Uppsala 1974

UPPSALA STUDIES IN ECONOMIC HISTORY 11

Göran Dyverfeldt

Norrbottnisk sågverksindustri 1900—1925

AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare

Norrbottnisk sågverksindustri

AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare

AKADEMISK AVHANDLING
som med tillstånd av
samhällsvetenskapliga fakulteten i Uppsala
för vinnande av filosofie doktorsgrad
framlägges till offentlig granskning
å universitetets lärosal XI
fredagen den 24 maj 1974 kl. 10.00

av

Göran Dyverfeldt
Fil.lic. av Norrlands nation

UPPSALA 1974

Norrbottnisk sågverksindustri

AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare

Göran Dyverfeldt
Fil. lic. av Norrlands nation

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
UPPSALA STUDIES IN ECONOMIC HISTORY
11

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548924_0002

Uppsala Studies in Economic History
11

Göran Dyverfeldt

Norrbottnisk sågverksindustri 1900—1925

AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare

With an English Summary

UPPSALA 1974

Doktorsavhandling vid Uppsala universitet 1974

ISBN 91–554–0181–3

© Göran Dyverfeldt 1974

Mångfaldigande av innehållet i denna bok, helt eller delvis, är enligt lag om upphovsrätt av den 30 december 1960 förbjudet utan medgivande av förlaget.
Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryckning, duplicering, stencilering, bandinspelning etc.

Printed in Sweden by
TEXTGRUPPEN I UPPSALA AB 1974

Förord

Av de personer som på olika sätt bidragit till att föreliggande avhandling kommit till stånd vill jag i första hand tacka min handledare, professor Karl-Gustaf Hildebrand, som med stort tålamod stött och uppmuntrat mitt arbete.

Universitetslektor Thore Hammarland och docent Kersti Ullenhag har i olika omgångar under ett drygt decennium ställt sin stora sakkunskap till förfogande och gett många användbara konkreta förslag. Det är ett nöje att här få tacka för dessa avgörande insatser.

Bankdirektör Ernfrid Browaldh har dels mycket välvilligt ställt sig till förfogande för samtal och intervjuer och dels tagit del av mitt manuskript och därvid gett många värdefulla kommentarer.

Avhandlingen har krävt många och långa vistelser på olika arkiv. Jag vill tacka förre föreståndaren vid Svenska Cellulosaaktiebolagets arkiv i Merlo Ivar Wallestad och den nuvarande föreståndaren Jean de Besche. Båda har genom sin stora sakkunskap och erfarenhet av äldre bokföringsmaterial varit till ovärderlig hjälp.

Under långa arkivvistelser på Svenska Handelsbankens arkiv, Lidingö har jag lärt känna och värdesätta personalen där: Uno Cederholm, Eilert Stolt, "Gotte" Lindgren och många andra och jag tackar både för den hjälp jag fått och även för det goda kamratskap vi haft. I det sammanhanget går även en tacksamhetens tanke till fil.lic. Sten Boethius, som varit min kontaktman i banken och som alltid ställt upp och ordnat praktiska problem.

Omslagsvinjetten har ritats av antikvarie Stig Rydh, som helt oegennyttigt har ägnat mycken fritid åt sin uppgift.

Till slut vill jag tacka min hustru Lena, vars generösa och positiva inställning har skapat förutsättningar för arbetets fortgång och färdigställande.

Anslag till forskningen har erhållits från Statens råd för samhällsforskning, Stiftelsen Seth M. Kempes minne och Svenska Handelsbankens jubileumsfond för samhällsvetenskaplig forskning.

Uppsala i april 1974

Göran Dyverfeldt

Innehåll

Förord

Kapitel I. Inledning.
I:1 Några allmänna drag i sågverksindustrins utveckling i Norrland. 1
I:2 Norrbottnisk sågverksindustri 1898–1940. En presentation. 8
I:3 Frågeställningar och uppläggning. 12

Kapitel II. Tillkomst, ägare och kreditkontakter. 17
II:1 Inledning. 17
II:2 Nordiska Trävaru AB. 17
II:3 Baltiska Trävaru AB. 24
II:4 AB Storfors. 26
II:5 Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB. 28
II:6 AB Ytterstfors-Munksund. 30
a. Inledning. 30
b. Aktieägare och styrelse. 31
II:7 Sammanfattning. 36

Kapitel III. Ekonomisk utveckling och struktur hos AB Ytterstfors-Munksunds föregångare. 38
III:1. Inledning. 38
III:2 Nordiska Trävaru AB. 41
a. Produktion och produktionsapparat. 41
b. Finansiering. 41
c. Vinster, utdelningar och räntabilitet. 43
d. Aktivsidans tillgångar. 44
III:3 Baltiska Trävaru AB. 46
a. Produktion och produktionsapparat. 46
b. Finansiering. 47
c. Vinster, utdelningar och räntabilitet. 48
III:4 Ytterstfors Trävaru AB, Munksunds Sågverks AB och AB Storfors. 50
a. Produktion och produktionsapparat. 50
b. Finansiering. 50

c. Vinster, utdelningar och räntabilitet....52
III:5. De norrbottniska sågverksföretagens finansieringssituation. En jämförelse....55
III:6. De norrbottniska sågverksföretagens räntabilitet. En jämförelse....56
III:7. Sammanfattning....58

Kapitel IV. AB Ytterstfors-Munksund 1916—1925. Från fusioner till försenad konkurs....60
IV:1 Inledning....60
IV:2 Produktionsapparatens omfattning och utseende....60
IV:3. Produktion och försäljning av sågade trävaror....61
IV:4. Lager och anläggningstillgångar....64
IV:5. Finansiering och soliditet....69
IV:6 Vinst och värdering....72
IV:7. AB Ytterstfors-Munksund i konkurs 1925....75
IV:8. Konkursförvaltningens verksamhet....78

Kapitel V. Råvarusituationen....82
V:1. Inledning....82
V:2. Förutsättningar för skogsbruk....83
a. Skogsinnehav, tillväxt....83
b. Skogslagstiftning....87
V:3. Eget och köpt virke inom sågverksrörelsen....89
V:4. Strategiska aspekter på försågning av köptimmer....93
a. Kronans utbud....93
b. Konkurrenssituationen....96
c. Kronans integrationsplaner....99

Kapitel VI. Försäljningssituationen....101
VI:1. Försäljningar vid svag efterfrågan....101
VI:2. Försäljningsorganisationen....104
VI:3. Faktorer som begränsade handlingsfriheten i försäljningsarbetet....105
a. Skeppningssäsongen....105
b. Likviditetssituationen....107
VI:4. Produkten....111

Kapitel VII. De norrbottniska sågverken och massafrågan....113
VII:1 Inledning....113
VII:2. Massaindustrins framväxt i Norrland....113

VII:3. Massafrågan i Norrbotten före 1920-talet. 117
VII:4. Massafrågan i Norrbotten under 1920-talet. 122

Kapitel VIII. Appendix I. Kalixfrågan. 129
VIII:1. Förhandlingar med Domänverket. 129
VIII:2. Kalixfrågan i riksdagen. 135
VIII:3. Kalixindustriernas senare historia. 138

Kapitel IX. Appendix II. Anteckningar om timmerförsörjning och virkeskostnad. 141
IX:1. Inledning. 141
IX:2. Råvarufångstens struktur. 142
IX:3. Den svenska råvarufångstens kostnader. 144
IX:4. Kostnadsjämförelse mellan svenskt och finskt virke. 146
IX:5. AB Ytterstfors-Munksunds råvarufångst. 148
a. Råvarufångstens struktur. 148
b. Kostnader. 149

Kapitel X. Återblick. 152

Summary. 157

Källor och litteratur. 163

Bilaga I. Några begrepp och benämningar 169
Bilaga II. Tabellbilaga. 171

Förteckning över figurer i texten.

Förteckning över tabeller i texten.

Förteckning över tabeller i bilagan.

Förteckning över tabeller i bilaga.

B. 1. Export av sågade trävaror, splittved m.m. samt hyvlade trävaror från Sverige 1895—1913.

B. 2. Export av sågade trävaror, splittved m.m. samt hyvlade trävaror från Norrland 1895—1913.

B. 3. Export av sågade trävaror, splittved, m.m. samt hyvlade trävaror från Norrbotten 1895—1913.

B. 4. Produktion av sågade trävaror i Sverige, Norrland och Norrbotten.

B. 5. Export från Sverige, Norrland och Överbotten av sågade och hyvlade trävaror inkl. splittved och småvirke.

B. 6.a. Baltiska Trävaru AB. Soliditet 1909—1916. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

B. 7.b. Baltiska Trävaru AB. Soliditet 1909—1916. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

B. 7.a. Baltiska Trävaru AB. Räntabilitet på eget kapital 1909—1916.

B. 7.b. Räntabilitet på hela kapitalet.

B. 8.a. Munksunds Sågverks AB. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

B. 8. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

B. 9.a. Ytterstfors Trävaru AB. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

B. 9.b. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

B.10.a. Storfors AB. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

B.10.b. Soliditet 1907—1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

B.11.a. Munksunds Sågverks AB. Räntabilitet på egna kapitalet.

B.11.b. Räntabilitet på hela kapitalet.

B.12.a. Ytterstfors Trävaru AB. Räntabilitet på eget kapital.

B.12.b. Räntabilitet på hela kapitalet.

B.13.a. Storfors AB. Räntabilitet på eget kapital.

B.13.b. Räntabilitet på hela kapitalet.

B.14.a. AB Ytterstfors-Munksund. Soliditet 1916—1924.

B.14.b. Soliditet 1916—1924. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

B.15.a. AB Ytterstfors-Munksund. Räntabilitet på eget kapital 1916—1924.

B.15.b. Räntabilitet på eget + främmande kapital.

B.16.a. Räntabilitet på eget kapital för ca 100 sågverk undersökta av Socialiseringsnämnden.

B.16.b. Räntabilitet på eget och främmande kapital för ca 100 sågverk undersökta av Socialiseringsnämnden.

B.17. Ytterstfors Trävaru AB. Sågtimmerfångstens faktiska och procentuella fördelning.
B.18. Munksunds Sågverks AB. Sågtimmerfångsten 1907—1916.
B.19. Baltiska Trävaru AB. Sågtimmerfångsten 1909—1917.
B.20. Storfors AB. Sågtimmer från Sverige och Finland.
B.21. AB Ytterstfors-Munksunds sågtimmerfångst 1919—1926.
B.22. Sågtimmerfångstens olika grupper hos AB Ytterstfors-Munksund i procent av totala timmerfångsten 1919—1926.
B.23. Kostnader för sågtimmerfångsten 1919—1926.
B.24. Flottningskubikfot per timmer. AB Ytterstfors-Munksund 1920 — 1926.
B.25. Såg- och hyvlerier i Norrbotten 1896—1929.
B.26. Trävaruexportens fördelning på furu och gran 1902—1913.
B.27. Innehav av egna skogar, produktion av sågade trävaror samt innehav av massafabrik hos 15 norrländska sågverksföretag.

Förteckning över figurer i texten.

1. Schema över de företag som uppgick i AB Ytterstfors-Munksund. . 11
2. Karta över Norrbottens- och norra Västerbottens kustland. 13
3. AB Ytterstfors-Munksund. Utgående inventarium av sågade trävaror i kronor och standards 1917—1925. 65
4. AB Ytterstfors-Munksund. Produktionskapacitet och anläggningstillgångar 1916—1924. 67

Förteckning över tabeller i texten

1. Nordiska Trävaru AB. Soliditeten 1903—1906. 42
2. Nordiska Trävaru AB. Redovisade vinster och förluster 1902—1908. 43
3. Baltiska Trävaru AB. Soliditet 1909—1916. 47
4. 3Baltiska Trävaru AB. Redovisade vinster 1909—1916. 49
5. Soliditeten hos Storfors AB, Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB. 50
6. Storfors AB. Redovisade vinster, förluster och utdelningar 1902—1915. 52
7. Ytterstfors Trävaru AB. Vinster och utdelningar 1901—1915. 53
8. Munksunds Sågverks AB. Redovisade vinster 1907—1915.4

9. Räntabilitet på eget kapital och hela kapitalet för Storfors AB, Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB 1907—1915. 55
10. De norrbottniska sågverksföretagens finansiering i jämförelse med branchen i dess helhet enligt Streyffert. 55
11. Räntabilitet på eget kapital hos Skönvik, Tunadal och Sund. "Samtliga sågverk" enligt Streyffert samt fyra norrbottniska sågverksföretag. 57
12. De norrbottniska sågverksföretagens räntabilitet på hela kapitalet i jämförelse med Streyfferts företag "utan avsevärda egna skogar" och företag "med avsevärda egna skogar". 57
13. Produktionskapacitet, produktion, skeppning samt utgående och ingående inventarium av sågade trävaror hos AB Ytterstfors-Munksund. Antal standards i 1 000-tal. 62
14. AB Ytterstfors-Munksund. Soliditet 1916—1924. 69
15. AB Ytterstfors-Munksund. Upplåningens fördelning på olika upplåningsformer 1916—1924. Tusental kronor. 71
16. AB Ytterstfors-Munksund. Bokförd vinst och förlust 1916—1924. Räntabilitet på eget kapital, eget och främmande kapital samt räntabilitet för socialiserings-nämndens företag. 72
17. Medelbonitet och tillväxt (exkl. bark) per hektar skogsproduktiv mark i de norrländska länen. 85
18. Kubikmassans fördelning på trädslag i olika älvdalar. 86
19. Sågtimmerfångstens fördelning i procent på köpvirke, rotköpstimmer, timmer från avverkningsrätter och från egna skogar. 89
20. Sågtimmerfångstens faktiska och procentuella fördelning på köptimmer, timmer från rotköp, timmer från egna skogar samt Finlandsvirke. 90
21. Rikets skogsmarksareal fördelad på ägargrupper år 1951 länsvis. I procent av hela skogsarealen. 91
22. Från auktionsvirket erhållet medelpris per kubikmeter åren 1905—1914. 96
23. Från Norrbotten levererat sågtimmer till sågverk belägna söder om länet. 98
24. Sågtimmerpriser i öre per engelsk kubikfot toppmått för 8 tums furuvirke. Medeltal för åren 1910—1913, 1926—30 samt 1931—1933. 99
25. Antalet dagar vissa hamnar i Norrland var stängda på grund av ishinder. 106

26. Tillverkningen av mekanisk massa, sulfitcellulosa och sulfatcellulosa i Norrland i tusental ton torr vikt 1895–1920. ... 115
27. Medelförsäljningspriser och index för sågade trävaror för Ytterstfors Trävaru AB 1901–1906. ... 141
28. Nordiska Trävaru AB. Sågtimmerfångsten 1903–1907. Den faktiska och procentuella fördelningen på timmer från egna skogar, rotköpstimmer, samt timmer från avverkningsrätter. ... 143
29. Kostnad (exkl. flottningskostnad) för köptimmer, timmer från rotköp och timmer från egna skogar för Ytterstfors Trävaru AB, Munksunds Sågverks AB och Baltiska Trävaru AB samt kostnaden för deras totala virkesfångst i Sverige. Kronor per sågtimmer. ... 144
30. Kostnadsjämförelse mellan svenskt rotköpsvirke och virke från Finland då flottningskostnader medräknats. Kronor per sågtimmer. ... 146
31. Kostnader för sågtimmerfångsten 1919–1926 i öre per flottningskubikfot. ... 150

1. Inledning.

1:1 Några allmänna drag i sågverksindustrins utveckling i Norrland.

Den svenska trävaruexporten under 1800-talets första hälft kom företrädesvis från västra och södra Sverige. Genom de successiva tullnedsättningarna i England omkring seklets mitt samt de sjunkande fraktsatserna blev det lönande att exploatera de norrländska urskogsbestånden.[1] Exporten av plankor och bräder från Norrland mer än tiodubblades under tiden 1850–1871. Ökningstakten avtog därefter, men under både 1870-talet och 1880-talet ökade exporten med omkring 50 %, medan ökningen under 1890-talet stannade vid cirka 9 %.

Nedanstående uppställning utvisar exporten i kubikmeter från Norrland och Norrbotten i början av varje decennium från år 1850 till år 1900.[2]

	Norrland	Norrbotten
1850	123 700	42 800
1862	488 000	111 100
1871	1 348 400	226 600
1880	1 965 000	355 800
1890	2 970 200	471 400
1900	3 237 100	615 100

Den första expansionen efter 1850 bars upp av vattensågarna. Gamla sågar rustades upp och nya anlades för att möta den ökande efterfrågan. Ångsågar fanns redan på 1850-talet med deras genombrott kom först på 1870-talet. Under det påföljande årtiondet hade vattensågarna spelat ut sin roll i varje fall inom exportföretagen.[3] Vid samma tid fick också

[1] E. Söderlund, Svensk trävaruexport under hundra år, s. 16, 33, 70.

[2] H. Wik, Norra Sveriges sågverksindustri, s. 112, 126 och 151. Exportsiffrorna för 1850 har omräknats från tolfter till kbm enligt 0.6 kbm per tolft. Med Norrland avses i denna tabell tullkammardistrikten till och med Söderhamns. I siffran för Norrbotten ingår för alla åren skeppningarna från Skellefteådistriktet eftersom detta distrikt fram till 1882 hörde till Piteådistriktet.

[3] H. Wik, a.a., tabeller s. 115 och 131.

aktiebolagsformen sitt genombrott inom sågverksindustrin, och många blev redan då miljonföretag, däribland AB Bergman Hummel & Co i Kalix med ett aktiekapital på 2 500 000 kronor.[4]

Sågverksindustrins starka expansion under 1860-talet sker under i stort sett fasta priser. Däremot är de prismässiga förutsättningarna för utvecklingen under 1870- och 1880-talen helt olika.

Under tidigare delen av det förra årtiondet möter företagen — på detta område som på andra — en intensiv högkonjunktur, vilken bryts under decenniets senare del med ett bottenläge 1879. Den fortsatta tillväxten på 1880-talet och under 1890-talets tidigare del sker under ett växlande men som helhet påfallande tryckt prisläge; ökningen är inte svar på en högkonjunkturpräglad efterfrågan utan avser snarast att kompensera den tillbakapressade vinsten per enhet genom en ökad tillverkningskvantitet; de svenska priserna skulle ha varit ännu lägre och uppgiften därmed än mera svårlöst, om inte de internationella fraktkostnaderna samtidigt varit låga. Situationen ändras på nytt genom den högkonjunktur, som börjar vid 1890-talets mitt och som under några få år utövar en dramatisk och ohindrad verkan på sågverksaffärerna. Den svenska trävaruexporten når under denna korta tid en toppnotering år 1897 med 4 600 000 kubikmeter, varav 3 200 000 kubikmeter från Norrland.[5] Exporten kunde säljas till höga priser, och eftersom råvarukostnaden inte steg i samma takt, fick man en god marginal och en starkt förbättrad räntabilitet. Vinsterna utnyttjades av framsynta företag till omfattande skogsförvärv, detta desto hellre som frågan om bondeklassens bestånd i Norrland och åtgärder till dess bevarande hade blivit alltmer aktuella, och restriktioner kunde förutsättas. Rimligen påskyndades dessa i sin tur av högkonjunkturens erfarenheter och bolagens handlande under den. Ett huvudresultat blev den lagstiftning, som från 1906 förbjöd skogsbolag att förvärva skogshemman från enskilda.[6] Det var dock fortfarande tillåtet att inköpa skog från andra bolag eller att inköpa ett annat företag med egna skogar.

Efter sekelskiftet började tecken visa sig, att sågverksindustrin var på väg in i ett nytt skede. Den kärvare konkurrenssituationen tillsammans med en tilltagande råvaruknapphet gjorde, att trävaruexporten visade en stagnerande utveckling från sekelskiftet och fram till världskrigets utbrott år 1914. Detta gällde exporten från Sverige, Norrland och Norrbotten i proportioner, som

[4] E. Söderlund, a.a., s. 186.

[5] Se not 7 nedan. Marknadsöversikten i huvudsak efter E. Söderlund, a.a., s. 139—163.

[5] Se not 7 nedan. Marknadsöversikten i huvudsak efter E. Söderlund, a.a., s. 139—163.

[6] SFS 1906:21. Se även J. Widen, Den norrländska förbudslagen och dess verkningar. Bet. på uppdrag av K. Just. Dep. år 1913.

framgår av nedanstående uppställning, som utvisar exporten i medeltal för åren 1900/1901 samt åren 1912/1913.[7]

	Sverige 1 000 m^3	Norrland 1 000 m^3	Norrbotten 1 000 m^3
1900/1901	3 973	2 750	398
1912/1913	3 881	2 535	373

Fram till år 1903 hade priserna på sågade trävaror stigit snabbare än den allmänna prisnivån, men efter 1903 var förhållandet det omvända, och därtill steg kostnaderna för råvaran betydligt.[8] Denna utveckling ledde till försämrad räntabilitet. De skogsföretag, som undersökts av Torsten Gårdlund hade före sekelskiftet regelbundet en räntabilitet på 10 % och däröver; efter 1900 kom de sällan upp till dessa siffror.[9]

England hade av tradition varit den svenska sågverksindustrins förnämsta avnämarland. Mellan 1875 och sekelskiftet hade detta lands andel av Sveriges export av sågade trävaror utgjort mellan 40 och 50 %, ibland upp till 60 %. År 1900 var andelen 42,5 % men sjönk sedan med jämn takt, så att siffran för år 1911 var 29,0 %.[1]

Även i absoluta tal minskade utförseln till England: år 1911 avskeppades 1 300 000 kubikmeter mot 1 800 000 år 1902. Även de norrländska trävaruexportörerna förlorade sina positioner på den engelska marknaden; trävaruexporten dit från Härnösandsdistriktet sjönk från 206 900 kubikmeter år 1906 till 123 800 år 1910. Denna utveckling har som bakgrund den starka exportökningen från Ryssland och Finland. Det förstnämnda landets export ökade från 2 990 000 kubikmeter år 1900 till 6 800 000 år 1913, och samtidigt ökade Finland sin export från 2 200 00 kubikmeter till 3 600 000 kubikmeter.[2] Både Ryssland och Finland riktade sin exportoffensiv mot just England. Det är uppenbart, att detta medförde en skärpt konkurrenssituation för de svenska trävaruexportörerna på England, och med den ryska expansionen kom också ett irrationellt drag in i försäljningssituationen genom att de

[7] Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt F SOS. Handel. Se även tabellerna B. 1–B. 3.

[8] Anna Greta Hallberg i Söderlund, Svensk trävaruexport, s. 202.

[9] T. Gårdlund, Svensk industrifinansiering under genombrottsskedet 1830–1913. Tabeller s. 66 och 75.

[1] E. Söderlund, a.a., s. 170 och 220.

[2] Hernösands distrikts trävaruexportförenings styr.ber. år 1910. (i: Meddelanden från Svenska Trävaruexportföreningen 1911, s. 122.) SOU 1935:36, s. 258.
A. Hallberg i Söderlund, Svensk trävaruexport, s. 207. Beträffande produktionsbegränsningar se densamme s. 227.

ryska säljarna, som ofta är fallet med nykomlingar, bokstavligt till varje pris ville bli av med sina tillverkningar. Svenska och finska tillverkare hade tidigare ibland med gott resultat kunnat hålla priserna uppe genom en begränsning i utbudet.

Den ogynnsammare prissättningen på sågade trävaror kunde efter sekelskiftet inte kompenseras genom sänkta råvarupriser och andra kostnader. Knappheten på råvara blev kännbar, och timret fick i många fall hämtas på längre avstånd. Därvid blev frågan om småvirket och dess nyttiggörande aktuellt. Under högkonjunkturen i slutet av 1890-talet hade det varit lönande att försåga småvirket till bräder och andra mindre dimensioner, men sedan blev denna verksamhet långt ifrån självklar.[3] Byggandet av massafabriker blev därigenom en allt mera påträngande fråga. Massafrågan hade betydelse på två sätt; dels gav den ökat värde år granvirket, som varit mindre värdefullt än furu vid sågverken, dels gav den möjlighet att för sulfattillverkning utnyttja sågverksavfallet. Vid sekelskiftet hade de tekniska problemen i samband med massatillverkning med sågavfall som råvara fått en tillfredsställande lösning. Efter många motgångar lyckades man bl.a. vid Skutskär få sulfatmassatillverkningen baserad på sågverksavfall lönsam.[4]

Massaindustrin genomgick en explosionsartad utveckling i Norrland under de två årtiondena före första världskriget. Massaindustrins kvantitativa utveckling liksom fabrikernas lokalisering skall behandlas i inledningen till kapitel VII. Som exempel på den nya industrins snabba framträngande skall här nämnas, att tillverkningen av kemisk trämassa i Norrland ökade från 6 700 ton torr vikt år 1896 till 222 300 ton år 1910. Det var sulfitfabriker som byggdes före 1910 – fjorton sådana byggdes under tiden 1900–1910. Sulfatfabrikerna kom senare och utvecklingen fördröjdes av första världskriget.[5]

De nya betingelserna för sågverksindustrin ledde till större krav på företagen. Förbudslagen medförde, att en ökning av de egna skogarna måste ske genom köp av andra skogsägande företag, och då ställdes större krav på kapitalresurser. Eftersom anläggandet av massafabrik var kapitalkrävande, var det en trygghet, om de egna råvarutillgångarna var betryggande. Den osäkra exportsituationen ställde större krav på företagens likviditet. Utvecklingen gick i de större och kapitalkraftigare företagens fördel och de mindre och svagare ställdes i ett underläge. Det förefaller som om betydande förändringar i ägarstrukturen skedde från sekelskiftet och fram till första världskriget i det att större företag köpte upp mindre. Exempelvis uppbyggde

[3] T. Hammarlund, Sveriges sågverksindustri under 1900-talet, s. 30. (i: Sågverksförbundet 1907–1957.)

[4] K-G Hildebrand, Erik Johan Ljungberg och Stora Kopparberg, s. 390 ff.

[5] SOS. Bidrag till Sveriges Officiella statistik. D. Fabriker och Hantverk. Se även avsnitt VII:2.

Mo och Domsjö sin ställning under denna period genom att uppköpa ett antal sågverksföretag med stora skogar.[6] Dessa förändringar ledde till en visserligen begränsad — förekomst av sågverksnedläggningar.

Både fusionsrörelsen och det allmänt försvårade läget medförde naturligtvis ett starkt beroende av finansiärer och finansinstitut. Detta förhållande skärptes ytterligare därför att enskilda finansmän av den typ, som omkring sekelskiftet spelade så stor roll inom svenskt affärsliv kraftigt engagerade sig vid fusionerna och därvid ibland gav utlopp både för överdriven optimism och för spekulativa tendenser. En sådan företagare, grosshandlaren William Olsson, har en framskjuten plats i det följande. Banker som i de berörda sammanhangen sträckt sin kreditgivning för långt kom i svårigheter inte minst genom den likviditetskris, som kom under andra halvåret 1907 och följdes av stora besvärligheter 1908 och 1909. De två stora bankerna i övre Norrland, Hernösands Enskilda Bank och Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland, tvangs till rekonstruktioner efter denna kris — i det senare fallet dock främst av andra skäl än den norrländska sågverksindustrins bekymmer.[7]

Världskrigets utbrott år 1914 avbröt en fyraårig period av gynnsam prisutveckling. Krigsutbrottet ramslog till en början utrikeshandeln. Sedan den allmänna oredan avtagit och staten åtagit sig en del av sjöförsäkringsriskerna, kunde sjöfarten åter komma igång, uppmuntrad av en hög utländsk efterfrågan på svenska varor.[8] Exporten steg kraftigt, och priserna var höga. Räntabiliteten var hög, och de goda konjunkturerna under 1915 och 1916 "bringade många den uppfattningen att landet hastigt skred mot ökat industriellt välstånd". Goda avsättningsmöjligheter och lönsamma försäljningspriser "torde ha saknat motstycke i vår industrihistoria".[9] Dessa förhållanden ledde till en ökad bolagsbildning och en expansion hos redan existerande företag och ej sällan lockade dessa åtgärder till överdrifter av olika slag — spekulation och jobberi följde i krigskonjunkturens spår.[1]

Produktionen av sågade trävaror minskade under år 1914 till följd av de nämnda svårigheterna men steg igen under 1915 och blev under 1916 för Sveriges del den högsta sedan år 1900. Nedanstående uppställning visar produktionens utveckling i Sverige, Norrland och Norrbotten åren 1913—1918.[2]

[6] T. Gårdlund, Mo och Domsjö intill 1940, s. 71.

[7] K-G. Hildebrand, I omvandlingens tjänst. Svenska Handelsbanken 1871—1955, S. 120 ff.

[8] K. Bergendal i Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget (utg. Eli F. Heckscher) del III, s. 195.

[9] O. Edström i Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget, del I, s. 157 och 209.

[1] A. Östlind, Svensk samhällsekonomi 1914—1922, s. 152.

[2] Se tabell B. 4.

	Sverige 1000 kbm	Norrland 1000 kbm	Norrbotten 1000 kbm
1913	4 693,9	2 206,1	404,6
1914	4 040,5	1 870,9	373,2
1915	4 423,7	2 035,3	420,7
1916	5 190,2	2 166,8	433,9
1917	4 453,6	1 705,5	298,8
1918	3 892,8	1 662,0	284,5

Den svenska trävaruproduktionen gick tillbaka 1914 och passerade först två år senare siffran från 1913. Den sjönk emellertid ganska starkt både 1917 och 1918 som en följd av en stark exportminskning föranledd av det skärpta handelskriget. Under det första stora krigskonjunkturåret, 1915, hade Norrbotten en gynnsammare utveckling än både det övriga Norrland och riket som helhet; dess siffra är ensam om att överträffa den från år 1913, och ännu följande år har Norrbotten ett visst försprång före den allmänna norrlandsiffran. Bakslaget blir desto mera allvarligt. I den helt nya situationen som förorsakades av det skärpta handelskriget och som först visar sig i exportsiffran för år 1917, ser man dels hur den svenska totalproduktionen går tillbaka, dels hur de nordliga delarna får en allt mindre andel och med den mest markerade minskningen för Norrbotten. Bakom produktionsminskningen ligger en ännu långt starkare nedgång i exporten – denna faller 1917 med 43 % för riket som helhet, 60 % för Norrland och 80 % för Överbotten, där ju de norrbottniska skeppningsdistrikten är dominerande. Att produktionen stod sig så mycket bättre än exporten berodde dels på en bevarad tillverkning för den inhemska marknaden, dels och framför allt på att man, i förhoppning om bättre tider, ökat sin lagerhållning med ökande skulder och försämrad likviditet som följd. Exportens utveckling under åren 1913–1918 framgår av nedanstående uppställning, varvid bör observeras att i dessa exportsiffror ingår även hyvlade trävaror samt småvirke.[3]

År	Sverige 1000 kbm	Norrland 1000 kbm	Norrbotten 1000 kbm
1913	5 132	3 767	674
1914	4 083	2 858	608
1915	5 036	3 096	605
1916	5 481	3 086	640
1917	3 094	1 249	122
1918	3 367	1 554	215

[3] Exportsiffrorna hämtade ur Meddelanden från Svenska Trävaruexportföreningen. Efter år 1913 redovisar nämligen ej den offentliga statistiken exporten tullkammardistrikt. I Trävaruexportföreningens statistik ingår även hyvlade trävaror och småvirke. Omräkning från standards till kbm har skett efter 1 standard = 4,672 kbm.

Under andra halvåret 1915 började en kraftig prisstegring för sågade trävaror och denna stegring fortsatte under år 1915 men bröts emellertid vid årsskiftet 1916/1917 och priserna för de flesta dimensionerna låg oförändrade under åren 1917 och 1918.[4] Trots den kraftiga prisstegringen pa trävarorna hade dessa ej hållit jämna steg med prisutvecklingen i stort. Om trävarupriser na för åren 1910/13 sättes till 100, så steg priserna till 203 år 1918 för sågade trävaror, medan generalprisindex under motsvarande tid steg till 349. Anders Östlind har beräknat, att vinsterna för sågverksindustrin, omräknade med hänsyn till penningvärdesförsämringen, sjönk med 23 % från 1916 till 1917 och med ytterligare 33 % under 1918. De höga nominella vinster, som ofta redovisades i företagens balansräkningar under åren 1917 och 1918 var därför missvisande; delvis var de också tillkomna genom uppskrivningar av lager och andra tillgångar.[5]

Prisfallet efter krigsslutet berörde i början ej de sågade trävarorna. Priserna steg med undantag för vissa återhämtningsperioder oavbrutet fram till mitten av år 1920. Prisuppgången blev starkast för plankdimensionerna, och dessa ökade från omkring 25 pund per standard år 1918 till 47 pund i mitten av år 1920.[6] De företag, som under en optimistisk ledning gjorde stora investeringar för att möta en stark efterfrågan på trävaror efter kriget, tycktes för ett tag få rätt i sina bedömningar.

Det allmänna prisfallet, som började sommaren 1920, kom däremot i hög grad att påverka sågverksindustrin; dess priser undergick 1920—21 den största sänkningen i sågverkens historia. Effekten kunde i och för sig växla — beroende på sortiment och annat — men den blev utan undantag fruktansvärd. AB Ytterstfors—Munksund hade för sina skeppningar 1920 i medeltal fått 465 kronor per standard; motsvarande siffra för 1921 blev 201 kronor. Vid Mo sag sjönk priserna under samma tid från 490 till 175 kronor per standard.[7]

Under vissa perioder låg exporten praktiskt taget nere, medan köparna av vaktade en eventuell ytterligare prissänkning. När det mot slutet av år 1921 stod klart, att prisfallet avstannat och att lagren i avnämarländerna var starkt reducerade, började exporten åter komma igång. Produktionen under 1922 var dock långt under förkrigssiffrorna, men under år 1923 kunde de norrbottniska sågverken överträffa till och med de höga siffrorna från 1915 och 1916 och uppnådde den dittills högsta produktionssiffran sedan 1899. När avnämarländerna fyllt sina behov, sjönk emellertid efterfrågan igen, och sågverksindustrin kom in i en långvarig period av vikande efterfrågan.

[4] Hernösands distrikts trävaruexportförening 1898—1923. Diagrambilaga.
[5] A. Östlind, a.a., s. 229. A. Hallberg i Söderlund, Svensk trävaruexport s. 241.
[6] Se not 4, ovan.
[7] T. Gårdlund, Mo och Domsjö, tab. 2. Y-M. Styr.ber. 1920—1921.

Konkurrensen från Finland och vissa kontinentala länder, som till skillnad från Sverige behållit eller fortsatt inflationen, var besvärande och följdes av nya komplikationer genom den ryska trävaruexporten. Den förorsakade, liksom efter sekelskiftet, ett prisfall på de stora dimensionerna.

Timmerkostnader och arbetskostnader förblev samtidigt, relativt sett, höga under 1920-talet. Timmerkostnaderna hölls uppe dels på grund av massaindustrins efterfrågan, dels därför att många sågverk, om de alls ville fortsätta sin verksamhet, var ur stånd att effektivt skära ned produktionen: de måste få sina fasta kostnader fördelade på en stor försäljningskvantitet. Arbetskostnaderna kunde inte sänkas nämnvärt, då inga betydande rationaliseringar gjordes, detta till skillnad mot 1930-talet, då produktiviteten ökade märkbart. De stora företagen satsade under 1920-talet på massaindustrin; de svagare hade svårt att erhålla kapital till rationaliseringar. Sågverksnedläggningar förekom, tidvis i stor skala, även om den stora sågverksdöden satte in först på 30-talet. De företag som då fick ge upp, var i första hand sådana som fört en defensiv kamp under föregående decennium, särskilt företag utan egna skogar och utan kompletterande industrier.[8]

I:2 Norrbottnisk sågverksindustri 1898—1940. En presentation.

Den norrländska skogsindustrin har betecknats som enhetlig och avgränsad från landets skogsindustri i övrigt.[9] Inom denna enhet har den norrbottniska sågverksindustrin haft en betydande andel. Under vattensågarnas och handsågningens tid fram till 1860-talet hade Norrbotten omkring 35 % av exporten av sågade trävaror från Norrland. När den nya tekniken med ångsågar infördes minskade den norrbottniska andelen märkbart — under 1860-talet till omkring 23 % och under de två följande årtiondena till drygt 15 %. I den snabba utbyggnaden av sågverksindustrin i Norrland under de två årtiondena efter 1860 hade Norrbotten ej kunnat hålla jämna steg trots en betydande kvantitativ ökning.[1] Mot slutet av 1800-talet och främst under 1890-talet ökar produktion och export från Norrbotten starkt både absolut och relativt. Orsakerna till denna uppgång torde närmast få tillskrivas den råvarubrist som började visa sig i södra och mellersta Norrland omkring sekelskiftet samtidigt som massaindustrin där började konkurrera om sågtimmer av mindre dimen-

[8] E. Dahmén, Svensk industriell företagarverksamhet, s. 170, 304—310.

[9] E. Ruist—I. Svennilsson, Den norrländska skogsnäringens konjunkturkänslighet under mellankrigsperioden, s. 8.

[1] Se tablå s. 1.

sioner. I Norrbotten fanns fortfarande urskogar kvar samtidigt som man erhöll betydande mängder råvara från Finland. Positionerna kunde hållas och tidvis även framflyttas efter sekelskiftet, särskilt markant 1915 och 1916 samt år 1923.[2]

Den norrbottniska sågverksindustrin har en dramatisk historia med många misslyckanden, men dessa har endast temporärt berört den totala produktionen och exporten. Norrbotten svarade, grovt räknat, under den här behandlade perioden för mellan 15 och 20 % av Norrlands export av sågade trävaror. Av den totala produktionen, vilken, i likhet med övriga Sveriges, var högst åren strax före sekelskiftet, exporterades omkring 95 % mot drygt 80 % för hela landet. Däremot minskade sågverksindustrins betydelse för den totala exporten från Norrbotten under den behandlade perioden — vid sekelskiftet svarade sågade trävaror för 2/3 av den totala exporten mot 1/3 under 1930-talet.

De i industristatistiken upptagna sågverken och hyvlerierna i Norrbotten var vid sekelskiftet 33 till antalet. Fram till första världskriget var antalet anläggningar på ett ungefär konstant, men år 1916 steg antalet till 42. År 1920, som var ett högkonjunkturår för skogsindustrin, hade antalet sågverk och hyvlerier stigit till 65, men därefter skedde en nedgång till omkring 50. Mot slutet av 1920-talet steg åter anläggningarnas antal till 66.[3] Ökningen under 1920-talet härrörde från en ny typ av sågverk, nämligen cirkelsågverken, vilka dock i regel var tämligen små producenter. Produktionen var därför koncentrerad till de stora sågverksföretagen med stora anläggningar belägna vid kusten. De sex största företagen vid sekelskiftet (AB Bergman Hummel & Co, AB Båtskärsnäs, Töre AB, AB Carl Palmgren, Storfors AB och Munksunds Sågverks AB) svarade för uppskattningsvis 90 % av produktionen. Det största företaget, AB Bergman Hummel & Co, hade en produktion på drygt 90 000 kubikmeter eller omkring 20 % av länets produktion.

De norrbottniska sågverksföretagens utveckling i huvuddrag från år 1898 skall här kortfattat skildras.[4] År 1898 inköpte grosshandlaren William Olsson drygt halva aktiestocken i AB Bergman Hummel & Co från konsul J.A. Bergman i Kalix. Något senare inköpte han de flesta aktierna i AB Bodträskfors till dubbla nominella värdet. Detta skedde i början av år 1898, och året därpå ledde William Olsson ombildandet av J.G. Sandbergs firma med sågverket Sandvik på Seskarön till Seskar Trävaru AB. För att finansiera dessa affärer hade William Olsson i England bildat ett särskilt bolag, The

[2] Se tabell B. 4.
[3] Se tabell B. 25.
[4] Noter ges i kapitel II och appendix I.

Kalix Syndicate Ltd., i vilket kända engelska trävaruimportörer var delägare. De här nämnda norrbottniska företagen, jämte Carl Palmgrens Trävaru AB med sågverket Stensborg utanför Luleå, sammanslogs år 1902 till Nordiska Trävaru AB med ett aktiekapital på drygt 7 000 000 kronor och med en balansomslutning på drygt 25 000 000 kronor. Bolaget expanderade redan första året med inköp av ett par mindre sågverk, bl.a. sågverket Granvik på Seskarön samt främst genom inköpet av Töre AB. Nordiska Trävaru AB och Töre AB svarade tillsammans för något över hälften av den norrbottniska produktionen av sågade trävaror. Bolaget blev emellertid aldrig riktigt lönsamt och hade flera förlustår bakom sig, då krisen år 1907 kom.

I början av år 1908 inställde bolaget sina betalningar, och fordringsägarna med Stockholms Enskilda Bank i spetsen rekonstruerade företaget, som fick namnet Baltiska Trävaru AB. Detta bolag sålde sågverken på Seskarön till finska företag men blev aktieägare i AB Båtskärsnäs, eller Kalix Trävaru AB som bolaget hette efter rekonstruktionen år 1909, samt det av William Olsson och Nordiska Trävaru AB bildade Luleå järnverk. Dessutom inköptes aktiemajoriteten i Töre AB, vilken tidigare övergått till bankerna. Baltiska Trävaru AB blev också moderbolag till Norrbottens Sulfat AB, som från 1913 drev sulfatfabriken vid Karlsborg samt Luleå Träsliperi AB, bildat år 1911. En fusion mellan dessa företag och Baltiska Trävaru AB ägde rum år 1916.

Två år senare köptes aktierna i bolaget av AB Ytterstfors-Munksund för drygt 19 000 000 kronor – det nominella aktiekapitalet var drygt 6 000 000 kronor. AB Ytterstfors-Munksund hade tillkommit år 1916 genom sammanslagning av Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB och expanderade året därpå genom inköpet av Storfors AB med tre sågverk i Piteådistriktet. Efter inköpet av Baltiska Trävaru AB blev detta företag landets största trävaruföretag med ett aktiekapital på drygt 32 000 000 kronor samt ägare till 10 sågverk med en kapacitet på 80 000 standards (368 000 kubikmeter), vilket var mellan 80 och 90 % av den totala produktionen i Norrbotten.[5] Dessutom ägde bolaget två träsliperier, ett järnverk samt sulfatfabriken, som dock nedlades år 1919. Denna stora företagsbildning hade tillkommit under medverkan och påskyndan av de stora emissionsbolagen med Svenska Emissionsaktiebolaget i spetsen.

AB Ytterstfors-Munksund, vars tillgångar var bokförda i krigsårens inflationspriser, led svårt av deflationskrisen år 1921, då prisnivån sjönk med hälften och de saneringsplaner som fanns hann inte genomföras förrän en

[5] I det följande inordnas YTAB under benämningen norrbottniska sågverk trots att verksamheten var förlagd till norra Västerbotten. När det däremot i tabeller och uppställningar talas om Norrbotten avses, om ej annat anges, det geografiska området.

Fig.1 Schema över de företag som uppgick i AB YTTERSTFORS – MUNKSUND

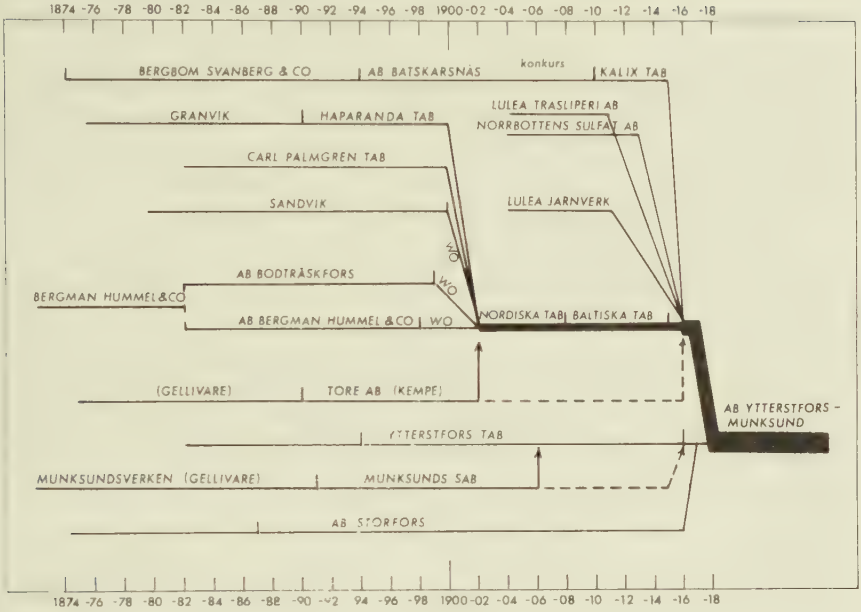

dramatisk maktkamp under sensationella former utmynnade i konkursen år 1925. De närmare omständigheterna kring konkursen skall behandlas i kapitel IV; i appendix I behandlas den s.k. Kalixfrågan, d.v.s. försöken att med enskilt, kommunalt och statligt stöd få igång verksamheten vid Karlsborg; denna hade, som nedan påpekats, upphört genom AB Ytterstfors-Munksunds konkurs.

Saneringsförslag, som varit aktuella inom Ytterstfors-Munksund under dess sista tid, genomfördes till stora delar av konkursförvaltningen. Som ett led häri koncentrerades sågverksrörelsen till Piteå-distriktet, där också en sulfatfabrik uppfördes. Programmets genomförande betydde däremot nedläggning eller nedläggningshot för sågarna vid Töre, Karlsborg, Båtskärsnäs, Brännfors, Furuögrund och Ytterstfors.

Sågverket vid Töre försåldes år 1927 till ett bolag med danska intressen, Törefors Sågverks AB. Detta bolag rekonstruerades år 1933. Huvudintressent blev då L.O. Sandberg, som drev sågverket tills AB Statens Skogsindustrier (ASSI) övertog sågverket på 1950-talet. Sedan år 1961 är sågverket nedlagt.

Sågningen vid Båtskärsnäs upphörde 1927, men sågverket försåldes så småningom till firman Bergbom, Svanberg & Co, som moderniserade sågen,

men företaget kunde emellertid inte klara krisen i början av 1930-talet, och verksamheten övertogs först av Domänverket och senare av ASSI, som bildats år 1941 för att driva de sågverk, som övertagits av staten och Domänverket. Sågningen vid Båtskärsnäs upphörde år 1968. Verksamheten vid Båtskärsnäs var beroende av sulfatfabriken vid Karlsborg för avsättning av sågavfall. Den fabriken uppfördes år 1929, och sågningen vid Karlsborg hade då pågått i ett år under en ny ledning. Denna verksamhet kunde komma till stånd genom att staten belånade aktier för 1 600 000 kronor, vilka tecknats av en kommunal stiftelse, samt genom att konkursförvaltningen för AB Ytterstfors-Munksund tog aktier som likvid för sågen och inventarierna. Det statliga kapitaltillskottet blev större och större under 1930-talets krisår, och år 1936 beslöt riksdagen att bolaget skulle gå i likvidation. Driften övertogs av Domänverket, och verksamheten övertogs sedan av ASSI. Det kan tilläggas, att de skogar som tillhört AB Ytterstfors-Munksund helt överfördes på AB Munksund, vilket betydde, att sågverken i Törefors, Båtskärsnäs och Karlsborg hädanefter saknade egen skog och alltså helt berodde av inköpt råvara.

Sågverken i norra Västerbotten, Furuögrund, Ytterstfors och Brännfors (Renholmen) nedlades för alltid liksom sågverket Skuthamn i Piteå-distriktet.

I:3 Frågeställningar och uppläggning. Forskningsläge.

Förhållandena i Norrbotten åskådliggör i tillspetsad form de förhållanden som länge karaktäriserat det norrländska näringslivet. Till sin industriella del var detta ensidigt inriktat på skogsindustri, vilket huvudsakligen producerade på export. Denna ensidiga inriktning har varit ett huvudled i det s.k. norrlandsproblemet. Skogsindustrin är konjunkturkänslig, och detta har medfört, att under vissa förhållanden en besvärande arbetslöshet har uppstått, som har gett svåra sociala följder och ställt stora krav på kommunerna. Dessa har fått höga kostnader för arbetslöshetshjälp och fattigvård. De höga kommunala utdebiteringarna, som delvis var en följd av dessa förhållanden, ledde i sin tur till att dessa kommuner blev mindre attraktiva som lokaliseringsorter för nya företag.

Sågverken gav arbetstillfällen långt utöver själva verksamheten vid sågverken; det antal personer som för sågverksindustrins räkning sysslade med avverkning och timmertransport var långt större än antalet sågverksarbetare. Men eftersom sågverken använde sig av en relativt enkel teknik och maskinutrustning, blev det inte fråga om några betydande industriella spridningseffekter. Dessa sågverk producerade som nämnts huvud-

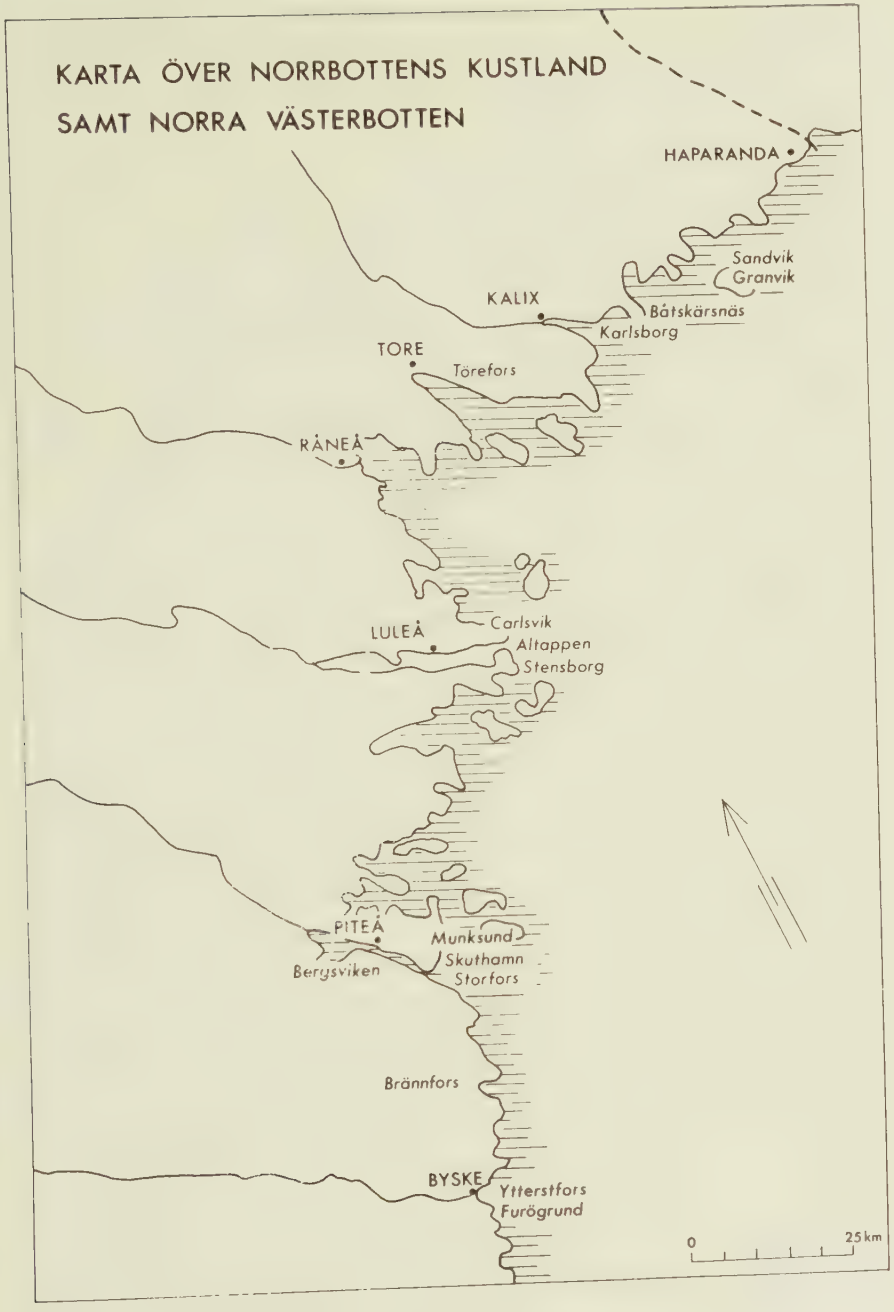
KARTA ÖVER NORRBOTTENS KUSTLAND
SAMT NORRA VÄSTERBOTTEN
HAPARANDA
Sandvik
Granvik
KALIX
Båtskärsnäs
Karlsborg
TORE
Törefors
RÅNEÅ
Carlsvik
LULEÅ
Altappen
Stensborg
PITEÅ
Munksund
Skuthamn
Storfors
Bergsviken
Brännfors
BYSKE
Ytterstfors
Furögrund
0
25 km

sakligen för export, och den framställda produkten hade egentligen råvarukaraktär. Sågverken gav en ensidig ekonomisk struktur åt lokaliseringsorterna – en ensidighet som kom att prägla även det övriga samhällslivet.

Den norrbottniska sågverksindustrins historiska och ekonomiska utveckling har sitt givna intresse mot denna bakgrund. Företagshistoriskt präglades den av dramatiska växlingar och inte minst av det stora antalet fusioner. Fusionsrörelsen i Norrbotten är den mest vittgående som förekommit i svensk skogsindustri före tillkomsten och den successiva omstruktureringen av Svenska Cellulosaaktiebolaget från 1929. I förhållande till denna senare och ännu långt större fusion är den utveckling, som förde fram till AB Ytterstfors-Munksund av annat slag. Där har funnits mycket begränsade inslag av strukturrationalisering eller teknisk omdaning. Till sina optimistiskt präglade delar är utvecklingen det sista exemplet på att expansiva planer och stora förhoppningar i gammal stil knutits till en i stort sett renodlad sågverksindustri. Ytterstfors-Munksunds konkurs 1925 innebar, att ansatserna i deras dittillsvarande form hade misslyckats.

Avhandlingens uppgift är att ur olika synpunkter skildra den här berörda utvecklingen och framför allt att diskutera de problem, som den ställer. Vad är det som ligger bakom misslyckandet? Är det – koncentrerat uttryckt – det förhållandet att en storslagen sågverkspolitik av redan förlegat slag satts igång för sent med alltför begränsade resurser? Har ägoförhållandena och de därmed förenade möjligheterna att få tillräcklig mängd egen råvara ställt hinder i vägen? Försummade man chansen att i tid bygga upp en sulfatindustri, och i så fall varför? Eller ligger orsakerna på ett annat plan – är det förutsättningarna för en verkligt lönsam sågverksdrift i övre Norrland, som har varit otillräckliga – av sådana skäl som den låga tillväxttakten på skog i ett nordligt klimat eller långa transportvägar? Den senare förklaringen kunde ju tänkas verka indirekt: det kunde vara en orsak till att de verkliga storhetsdrömmarna utvecklade sig så sent, och att de som satsade på den eventuellt var företagare av mindre solid beskaffenhet, och i samband därmed också med sämre finansiell bas, än vad fallet var på andra håll.

De norrbottniska sågverksföretagen har naturligtvis inte undgått att påverkas av den allmänna ekonomiska utvecklingen och framförallt av konjunkturer och tendenser inom skogsindustrins område. Avhandlingen söker anknyta till detta och till de speciella faktorer som var avgörande för sågverksindustrins sätt att arbeta. Förändringar skedde och en viktig uppgift är att följa de norrbottniska företagens förmåga eller oförmåga att anpassa sig efter det nya. Man kan inte se de norrbottniska företagen som renodlade exponenter för en allmän utveckling – det är inte därför de har valts till studium

– den skogsindustriella miljön i Norrbotten var i många stycken specifik. Men valet av dessa ger utomordentliga möjligheter att spegla tidstypiska företeelser: spekulations- och gründerverksamhet under tidigt 1900-tal, världskrigets inverkan på företagen med dess förändringar i penningvärdet, emissionsbolagens verksamhet och följderna därav samt 1920-talets svåra återanpassning.

De här behandlade företagen har inte tidigare behandlats i litteraturen så när som på O. Gasslanders redovisning av Stockholms Enskilda Banks intressen i den norrbottniska sågverksindustrin omkring sekelskiftet och en kort historik över AB Ytterstfors-Munksund i K-G Hildebrands redan nämnda verk om Svenska Handelsbanken 1871–1955.[6] Det är för sågverksindustrins del ont om undersökningar på mikroplanet, det klassiska verket är T. Gårdlunds bok "Mo och Domsjö intill 1940". Av mera traditionella företagsmonografier kan här nämnas T. Altins arbeten om Korsnäs och Wifsta Varv.[7] Däremot finns ett par mer övergripande arbeten, vilka redan använts i denna inledning, nämligen E. Söderlund (utg.), "Svensk trävaruexport under hundra år" och T. Hammarland "Svensk sågverksindustri under 1900-talet", som har varit av särskilt intresse för föreliggande avhandling. I detta sammanhang kan nämnas två verk av H. Wik, "Norra Sveriges sågverksindustri från 1800-talets mitt fram till 1937" och "Norrlands export 1871–1937".[8] A. Östlinds brett upplagda avhandling "Svensk samhällsekonomi 1914–1922" har varit ovärderlig vid behandlingen av olika företeelser under första världskriget.[9]

Av särskilt intresse för diskussionerna om balansräkningarna och sågverksrörelsens ekonomi har varit Th. Streyfferts uppsats, "Den svenska träförädlingsindustriens räntabilitet och produktionskostnader" samt Kersti Sågvall-Ullenhags avhandling, "AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare". Dessa och andra verk presenteras närmare i inledningen till kapitel III.

En intressant studie över massa – och pappersindustrin – i och för sig tillämpbar även för andra sektorer – utgör M. Forsgren & N. Kinch, "Företagets anpassning till förändringar i omgivande system".[1] Slutligen bör två verk nämnas, som har varit av intresse för vissa delproblem, nämligen E.

[6] O. Gasslander, Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900. Del II.

[7] T. Altin, Korsnäsbolaget 1855–1955. Wifsta Varv 1798–1948.

[8] H. Wik, Norra Sveriges sågverksindustri från 1800-talets mitt fram till 1937. (Geographica Nr 21.)
Norrlands export 1871–1937. (Geographica Nr 11.)

[9] A. Östlind, Svensk samhällsekonomi 1914–1922. Med särskild hänsyn tagen till industri, banker och penningväsen.

[1] M. Forsgren & N. Kinch, Företagets anpassning till förändringar i omgivande system. En studie av massa- och pappersindustrin.

Ruist – I. Svennilssons redan nämnda arbete "Den norrländska skogsnäringens konjunkturkänslighet under mellankrigsperioden" – och L. Nellbecks avhandling om den svenska trävaruexportens organisation i våra dagar.[2]

[2] L. Nellbeck, I. Trävaruexport–distributionsvägar och förbrukning.
II. Trävaruexportens distributionsled–en modell. (Skrifter utgivna av Företagsekonomiska institutionen vid Uppsala universitet)

II. Tillkomst, ägare och kreditkontakter.

II:1 Inledning.

Det skall längre fram diskuteras hur de behandlade företagen gick och vilka omständigheter i fråga om t.ex. råvaruförsörjning, skeppningsförhållanden eller försäljningspolitiska möjligheter som kan förklara – eller åtminstone bidraga att förklara – deras framgång eller nederlag. I detta kapitel skall de olika företagen presenteras med hänsyn till de intressenter som stod bakom dem och den finansiella prestationsförmåga, respektive den vilja att göra varaktiga finansiella insatser, som de representerade. I det avseendet gäller det dels vederbörandes egna resurser eller deras förmåga att få in nytt delägarkapital i företagen, dels deras möjligheter att ordna en betryggande kreditförsörjning. Verkningarna av de här avsedda förhållandena kan man naturligtvis iakttaga i de olika bolagens ekonomiska utveckling, som mer eller mindre tillfredsställande framkommer i boksluten. Men man förbiser lätt att den utveckling som där återges beror av ägarnas personliga ställning och kontaktmöjligheter, alltså av sådant som inte i och för sig kan utläsas ur företagsräkenskaperna. Förhållandet blir mycket påtagligt med de små, individuellt präglade ägargrupperna som hade aktier i det tidiga 1900-talets sågverksbolag, liksom också den roll som personlig anknytning och personligt förtroende hade för relationerna mellan bank och industri under en tid då den systematiska prövningen och utformningen av dessa relationer ännu i mycket liten grad hade institutionaliserats. Också hos tidens mest ryktbara finansmän – Marcus och K.A. Wallenberg eller Louis Fraenckel – ser man hur det finansiella stödet i hög grad samlar sig kring en begränsad krets av företagare som finansiärerna känner personligen.

II:2 Nordiska Trävaru AB.

De företag, som uppgick i Nordiska Trävaru AB, Bodträskfors AB, AB Carl Palmgren, AB Bergman Hummel & Co samt Seskar Trävaru AB, medförde tillgångar som av värderingsmän uppskattats till ett värde av närmare 16 000 000 kronor. De ingående bolagen erhöll som ersättning för de tillförda tillgångarna dels 10 424 000 kronor i obligationer som Nordiska Trävaru AB

emitterade, dels 5 756 000 kronor i det nya bolagets aktier. De banker som hade kortfristiga fordringar på de ingående bolagen konverterade dessa mot de obligationer bolagen erhållit. Utöver bolagens aktier tecknade William Olsson för egen del aktier för 1 317 000 kronor. Aktiekapitalet i Nordiska Trävaru AB uppgick alltså till 7 073 000 kronor. Det var fördelat på 70 730 aktier, varav hälften var stamaktier och hälften preferensaktier. Aktiernas fördelning framgår av följande tablå.[1]

	Stamaktier	Preferens-aktier	Summa	Andel i procent
AB Bodträskfors	1 371	1 371	2 742	3,9
AB C. Palmgren	6 541	6 541	13 082	18,5
AB Bergman Hummel	18 990	18 990	37 980	53,7
Seskar Trävaru AB	1 878	1 878	3 756	5,3
William Olsson	6 585	6 585	13 170	18,6
Summa	35 365	35 365	70 730	100,0

Som synes låg aktiemajoriteten hos AB Bergman Hummel & Co. Frågan om vilja och resurser hos aktieägarna i Nordiska Trävaru AB måste därför i sak gälla i första hand AB Bergman Hummel & Co och i andra hand William Olsson personligen. Bergman Hummel & Co dominerades i sin tur av ett tidigare nämnt särskilt bolag, The Kalix Syndicate Ltd., som bildats 1899 på William Olssons initiativ just för att från honom själv eller andra, övertaga intressen i det norrbottniska företaget. Syndikatet hade drygt tre fjärdedelar av aktierna i Bergman Hummel & Co och kunde alltså indirekt kontrollera Nordiska Trävaru AB.[2] Enskilda medlemmar i Syndikatet hade också deltagit i de affärer kring Bodträskfors som förut omtalats. Detta bolag kom dock inte att ingå i sammanslagningen år 1902 med samtliga sina tillgångar. De stora skogarna lämnades utanför sammanslagningen och kvarstod i företagets ägo – det var därför som Bodträskfors trots att det var ett stort företag – kom att bli den minsta delägaren i Nordiska Trävaru AB.

I Kalixsyndikatet ägdes preferensaktierna huvudsakligen av trävaruimportörer i England och Skottland, medan stamaktiekapitalet, som blott utgjorde drygt 12 % av det hela, ägdes av William Olsson och hans faders trävarufirma i England, Martin Olsson & Co.[3] Kontentan av de olika

[1] NTAB. Prot. konstituerande bolagsstämma 16.9. 1902. Angående värderingarna se not 3 avsnitt III:2 d.

[2] Brev från William Olsson t. The Directors of the Kalix Synd. Ltd. odat. William Olssons samling. TM.

[3] O. Gasslander, Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900. II. s. 83.

ägarförhållandena blir alltså att syndikatets engelska delägare indirekt hade en del av Nordiska Trävaru AB som motsvarade något mer än en tredjedel men att de genom innehavets konstruktion kunde öva ett dominerande inflytande: de behärskade Syndikatet som behärskade Bergman Hummel & Co som behärskade Nordiska Trävaru AB. William Olssons inflytande berodde på hans förmåga att övertyga de engelska delägarna samt på det faktum att dessa av svensk lag var förhindrade att sitta med i bolagets styrelse. William Olsson blev därför den naturliga förbindelselänken mellan det nya bolaget och de engelska intressena.

För att förstå de båda huvudparternas läge och inställning måste man först se hur deras ställning kom till. Det började med en aktion från William Olssons sida genom dennes personliga förvärv av aktiemajoriteten i Bergman Hummel & Co. Vad hans innersta syfte med dessa aktieköp kan ha varit är här ej möjligt av fastställa. William Olssons syfte kan i varje fall antas ha gått längre än att enbart ta hem realisationsvinster. Frågan om lapplandsgruvornas framtid var, när affärerna uppguppgjordes, en öppen fråga och William Olsson var en av många som intresserade sig för frågans lösning. Det är inte osannolikt, att han velat skaffa sig en position inför frågans lösning genom att äga stora skogar och eventuellt ett järnverk i Norrbotten.[4] Hans förmåga till självständigt handlande var dock begränsad. William Olsson hade en obestridd förmåga att spåra upp och genomföra aktie- och emissionsaffärer men hans förmåga att själv binda kapital i aktier för någon längre tid var som sagt begränsad. Han hade en otillräcklig finansiell plattform och ingen fast och självklar bankförbindelse till sitt förfogande.

Bildandet av The Kalix Syndicate Ltd. för övertagandet av norrbottensaktierna gav William Olsson uppenbara fördelar. Den kapitalinsats han själv gjorde för att förvärva sin betydande aktiepost utgjordes i själva verket av vinsten vid överförandet av aktierna till det engelska bolaget. Därtill hade han tämligen fria händer i verksamheten genom att engelsmännen inte själva fick sitta med i det svenska företagets styrelse utan representerades genom William Olsson. Vad han har eller inte har förespeglat Kalixsyndikatets medlemmar är ej känt men dessa deltog uppenbarligen i affären med förvänt

[4] I ett brev t. Marcus Wallenberg sr. 17.9. 1901 söker William Olsson stöd för en plan som gick ut på en koppling mellan gruvfrågan och sågverken. "Om jag blott kunde få ett erbjudande från Eder ställt t. ex. till Bodträskfors, så tror jag, att jag bättre än någon annan skulle genomdriva dels vad Ni vilja och dels vad nationen tycks vilja. Staten+Grängesberg+Toullavaarakonsortiet+last but not least Bodträskfors–Bergman, Hummel & Co:s skogar." Brevet citerat hos Gasslander, a.a., s. 116. Frågan om lapplandsgruvorna och Grängesbergsbolagets inköp av dessa år 1903 se Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 54 ff. samt not s. 432 där övrig litteratur angives.

ningar om snabba realisationsvinster.[5] Det var dock uppenbart, att hans ställning i sammanhanget, och därmed även hans långsiktiga planer, var beroende av engelsmännens tilltro till honom och hans uppsåt.

När affären gjordes upp år 1898 var också situationen ljus för egendomsaffärer. Prisnivån var stigande även för sågade trävaror och produktionen steg. Efterfrågan på råvara blev allt ivrigare och sågverken sökte sig längre och längre bort i sin råvarufångst. Allt talade för att de norrbottniska sågverkens skogsegendomar skulle kunna försäljas med goda vinster längre fram. Men högkonjunkturen för sågade trävaror avtog vid sekelskiftet och förutsättningarna för lyckosamma försäljningar av skogsegendomarna blev ovissa. Försäljningen av de skogar som tillhört AB Bergman Hummel & Co kom av sig, sedan man sålt för 800 000 kronor till AB Båtskärsnäs. Detta företag kunde dock ej erlägga köpeskillingen kontant utan säljarna fick bokföra en fordran på nämnda belopp, vilken sedan övertogs av Nordiska Trävaru AB.[6] AB Bergman Hummel & Co hade att brottas med allvarliga likviditetsproblem. Situationen försvårades, dels genom att återuppbyggnaden av sågen vid Karlsborg blev dyrare än beräknat och dels genom lågkonjunkturen under 1901. Ett förslag om minskning av de kortfristiga skulderna genom en aktie- och obligationsemission i England stötte på motstånd från Kalixsyndikatets medlemmar — dessa förefaller att ha börjat tvivla på William Olssons förmåga att föra affären till ett lyckligt slut.[7] Situationen började bli kritisk för William Olsson under år 1901 — de engelska deltagarna ville komma ur affären Bergman Hummel & Co samtidigt som det föreföll omöjligt att åstadkomma den kapitalförstärkning bolaget behövde. De svenska bankerna ville inte öka sina åtaganden utan sökte i stället att minska sin utlåning till de norrbottniska sågverksföretagen.

När William Olsson valde en väg ut ur dilemmat, sökte han stöd hos Marcus Wallenberg. Det var naturligt — denne hade ett stort intresse av att sågverksföretagen i Norrbotten konsoliderades på ett eller annat sätt. Stockholms Enskilda Bank hade engagerat sig i krediter till William Olsson personligen och till hans företag i Norrbotten. Dessutom gav banken stöd genom direkt kreditgivning och genom rediskontering till Norrbottens Enskilda Bank, som hade en stor kortfristig kreditgivning till de norrbottniska sågverken.[8]

[5] K. Maj:t avslog bolagets hemställan om tillstånd för utlänningar att ingå i bolagets styrelse. (Stämmoprot. 14.8. 1903. Bil. IV.)
William Olsson t. styrelsen för The Kalix Synd. Ltd., 1902 TM. Se även O. Gasslander, a.a., s. 88.

[6] Bergman Hummel & Co. Styr.ber. år 1900. NTAB. Styr.ber. år 1902. SCA.

[7] O. Gasslander, a.a., s. 88.

[8] se not 4 nedan.

William Olsson och Marcus Wallenberg utarbetade under jul och nyårshelgen 1901—1902 en plan, som gick ut på en sammanslagning av ett flertal norrbottniska sågverksföretag. Kapitalfrågan skulle lösas genom ett stort obligationslån – därigenom skulle bankerna få sina kortfristiga fordringar fonderade och William Olsson skulle få behålla sin position. Sammanslagningen skulle ge fördelar genom minskad konkurrens om råvaran och genom ökad styrka vid försäljningarna. Ett fast uppträdande vid dessa skulle inte bara gynna det egna företaget utan även underlätta för andra sågverksföretag att hålla uppe priserna.[9]

Detta var nu en målsättning, som knappast kan ha tilltalat Kalixsyndikatets medlemmar. De hade naturligtvis möjlighet att hålla AB Bergman Hummel & Co utanför sammanslagningen, men därigenom tog man också risken att bli fast med det insatta kapitalet och kanske till och med bli tvungna att öka insatsen för att komma loss från engagemanget. När Kalixsyndikatet sammanträdde för att ta ställning till fusionen, var det i en tryckt stämning trots att man i den nya kombinationen, som ovan nämnts, fortfarande skulle ha makten. Man samtyckte till att AB Bergman Hummel & Co deltog i fusionen, men man gjorde det i en känsla av tvång. "Beggers are not choosers" var ett uttryck som fälldes och det tolkar ganska väl den stämning som rådde.[1] Flera av styrelseledamöterna i Kalixsyndikatet var mycket skeptiska till Nordiska Trävaru AB och förklarade, att aktierna inte var värda pappret de var skrivna på, och man förklarade harmset, att man inte skulle satsa ett öre mera i Sverige. Uppgörelsen underlättades i viss mån av att William Olsson kunde förespegla en utväg ut ur engagemanget för engelsmännens del genom att de aktier som föll på Syndikatet så småningom skulle kunna placeras på den svenska aktiemarkanden.[2]

Kalixsyndikatets negativa syn på Nordiska Trävaru AB kom också att prägla deras handlande. Styrelsen för Nordiska Trävaru AB föreslog i sin berättelse för år 1903 upprättande av en fond för reserverade vinstmedel. Vid bolagsstämman krävde dock representanterna för AB Bergman Hummel & Co att man i stället skulle verkställa utdelning till innehavarna av preferensaktierna: man hade en klar majoritet för sin uppfattning, och den föreslagna fonden blev ej av.[3] Man kan på goda grunder anta, att denna aktieägargrupp, om nettovinster uppstått under de följande åren, skulle ha begärt utdelningar i

[9] William Olsson t. H. Örtenblad 1.1. 1902. TM. Örtenblad var styrelsemedlem i William Olssons norrbottniska företag och hans lokale representant.

[1] The Kalix Synd. Ltd. Styr.prot. och stämmoprotokoll 2.9. 1902. TM.

[2] The Kalix Synd. Ltd. Styr.prot. och stämmoprotokoll 8.12. 1902. TM. To the Directors of the Kalix Synd. Ltd. odat. TM.

[3] NTAB. Stämmoprotokoll 15.7. 1904.

stället för fonderingar och sannolikt även ställt sig avvisande till eventuella förslag om ökning av aktiekapitalet.

Inledningsvis uppställdes frågan om bolagens förbindelser med bank- och kreditinstitut. Det har ovan noterats, att Norrbottens Enskilda Bank var förlagsgivare till AB Bergman Hummel & Co och Bodträskfors men att banken fick stöd från Stockholms Enskilda Bank. Denna bank hade även direkt dragits in i kreditgivningen till de norrbottniska sågverksföretagen genom samarbetet med William Olsson. Det blev emellertid varken Norrbottens Enskilda Bank eller Stockholms Enskilda Bank som blev förlagsgivare till Nordiska Trävaru AB, utan Hernösands Enskilda Bank. Norrbottensbanken var hårt ansträngd genom kreditgivningen till konsul G.E. Broms och hans Gellivarebolag och var egentligen i händerna på fordringsägarna.[4] Bilden komplicerades av att banken blev en bricka i det invecklade spelet omkring lapplandsgruvorna. När denna fråga såg ut att få en lösning och när finansieringen av Nordiska Trävaru AB var klar, tog William Olsson år 1903 initiativet till att Norrbottens Enskilda Bank sammanslogs med Hernösands Enskilda Bank. Affärens utgång var beroende på om de banker som hade fordringar på Norrbottensbanken i stället för kontanter kunde ta vissa värdepapper, bl.a. obligationer som Nordiska Trävaru AB hade emitterat. Sammanslagningen kom till stånd, och den nyemission i Hernösandsbanken, som skulle finansiera affären garanterades av William Olsson.[5]

Stockholms Enskilda Bank var knappast angelägen att fortsätta engagemangen i Norrbotten: i det läget var det naturligt, att William Olsson sökte sig till Hernösandsbanken, som hade betydande resurser. Banken var den sjätte i storleksordningen i landet vad omsättningen beträffar, och den hade en styrelse, som vad uppdelad i en Hernösandsavdelning och en Stockholmsavdelning. Banken var offensiv i sitt handlande — den inköpte år 1905 Örebro Handelsbank och hade även planer på att inköpa Gottlandsbanken — och detta passade William Olsson. Det kan tilläggas, att William Olsson inte innehade någon styrelsepost eller hade något annat uppdrag inom banken.[6]

[4] Av Bergman Hummel & Co och AB Bodträskfors. Styr.ber. 1896–1902. SCA.
M. Fritz, Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm, s. 33.
O. Gasslander, a.a.,s. 85 ff., 120, 122, 127.

[5] HEB. Styr.prot. 20.2. 1903, 3.3. 1903, 3.4. 1903. SHB.
NEB. Stämmoprotokoll 28.3. 1903. SHB.

[6] Hernösandsbankens ledning blev hårt kritiserad för de nämnda bankaffärerna vid rekonstruktionen 1908. Se bl. a. utredning av O. Virgin, H. Fahlén m. fl. mars 1908. SHB. Frågan om Gottlandsbanken behandlades i styrelsen 23.8. 1906. Se i övrigt K.G Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 24 och 100.

Nordiska Trävaru AB blev dock snart ett bekymmer för Hernösandsbanken: genom trävarubolagets finansiella struktur, som skall beskrivas i nästa kapitel, samt den förut skildrade ägarstrukturen var förbindelsen inte stark nog att klara en långvarig påfrestning. Under hösten 1905 lät banken förstå, att fyllnadsborgen från styrelsens ledamöter nog skulle krävas för fortsatta krediter till bolaget. Styrelsen för Nordiska Trävaru AB motsatte sig ett sådant krav, men bolagets verkställande direktör, C.E. Lallerstedt, menade, att man skulle söka en förlängning av krediterna hos Hernösandsbanken, även om det skulle ske till pris av "tumskruvar". Skulle man tvingas förhandla med de banker som satt inne med obligationerna, skulle dessa säkert tilltvinga sig stora favörer exempelvis vid avräkning av valutor.[7]

När Hernösandsbanken sade upp krediterna för år 1907, som då var på 2 400 000 kronor, var det ingen överraskande åtgärd. Trävarubolaget tvingades till en rad improvisationer för att klara kreditproblemen. Man sålde aktierna i Luleå järnverk till AB Bodträskfors och senare även aktierna i Töre AB till Stockholms Enskilda Bank, Hernösandsbanken och William Olsson.[8]

Genom att kreditförbindelserna med Hernösandsbanken avbröts kom Nordiska Trävaru AB i beroendeställning till de banker som lagt upp obligationslånen och vilka i stor utsträckning hade dessa kvar i sina portföljer. Stockholms Enskilda Bank var den största fordringsägaren genom sitt stora innehav av obligationer – 2 600 000 kronor i $5^1/_2$ % obligationer och 1 700 000 kronor i $4^1/_2$ % obligationer, och det var framför allt den förstnämnda typen, vilka låg sämre till i prioritetshänseende, som var mest utsatta och som kunde bli förlustbringande.[9] Det var därför naturligt, att de första initiativen om rekonstruktion av företaget kom från denna bank. I början av 1907 föreslog Marcus Wallenberg, att $5^1/_2$ % obligationerna skulle förvandlas till preferensaktier, preferensaktierna skulle bli stamaktier och de gamla stamaktierna skulle avskrivas till en tiondel av nominella värdet. Resultatet skulle blivit, att nästan halva aktiekapitalet försvunnit och att obligationsinnehavarna fått aktiemajoritet. Förslaget godkändes ej av bolagsstyrelsen.[1]

Den ekonomiska krisen under år 1907 försämrade läget ytterligare och under hösten inleddes nya rekonstruktionsförhandlingar. Moratorium gavs till årets slut och förlängdes senare till den 20 januari 1908 i avvaktan på en framställning om ökade uttag av råvara utöver vad den s.k. lappmarkslagen

[7] F. Ossbahr (VD i Hernösandsbanken) t. H. Holmberg (försäljningschef hos NTAB) 11.9. 1905. Holmberg t. Ossbahr 16.9. 1905 och Lallerstedt t. Holmberg 19.9. 1905.

[8] NTAB. Styr.ber. 1906. Styr.prot. 16.10. 1907.

[9] O. Gasslander, a.a., s. 377.

[1] ibid. s. 378. NTAB. Styr.ber. 1906.

tillät. Framställningen avslogs, och rekonstruktionsförhandlingarna återupptogs på nytt men ledde ej till resultat, och den 21 januari inställde företaget sina betalningar.[2]

II:3 Baltiska Trävaru AB.

Fordringsägarna satte Nordiska Trävaru AB under administration och tillsatte en utredning för att utröna hur man slutgiltigt skulle förfara med tillgångarna. Denna visade, att skulder mot speciell säkerhet uppgick till 14 300 000 kronor, medan säkerheterna värderades till 8 100 000 kronor. Man bedömde möjligheterna att få ut detta belopp vid en konkurs som små, och utredarna föreslog därför, att ett nytt bolag skulle bildas. Utredarna föreslog, att i det nya bolaget skulle $4^1/_2$ % obligationerna kvarstå till hälften, och andra hälften skulle göras till aktier men bara till 80 % av värdet. Obligationerna efter $5^1/_2$ % skulle avskrivas med 90 %, och resterande 10 % av nominella värdet skulle göras till aktier. Med smärre justeringar blev detta förslag antaget.[3]

Aktieägarna från Nordiska Trävaru AB var helt borta och praktiskt taget hela aktiekapitalet i det nya företaget bestod av omvandlade obligationer. Bankerna blev alltså dominerande aktieägare i det nya bolaget, Baltiska Trävaru AB. Största aktieägaren blev därför Stockholms Enskilda Bank med något över 5 000 aktier av sammanlagt 14 900 aktier. Stockholms Enskilda Bank var ännu långt starkare genom att Töre AB, vars aktiemajoritet ägdes av Providentia, ägde 1 383 aktier och Axel Wallenberg, verkställande direktör i det nya bolaget, 1 323 aktier. Övriga större aktieägare var Bankaktiebolaget Norra Sverige med 3 242 aktier, Sundsvalls Enskilda Bank med 1 463 och Göteborgsbanken med 973 aktier.[4] "Bankberoendet" var, om man ser det formellt, under bolagets första år nästan totalt. Bolaget och dess ledning hade dock mycket fria händer; genom företagsledarens person hade Stockholms Enskilda Bank ett positivt intresse för bolaget. Baltiska Trävaru AB kunde alltså påräkna stöd från en mer än tillräcklig källa.

[2] Skrivelse från bolagets styrelse till Konungen 24.12. 1907.
William Olsson rasade mot Sundsvalls Enskilda Bank och beskyllde denna för att söka stjälpa rekonstruktionsförsöken och få bort NTAB för att bankens kunder i Sundsvallsområdet skulle få minskad konkurrens om råvaran i Norrbotten. Manuskript, troligen till tidningsartikel, av William Olsson 23.1. 1908. TM. Att beskyllningarna inte saknade helt grund framgår av ett brev från Marcus Wallenberg t. O. Rydbeck 20.4. 1908, där samma farhågor framkommer. Citat ur brevet finns hos Gasslander, a.a., s. 380.

[3] O. Gasslander, a.a., s. 376–382.

[4] BTAB. Prot. konstituerande bolagsstämma 20.5. 1908. SCA. Förteckning över aktieägare 25.5. 1909.

Bankernas aktieinnehav övergick dock successivt till Axel Wallenberg och ett av honom lett konsortium. Norrlandsbankens och Bankaktiebolaget Norra Sveriges aktieinnehav förvärvades till ett lågt pris, och år 1913 förvärvade det nämnda konsortiet aktiemajoriteten genom att Providentia och Civitas – vilka genom inköp utökat sitt aktieinnehav – försålde 10 551 aktier för 137 kronor per aktie och större delen av aktierna belånades i Stockholms Enskilda Bank.[5]

Efter 1910 förvärvade Baltiska Trävaru AB och Axel Wallenberg var för sig eller tillsammans aktierna i Töre AB, Kalix Trävaru AB (Båtskärsnäs) och Luleå järnverk. Alla tre bolagens aktier ägdes av banker då de tidigare ägarna ej kunnat fullgöra sina förpliktelser gentemot bankerna. Töre AB hade ägts av Nordiska Trävaru AB, som dock vid likviditetskrisen 1906 pantsatte aktierna för kortfristiga lån hos främst Stockholms Enskilda Bank men även hos andra. Båtskärsnäs AB hade varit i konkurssituation både 1902 och 1906 men klarade sig förstnämnda år genom ett ingripande av William Olsson som ordnade ett nytt obligationslån och var behjälplig med en ökning av aktiekapitalet. Konkursen undveks 1906–1907 genom att de förlagsgivande bankerna medgav ackord och tog vissa obligationspapper som full likvid. År 1909 var bolaget åter färdigt för rekonstruktion. De banker som innehade bolagets obligationer övertog tillgångarna och bildade ett nytt bolag – Kalix Trävaru AB. Luleå järnverk hade bildats år 1905; de största aktieägarna var Nordiska Trävaru AB och AB Bodträskfors. Nordiska Trävaru AB hade ej kunnat behålla aktierna utan sålt dem till AB Bodträskfors, som i sin tur lade aktierna som hypotek, tillsammans med bolagets skogar, för växelkrediter i Hernösandsbanken. När bolaget ej förmått fullgöra betalningarna hade aktierna övergått till Bankaktiebolaget Norra Sverige.

Axel Wallenberg och Baltiska Trävaru AB hade en mycket stark ställning vid dessa köpeförhandlingar. Bolaget hade genomgått en snabb konsolidering; dess ledning var mycket vaken och hade dessutom en storbank bakom sig. Motpartens förhandlingssituation var däremot svag. De två bankerna i övre Norrland, Bankaktiebolaget Norra Sverige och Norrlandsbanken, hade båda nyligen rekonstruerats och var i färd med att avveckla de ägarintressen som de fått i samband med krisåren 1907–1909, då många av deras kunder fick betalningssvårigheter och flera av dem gått i konkurs. Man kan därför förmoda att Axel Wallenberg kunde förhandla sig fram till mycket fördelaktiga priser för de nämnda aktierna och i varje fall blev köpen lönsamma på längre sikt.

[5] BSÖN. Styr.prot. 6.11. 1908, 22.12. 1908. BNS. Styr.prot. 1909 § 526, 1910 §§ 5 och 17. SHB. O. Gasslander, a.a., s. 381 ff. Konsortiet bestod förutom av Axel Wallenberg av Per Östberg, Priece & Piece Ltd., C.A. Mannberg och Georg Andersson.

Den andra halvan av aktiestocken i Töre AB, den första innehades av Axel Wallenberg själv förmodligen som representant för Providentia, erhöll Baltiska Trävaru AB genom att garantera 4 % ränta i 10 år på ett lån på 1 500 000 kronor, som Töre AB erhållit år 1909 av de banker som innehade bolagets obligationer, ett villkor för garantin var att bankerna inte under tiden utkrävde kapitalet. Resultatet skulle bli, argumenterade Wallenberg, att bolaget då skulle kunna amortera sitt obligationslån och därigenom skulle nämnda lån på 1 500 000 kronor så småningom få oomtvistad säkerhet; säkerheten utgjordes hädanefter av överhypoteket efter obligationslånet.[6] De aktier i Kalix Trävaru AB som inköptes från Norrlandsbanken och Bankaktiebolaget Norra Sverige, vilka hade ett nominellt värde av 336 500 kronor, erhölls till 50 % med villkor, att Baltiska Trävaru AB skulle inta bankernas plats i det konsortium som lagt upp ett partialförskrivningslån åt bolaget.[7] Priset för aktierna i järnverket framgår ej av bankernas protokoll. Däremot kan det noteras, att det var ett villkor från en av säljarna, Norrlandsbankens emissionbolag Norrlandia, att järnverket skulle sammanslås med Baltiska Trävaru AB. När detta villkor infriades och Axel Wallenberg överlät de inköpta aktierna i järnverket på trävarubolaget, erhöll han som likvid 6 000 nyemitterade aktier i Baltiska Trävaru AB.[8] Året därpå skedde en sammanslagning av de här ovan nämnda företagen, Töre AB och Kalix Trävaru AB jämte Norrbottens Sulfat AB och Luleå Träsliperi AB, med Baltiska Trävarubolaget. De två sistnämnda företagen var, som nämnts, tidigare dotterbolag till Baltiska Trävaru AB.[9]

II:4 Storfors AB.

Storfors AB bildades år 1887 genom en sammanslagning av Storfors sågverksintressenters verksamhet, Bergsvikens ångsåg och Brännfors vattensåg. C.A. Hedqvist i Öjebyn utanför Piteå hade tillsammans med sina bröder, Emil och Arvid Hedqkvist, starka intressen i de ingående sågverken och blev därför i praktiken det nya företagets ägare. Bilden av familjeföretag förstärkes genom att de tre bröderna utgjorde bolagets styrelse.

C.A. Hedqvist ledde företaget på ett gammaldags patriarkaliskt sätt, och

[6] BNS. Styr.prot. 1909 §§ 36 och 181, 1911 § 388. SHB.
Töre AB. Prot, extra bolagsstämma 22.12. 1916. SCA.

[7] BSÖN. Styr.prot. 15.12. 1909, 5.2. 1910, 17.8. 1910, 11.2. 1911. BNS. styr.prot. 1910 §§ 290, 316, 350, 358, 428. År 1911 §§33, 47, 53, 144, 181.

[8] AB Norrlandsbanken. Styr.prot. 20.3 1916, 15.6. 1916. SHB.

[9] BTAB. Stämmoprotokoll 22.12. 1916.

gränserna mellan företaget och ägarnas privata affärer var svävande.[1] Detta förhållande påverkade företagets ekonomiska struktur i det att eget kapital och fonder förblev oförändrade ända från starten på 1880-talet, trots att både verksamheten och skulderna växte. Detta var länge av mindre vikt vid kreditbedömningarna, eftersom ägarna ansågs mycket solida och utgjorde garanti för krediterna. Fram till 1901 skedde sålunda förlagskreditgivningen till Storfors AB huvudsakligen genom att C.A. Hedqvist i eget namn tog upp kredit i banken – år 1901 på omkring 1 800 000 kronor – mot säkerhet av aktierna i Storfors AB. En sådan kreditgivning kunde dock ur formella synpunkter bli föremål för kritik, och man sökte därför från bankens sida att ändra kreditförfarandet.[2] Trots att formerna ändrades fanns det före 1908 ingen tvekan från bankens sida vid krediternas beviljande.

Krisen 1907–1909 medförde förändringar i relationerna mellan Storfors AB och Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland. För år 1909 fick ej bolaget krediterna förlängda med mindre än att ägarna tecknade fyllnadsborgen.[3] När krediterna för år 1910 behandlades i bankens styrelse, fick Storfors AB 5 700 000 kronor på samma villkor som tidigare, alltså förutom inteckningar och förlagssäkerheter även borgen av bröderna Hedqvist, men nu meddelades, "att mellan bolaget och banken överenskommits att bolagets skogar skulle undergå sakkunnig värdering".[4] När bolaget ansökte om kredit för år 1911 skärptes villkoren ytterligare: banken skulle få en representant i styrelsen och som revisorer personer som banken godkänt; vidare skulle utdelning ej få ske utan bankens medgivande.[5] För år 1912 anhöll bolaget om en kredit på 3 000 000 kronor, och detta beviljades under förutsättning, att bolaget uppgjorde en statistik efter bankens anvisningar över sin verksamhet samt att till säkerheterna lades inteckningar i de hemman, som inköpts i bröderna Hedqvists namn men som banken ansåg tillhöra bolaget. Året därpå skärptes villkoren ytterligare: de direktörsarvoden som belastade företaget skulle minska avsevärt. Dessutom bestämdes, att de av banken utsedda revisorerna skulle granska bolagets räkenskaper en gång i månaden. Bankens hårda kontroll över företaget kvarstod under de följande åren och skärptes därtill på några punkter.[6]

[1] Skogsbruk och skogsindustrier i norra Sverige, s. 214. (Norrländskt Handbibliotek X.) Bo Gustafsson har i Sågverksförbundet 1907–1957, s. 141 gett en rolig bild av "patriarken C.A. Hedqvist. Han betecknas som en i det religiösa konserbativ och omöjlig gammelluthe ran som i sina skolor ej tillät annan katekes än Svebelii av 1889 och 1695 års psalmbok.

[2] BSÖN. Styr.prot. 9.9. 1901.

[3] BSÖN. Styr.prot. 21.10. 1908.

[4] BSÖN. Styr.prot. 20.10. 1909.

[5] BSÖN. Styr. prot. 25.11. 1910.

[6] AB Norrlandsbanken. Styr.prot. 16.1. 1912, 19.12. 1912, 28.1. 1913, 16.12. 1913, 15.12. 1914, 14.12. 1915.

Storfors AB är ett exempel på hur ett på gammalt vis av privatkapitalister ägt och finansierat företag, när tiderna förändras och svårigheterna sätter in, befinner sig i ett läge då den finansiella basen är otillräcklig. De i och för sig väl ansedda och betrodda privatägarnas prestige räckte då ej och eftersom möjligheter att tillföra nytt ägarkapital tydligen saknades, blev följden ett markant bankberoende.

II:5 Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB.

Sågverksrörelse hade förekommit tidigt vid Ytterstfors – en tvåramig vattensåg som anlades 1796 baserade sin verksamhet på timmer från stockfångstskogar. År 1874 blev aktiebolagsformen genomförd och kapitalet sattes till 405 000 kronor – tjugo år senare ombildades bolaget på nytt och fick namnet Ytterstfors Trävaru AB. Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrlands föregångare, Westerbottens Enskilda Bank, övertog aktierna i Ytterstfors Trävaru AB år 1898 från dåvarande ägarna och fortsatte verksamheten. Det dröjde några år innan banken kunde avveckla detta engagemang. I slutet av år 1900 fick Egil Unander-Scharin, innehavare av ett berömt handelshus och styrelseledamot i banken och direktör för dess Umeåkontor, uppdraget att ordna försäljningen av dessa aktier. Denne kunde hitta köpare till aktierna: det var av allt att döma köpmän och ämbetsmän i och omkring Umeå, men de största posterna togs av Unander-Scharin själv, jägmästaren Nils G. Ringstrand och bolagets verkställande direktör Uno Norman.[7]

År 1906 gjordes en stor investering då samtliga aktier i Munksunds Sågverks AB inköptes. Detta företag hade bildats år 1891 av firman P. Wikström Jr i Stockholm, som vid Gellivarebolagets konkurs strax innan köpte sågen vid Munksund samt stora skogsarealer. Den närbelägna sågen vid Skuthamn, som grundats av ett konsortium i Piteå på 1870-talet, hade inköpts några år dessförinnan. År 1903 försålde firman P. Wikström Jr aktierna i Munksundsbolaget, vilka bytte ägare flera gånger och bland annat innehades aktierna ett tag av ett konsortium lett av Enhörning på Kubikenborg. Bolaget hade en produktionskapacitet på drygt 15 000 standards sågade trävaror och ägde mer skog än Ytterstforsbolaget. Det var alltså det mindre företaget som inköpte det större. Som närmare skall utredas i nästa kapitel

[7] BSÖN. Styr.prot. 9.7. 1900, 18.12. 1900. Styrelsens sammansättning ur YTAB styr.prot. 1900–1916. De två företagens äldre historia ur: Skogsbruk och skogsindustrier i norra Sverige, s. 210–213.

hade dock Munksundsbolaget svagheter i sin finansiella ställning säkert till stor del beroende på att bolaget bytt ägare så ofta.

En sådan betydande expansion vittnar om att Ytterstfors Trävaru AB hade fått en kraftfull ledning. Styrelsen bestod under större delen av bolagets verksamhetstid av de nyss nämnda största intressenterna, Egil Unander-Scharin, jägmästare Nils G. Ringstrand samt Uno Norman. Styrelsens ställning var stark, dels på grund av ett betydande aktieinnehav – fram till år 1907 ägde styrelseledamöterna omkring halva aktiestocken, efter detta år något mindre – ock dels på grund av styrelsens förankring hos den förlagsgivande banken, Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland. Egil Unander-Scharin och Ringstrand var länge styrelseledamöter i banken liksom deras efterträdare i trävarubolagets styrelse O. Enell och N. Aspgren.

Aktieemissionen om 500 000 kronor år 1903 kunde absorberas av de gamla aktieägarna men vid emissionen år 1907, då aktierna i Munksunds Sågverks AB förvärvades, tillkom ibland de större aktieägarna nya namn som Foy Morgan & Co, trävarufirma i London, samt bankiren O. Enell. Bolagets styrelse sökte förgäves efter år 1908 att öka bolagets aktiekapital men fann ej gehör hos övriga aktieägare.[8]

Ytterstfors Trävaru AB hade fram till år 1908 inga problem att erhålla krediter. Såväl förlagskrediter som krediter till anläggningar bifölls utan erinringar i bankens styrelse. Men år 1908 inträffade en förändring. När krediterna för år 1908 skulle beslutas, krävde banken att styrelsen för trävaruaktiebolaget skulle gå i fyllnadsborgen. När krediterna för år 1910 behandlades, man hade begärt 3 300 000 kronor för Ytterstfors Trävaru AB och 2 600 000 kronor för Munksunds Sågverks AB, ställde banken som villkor, att inga utdelningar fick ske utan dess medgivande och att ej heller någon utvidgning av rörelsen fick ske utan bankens medgivande.[9] Dessa villkor kvarstod fram till år 1916, då bolaget upphörde. Det var heller inga tomma hotelser, ty trävarubolaget gjorde under åren efter 1910 flera framställningar om mindre investeringar men fick avslag i banken.[1]

Storfors AB och Ytterstfors Trävaru AB/Munksunds Sågverks AB var satta under tvångssanering av den förlagsgivande banken. Den reella grunden härtill – de faktiska förlustriskerna och disproportionen mellan skulder och eget kapital – skall närmare diskuteras i kapitel III.

[8] BSÖN. AB Norrlandsbanken. Styr. prot. 1900–1916. YTAB. Styrelse- och stämmoprotokoll 1900–1916. SCA. Betr. svårigheten att få nytt kapital se bl.a. styr.ber. år 1909.

[9] BSÖN. Styr.prot. 22.12. 1908, 20.12. 1909.

[1] BSÖN. Styr.prot. 18.12. 1911, 19.12 1912, 16.12. 1913, 15.12. 1914, 14.12. 1915.

a. Inledning.

När AB Ytterstfors-Munksund bildades på hösten 1916 medverkade fem emissionsbolag, nämligen Svenska Emissions AB, Finans AB, Centralgruppens Emissions AB, AB Norrlandia samt Svenska Kreditkassan.[2] Ett av dessa emissionsbolag, Finans AB, tillhörde Handelsbanken och hade bildats när denna bank gjorde sin första stora bankfusion, den med Bankaktiebolaget Norra Sverige år 1914. Svenska Emissionsbolaget hade år 1907 grundats av Handelsbanken närstående intressen men från år 1915 fick också Sveriges Privata Centralbank visst inflytande i företaget. Centralbanken hade själv sedan en tid haft till sitt förfogande ett emissionsbolag. Centralgruppens Emissions AB. Slutligen hade Norrlandsbanken ett närstående emissionsbolag, AB Norrlandia, som dock inte bildats för att göra emissionsaffärer utan närmast för att förvalta vissa banken tillhörande aktieposter, samt det privatägda emissionsföretaget Svenska Kreditkassan, bakom vilket stod bankiren O. Enell, tidigare verksam inom Norrlandsbanken. Realiteten bakom den mosaik av olika företag och andelar som här träder fram är att ledningarna för tre storbanker – av vilka Handelsbanken efter 1914 hade fått en stark ställning i Norrland – ställde sig aktivt bakom finansieringen, dels som bankförbindelser i vanlig form, dels genom insatser från dem närstående emissionsbolag.Emissionsbolagen hade tillkommit inte minst för att verkställa sådana finansiella insatser som bankerna själva enligt gällande lag var förhindrade att utföra.

Kort efter bildandet av AB Ytterstfors-Munksund skedde en rad stora förändringar både inom bankvärlden och i fråga om emissionsbolagen. Centralbanken förvärvades år 1917 av Skandinaviska Kredit AB och dess ledare, Oscar Rydbeck, blev samtidigt chef i Skandinaviska Kredit AB. Denna bank hade kommit långt i förhandlingarna om ett övertagande av Norrlandsbanken när Handelsbanken ingrep och bjöd över. Norrlandsbanken övertogs i stället av Handelsbanken, som därigenom kom att ytterligare förstärka sin ställning i Norrland. Denna bankkoncentration medförde självfallet en ändrad gruppering ibland emissionsföretagen. Centralgruppens Emissions AB övertogs av Skandinaviska Kredit AB, som nu också blev medintressent, vid Handelsbankens sida, i Svenska Emissions AB. Ungefär samtidigt uppgick Finansaktiebolaget i Svenska Emissions AB. Finan-

[2] Inledningen bygger i huvudsak på två verk: K-G Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 66, 100, 118, 134 ff., samt A. Östlind, a.a., 286 ff.

saktiebolagets roll som Handelsbankens eget emissionsbolag övertogs av det från Norrlandsbanken övertagna emissionsbolaget, AB Norrlandia, nu under det nya namnet Handion. Det var en mäktig kombination av emissionsföretag lierade med tre storbanker – Handelsbankens företag Finansaktiebolaget och Svenska Emissions AB, Sveriges Privata Centralbanks företag Centralgruppens Emissions AB samt Norrlandsbankens emissionsbolag AB Norrlandia, som genomförde fusionen 1916. Genom bankfusionerna strax därpå blev det i själva verket landets två storbanker, Handelsbanken och Skandinaviska Kredit AB, som kom att stå bakom expansionen av Ytterstfors-Munksund.

b. Aktieägare och styrelse.

När AB Ytterstfors-Munksund bildades på hösten 1916 sattes aktiekapitalet till 8 000 000 kronor och eftersom aktiernas nominella värde var 100 kronor utgjordes den totala aktiestocken av 80 000 aktier. Aktieägarna i Ytterstfors Trävaru AB erhöll 30 000 aktier eller nominellt 3 000 000 kronor för sina tillförda nettotillgångar. Övriga aktietecknare var följande företag och personer:[3]

Finansaktiebolaget	11 000 aktier
Centralgruppens Emissions AB	11 000 ”
Svenska Emissions AB	11 000 ”
Svenska Kreditkassan	5 000 ”
AB Norrlandia	3 000 ”
Paul Bellander	6 000 ”
Rickard Dymling, Oscar Rydbeck samt Ernst Malmström	3 000 ”

På sommaren 1916, innan ombildningen ägde rum, hade emissionsbolagen köpt upp stora aktieposter i Ytterstfors Trävaru AB för att trygga sitt inflytande på ombildningsbeslutet. Detta förhållande ledde till att de, utöver de här nämnda andelarna också fick en betydande del av de 30 000 aktier i det nya bolaget som tillföll de gamla aktieägarna.[4] På vardera av de tre emissionsbolagen föll sålunda 2 790 aktier i utbyte mot aktier i Ytterstforsbolaget och därtill hade Svenska Emissions AB för egen del utanför konsortiet inköpt 32 aktier i trävarubolaget, vilket motsvarade 2 400 aktier i AB Ytterstfors-Munksund. Tillhopa erhöll emissionsbolagen 10 770 aktier av de 30 000 aktier som tillföll de gamla aktieägarna.

[3] Y-M. Prot. konstituerande bolagsstämma 18.10. 1916. SCA.

[4] Svenska Emissions AB. Styr.prot. 5.6. 1916, 17.7. 1916, 11.8. 1916, 10.11. 1916. SHB.

Ytterstfors Trävaru AB hade ägt Munksunds Sågverks AB sedan 1906; på sätt och vis var det alltså ingenting nytt som tillkom. Men de nämnda företagen hade arbetat med en smal finansiell bas vilket väckt oro både hos företagens ledning och hos den förlagsgivande banken. "Styrelsens fleråriga strävan att genom ökat kapital i såväl Ytterstfors som Munksunds affärer säkra den fara, som bolagets beroende av sina stora tillfälliga krediter innebär, men är mest överhängande under denna krigstid och därefter sannolikt inträffande penningekris, hade dessbättre krönts med framgång under sistlidne vår, då underhandlingar öppnades med representanter för åtskilliga av våra större penninginrättningar med Svenska Emissionsbolaget i spetsen om en ökning av bolagets aktiekapital..." Citatet ur bolagets årsberättelse för 1916 andas tillförsikt inför framtiden och det fanns otvivelaktigt konkreta skäl till en viss optimism. Genom tillförandet av 5 000 000 kronor till det nya bolaget lades en grund för fortsatt utveckling och det nya kapitalet kom från kretsar som tycktes kunna förmedla kapital i nästan obegränsad omfattning och dessutom befann man sig i en konjunktur då alla värden steg i rask takt.

I början av 1917 inköpte AB Ytterstfors-Munksund samtliga aktier i Storfors AB som var i samma situation som Ytterstfors Trävaru AB på så sätt att den smala finansiella basen hade lett till bankberoende och stagnation. Säljarna var ett konsortium bestående av emissionsbolag, vilka strax innan förvärvat aktierna från bröderna Hedqvist. Som likvid för aktierna erlade AB Ytterstfors-Munksund nyemitterade aktier för 5 000 000 kronor (50 000 nya aktier).[5]

En del av de aktier som emissionsbolagen övertog i samband med bildandet av AB Ytterstfors-Munksund och senare vid förmedlingen av Storforsaffären stannade i deras aktieportföljer men större delen försåldes vidare till de egna aktieägarna eller till övriga närstående personer och affärsvänner. Svenska Emissions AB hade genom ett avtal med de övriga emissionsbolagen försäkrat sig om dispositionsrätten över de 30 000 aktier i Ytterstfors-Munksund som dessa tecknat vid den första emissionen år 1916, och man bjöd sedan ut dessa till de egna aktieägarna. Intresset var så stort att en kvotering fick ske.[6] Flera styrelseledamöter i Ytterstfors-Munksund fick vid bildandet stora ägarintressen, och dessa förstärktes vid fördelningen av nyemissioner. år 1917. De tre emissionsbolagen kom överens om att reglera marknaden för omkring 20 000 av de nyemitterade 50 000 aktierna. De tre emissionsbolagen skulle vardera först avsätta 250 aktier à 140 kronor och

[5] Y-M. Styr.prot. 18.12. 1916. SCA. Svenska Emissions AB. Styr.prot. 12.1. 1917. Konsortiet bestod av Centralgruppens Emissions AB, Finansaktiebolaget, Svenska Emissions AB och Svenska Kreditkassan Enell & Ohlsson.

[6] Svenska Emissions AB. Styr.prot. 10.11. 1916.

250 aktier à 115 kronor till Uno Norman, Ernst Malmström och Rickard Dymling. Vidare skulle Centralgruppens Emissions AB och Svenska Emissions AB avsätta vardera 500 aktier à 140 kronor att tillhandahållas fondhandlaren Åkerström och Finansaktiebolaget skulle avsätta 1 000 aktier à 140 kronor att tillhandahållas fondhandlaren Persson. De tre deltagarna skulle vidare tillhopa avsätta 5 000 aktier till Åkerström och Persson till försäljning för 160 kronor med rätt till hälften av överskjutande vinst. De tre bolagen skulle i första hand utlämna aktier till närstående personer till ett pris av 140 kronor per aktie. Svenska Emissions AB skulle reservera 5 000 aktier för att med dessa kunna reglera marknaden. Svenska Kreditkassan fick försäkra att för 5 000 aktier inte sälja dessa under 160 kronor per aktie.[7]

De som var med från början när AB Ytterstfors-Munksund bildades, alltså emissionsbolagen och deras aktieägare samt vissa av bolagets styrelseledamöter, kunde göra avsevärda vinster på affären. Aktierna i Ytterstfors-Munksund kunde, som framgår av uppgörelsen ovan, säljas till minst 160 kronor och de som fick aktierna till nominella värdet kunde alltså, om man sålde i rätt tid, närapå fördubbla sin insats.[8]

När Baltiska Trävaru AB inköptes år 1918 stod emissionsbolagen endast som garanter för emissionen på 19 500 000 kronor, vilken erbjöds de gamla aktieägarna till en emissionskurs av 110 %. Eftersom kursen på bolagets aktier fortfarande var över 150 kronor, var det en stor favör att få ta del av emissionen.[9]

AB Ytterstfors-Munksund fick en styrelse, som hade utmärkta kontakter med de bank- och emissionsintressen, som varit pådrivande vid bolagets tillkomst och som i huvudsak representerade dessa intressen. Styrelsens ordförande, Ernst Malmström — disponent och styrelseledamot i ett konkurrerande företag, Svanö AB, — var också styrelseledamot i Handelsbanken och dess expert på skogsindustriella frågor. Emric Thunberg var verkställande direktör i Finansaktiebolaget och medlem av

[7] PM dikt. Carl Frisk 15.1. 1917. SHB.

[8] De tre styrelseledamöterna Malmström, Dymling och Bellander tycks ha behållit större delen av de aktier som tillföll dem över krisen 1921 och den nedskrivning av aktiernas nominella värde som då skedde. Svenska Emissions AB kom att få som mest 14 000 aktier i Y-M men lyckades sälja 11 000 av dessa för 62 kronor per styck strax innan det stod klart att aktierna skulle nedskrivas till 50 kronor. (Svenska Emissions AB. Styr.prot. 19.4. 1921, 28.10. 1021.)

[9] Konsortiet bestod av Centralgruppens Emissions AB, Svenska Emissions AB, Handelsbanken och Y M. Konsortiet inköpte genom förmedling av Bellander 32 000 aktier (av totalt 37 500) av Axel Wallenberg för 500 kronor per aktie. Konsortiet sålde aktierna till Y-M för 566 kronor per styck. (Svenska Emissions AB. Styr.prot. 11.1. 1918, 8.2. 1918. Köpekontrakt mellan Bellander och Axel Wallenberg 11.1. 1918. SHB.)

Handelsbankens styrelse. Oscar Rydbeck var, som förut nämnts verkställande direktör i Sveriges Privata Centralbank och sedan denna uppgått i Skandinaviska Kredit AB blev han verkställande direktör i bankens Stockholmsavdelning. Han var även styrelseledamot i Svenska Emissions AB. O. Enell hade aktivt deltagit i bolagets bildande och expansion genom sin bankirfirma Svenska Kreditkassan. Rickard Dymling var kollega till Malmström i styrelsen för Svanö AB och därtill innehavare av trävaruexportfirman Jacob Versteegh, vilken fick agentur på bolagets trävaruexport.[1]

För kontinuiteten med de ingående bolagen svarade två medlemmar, översten Nestor Aspgren och disponent Uno Norman, vilka båda tillhört styrelsen för Ytterstfors Trävaru AB. Båda hade kontakter med Norrlandsbanken – Aspgren som ordinarie styrelseledamot och Norman som suppleant. Den ene av bolagets revisorer, Th. Raaschou, blev senare styrelse- och direktionsmedlem i Handelsbanken. Denne hade under sin tid som ombudsman i Norrlandsbanken varit revisor i Ytterstfors Trävaru AB. Det kan tilläggas, att Carl Frisk, verkställande direktör i Handelsbanken, traditionsenligt ledde bolagsstämmans förhandlingar.[2]

Bolaget hade tillkommit genom emissionsbolagens aktiva medverkan och i nära kontakt med Handelsbanken, och de teoretiska kreditmöjligheterna var synnerligen goda. Samspelet mellan bankerna och emissionsbolagen har ännu inte blivit föremål för systematisk undersökning, men Anders Östlind har i sin avhandling om Svensk Samhällsekonomi 1914–1922 utförligt behandlat de allmänna förutsättningarna för deras verksamhet och även tecknat mönstret för deras aktiviteter.[3] En viktig förutsättning för deras verksamhet var den allians, som förelåg mellan emissionsbolagen och bankerna och de företag, som dessa var med om att bilda eller ombilda. Bankerna hade hög likviditet under krigsåren genom att företagen, som gjorde goda vinster, minskade sina skulder och ökade sina tillgodohavanden. Bankerna sökte därför utlåningsobjekt och hade redan därför skäl att uppmuntra emissionsbolagens verksamhet. Utlåningen fick dels karaktär av utlåning till aktieägarna mot säkerhet av aktier i de ny- eller ombildade företagen, dels även av en frikostig direkt utlåning till dessa företag över vilka man genom emissionsbolagens verksamhet nu fick ett fastare grepp. Det antydda sammanhanget framträder mycket tydligt med avseende på Ytterstfors-Munksund. Handelsbanken var inte bara villig att ge emissionsbolag och enskilda personer krediter vid köp av

[1] Betr. Malmström och Dymling se H. Fahlén, Svanö AB, s. 66 och 77. Dymling var dessutom styrelseledamot i Finansaktiebolaget. Betr. övriga styrelseledamöter se förteckning över styrelseledamöter i SHB från 1911 uppgjord av Gösta Fagerberg. SHB.

[2] AB Norrlandsbanken. Styr.prot. 1916–1917. Betr. Raaschou se Fagerbergs nyss nämnda förteckning samt styr.prot. för YTAB 1910–1915.

[3] A. Östlind a.a., s. 286 ff.

aktier i Ytterstfors-Munksund utan även ivrig att få bli kreditgivare till det nybildade bolaget. När Storforsaffären genomfördes, var det ett villkor för medverkan från Handelsbankens sida, att krediterna skulle delas mellan Handelsbanken och Norrlandsbanken.[4] Strax därpå köpte Handelsbanken upp Norrlandsbanken och blev för en tid ensam kreditgivare till företaget. Baltiska Trävaru AB hade haft sina krediter i Stockholms Enskilda Bank, Norrlandsbanken och till en mindre del i Skandinaviska Kredit AB. Efter sammanslagningen år 1918 drog sig Stockholms Enskilda Bank ur kreditgivningen och då överenskom man, att Handelsbanken skulle ha 4/5 och Skandinaviska Kredit AB 1/5 av kreditgivningen till AB Ytterstfors-Munksund. Handelsbanken var mycket angelägen att den överenskomna kvoten skulle upprätthållas och när banken fick mindre andel var man snar att påkalla rättelse.[5] Det var främst bankdirektör Th. Raaschou, bolagets revisor, som i banken handlade Ytterstfors-Munksunds krediter.

Från och med 1921 blev Handelsbanken ensam kreditgivare till företaget sedan Skandinaviska Kredit AB dragit sig ur med motiveringen, att man ej kunde enas med Handelsbanken om fördelningen av bolagets valutor. Men tiderna var nu helt annorlunda. Bankerna hade betydande likviditetsproblem och sökte minska sina utstående krediter.[6]

Många företag, särskilt sådana som tillkommit och expanderat under krigsåren, blev konkursmässiga och krediterna till dessa blev nödlidande. De garantier som legat i en intim förbindelse med emissionsbolag och bank visade sig mindre hållfasta än man under de första åren funnit självklart. Svenska Emissions AB tvangs till likvidation 1921 och lämnade efter sig betydande belopp nödlidande krediter. Handelsbanken nödgades genomföra en finansiell rekonstruktion år 1923; avskrivningar och avsättningar gjordes på sammanlagt 95 000 000 kronor och en delcrederefond på 20 000 000 kronor lades upp samtidigt som man tog ett förlagslån på 40 000 000 kronor för att förstärka likviditeten. Av de avskrivningar som gjordes härrörde ingen del från kreditgivningen till Ytterstfors-Munksund.[7]

Utvecklingen inom Handelsbanken fick naturligtvis allmän betydelse för Ytterstfors-Munksund, eftersom den nödvändiggjorde en starkt ökad försiktighet i kreditgivningen. Denna försiktighet var naturligtvis motiverad både av det allmänna konjunkturläget och av bankens faktiska ställning, men dess nödvändighet framträdde desto tydligare därför att den nya ledning som

[4] Raaschou t. Norman 14.2. 1917, 26.2. 1917. Norman t. Raaschou 24.2. 1917.
[5] PM dikt. Raaschou 2.1. 1919, PM dikt. Carl Frisk 23.7. 1918, PM dikt. Raaschou 4.5. 1920. SHB.
[6] Brev från Styrelsen för Y-M till Svenska Handelsbanken 27.1. 1921.
[7] K-G Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 155 ff.

banken fått i så hög grad hade både aktieägarnas och bankinspektionens uppmärksamhet riktad på sig.

II:7 Sammanfattning

De norrbottniska sågverksföretagen uppvisar under den behandlade perioden en brokig skala av former och förhållanden med avseende på bolagens tillkomst samt delägarnas vilja och förmåga till kapitalutlägg. Den mycket viktiga roll som bankerna har spelat har också skiftat både till form och betydelse.

De tre företagen Ytterstfors Trävaru AB, Storfors AB och Munksunds Sågverks AB hade mycket gemensamt. De var alla företag med rötter långt tillbaka i tiden. De två förstnämnda hade utvecklats ur de små företag som drev vattensågar och som övergått till aktiebolag när ångsågarna kom och på allvar ställde större krav på kapitalresurser. Det ägarkapital som bolagen fått vid tillkomsten under 1800-talets senare del och som då, och framför allt under 1890-talets goda konjunkturer, var fullt tillräckligt, visade sig senare, då tiderna blev sämre, vara otillräckligt. Den kortfristiga upplåningen var besvärande både för bolagens ledningar och den förlagsgivande banken men ägarna hade varken resurser eller vilja att tillföra ytterligare ägarkapital. Följden blev ett markant bankberoende som skärptes och fick allvarliga följder då den förlagsgivande banken Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland/Norrlandsbanken fick egna problem och tvingades vara återhållsam med krediter. När bolagen sålunda blev beroende av banken blev utsikterna till konsolidering med nytt ägarkapital praktiskt taget obefintliga under rådande ägarförhållanden. Det var inte heller möjligt att bryta bankberoendet genom byte av bank då även den konkurrerande banken i området, Bankaktiebolaget Norra Sverige, befann sig i en konsolideringsperiod efter rekonstruktionen 1908. Varken Sundsvallsbanken eller huvudstadsbankerna konkurrerade vid denna tid om krediter till norrbottniska företag.

Det var alltså svårt att driva sågverksrörelse i Norrbotten under gamla former med knappa kapitaltillgångar. Nordiska Trävaru AB är ett exempel på hur man genom en storslaget upplagd fusion sökte komma tillrätta med de små företagens kapitalproblem men ändå misslyckades. Nordiska Trävaru AB tillkom dock i en svår tid och fick ej heller de resurser som hade behövts. William Olsson hade små möjligheter att satsa eget kapital och hans försök att erhålla en position via finansiering genom engelska trävaruimportörer ledde till oenighet och osäkerhet då dessa inte var villiga till långsiktiga investeringar. Ett grundläggande misstag var av allt att döma, att det nya

bolagets tillgångar övertogs till höga priser beroende på William Olssons brådska och iver att få fusionen tillstånd. De banker som varit förläggare till de ingående bolagen välsignade fusionen eftersom man var ivrig att komma ifrån den rätt betydande kreditgivningen till dessa sågverk. De kortfristiga lånen konverterades till obligationslån som drog höga ränte- och amorteringskostnader. Bolaget fick, med sitt otillräckliga ägarkapital, aldrig chansen att arbeta med rimliga skulder.

Det alltför svagt konstruerade och svagt ledda Nordiska Trävaru AB efterträddes av Baltiska Trävaru AB vars tillgångar redan från början åsattes låga värden och vars skulder i förhållande till omsättningen var relativt ringa. Bolaget hade dessutom, i motsats till föregångaren, en storbank bakom sig och dessutom en målmedveten och stark ledning. Bolaget hade alltså mycket goda förutsättningar men de ansenliga resurserna hann aldrig sättas riktigt på prov när bolaget avvecklades genom försäljning till AB Ytterstfors-Munksund.

Den andra stora fusionen, då Ytterstfors-Munksund bildades, var i och för sig mycket logisk. De två ingående bolagen hade länge verkat under samma ledning och båda befann sig i en återvändsgränd på grund av bankberoendet och svårigheterna att uppbringa ytterligare ägarkapital. AB Storfors, som införlivades kort därpå befann sig i en liknande situation. I detta skede utgjorde Ytterstfors-Munksund den självklara utvägen ur problemen och bolaget hade, trots att det tillkom under en markant prisstegringsperiod, vid denna tidpunkt inte nämnvärt uppskrivna tillgångar. Bilden förändrades helt genom inköpet av Baltiska Trävaru AB. Denna affär gick på omkring 20 000 000 kronor och de tillförda tillgångarna bokfördes till rådande prisläge som genom inflationen låg mycket högt. Säljarna gjorde naturligtvis en mycket god affär men köparen fick snart genom prisfallet under 1921 se de dyrt förvärvade tillgångarna sjunka i värde. Den grandiosa expansionen under 1918, med emissionsbolagen som pådrivare, visade sig vara en felsatsning och förde bolaget in i stora svårigheter år 1921. Under 1920-talet kom bolagets utveckling i hög grad att präglas av den förlagsgivande bankens överväganden.

III. Ekonomisk utveckling och struktur hos AB Ytterstfors-Munksunds föregångare.

III:1 Inledning.

Syftet med detta kapitel är att undersöka den ekonomiska utvecklingen och strukturen hos Nordiska Trävaru AB, Baltiska Trävaru AB, Munksunds Sågverks AB samt Ytterstfors Trävaru AB. I vilken utsträckning var dessa företag finansierade med eget respektive främmande kapital? På vilken nivå låg räntabiliteten och hur utvecklades den genom åren? Hur var finansieringen och räntabiliteten i jämförelse med andra sågverksföretag?

Frågor av detta slag måste naturligtvis stå i centrum vid varje behandling av ett eller flera företags historia. Självklart är också att de frågor om mer eller mindre aktiv företagspolitik, om känsla för lönsamma investeringar, om planering och organisation i försäljningarna eller om personlig kontakt med kreditgivarna, som har diskuterats eller kommer att diskuteras i avhandlingen till icke ringa del är funktioner av företagens lönsamhet och kapitalstruktur. Vad dessa grundläggande förutsättningar får för konkret effekt på en företagsledning handlande — eller underlåtenhet att handla — det kan bero både av det mer eller mindre gynnsamma i en allmän situation, med dess inslag av branschmässiga, tidsmässiga och regionala särdrag, och av de handlande personernas kraft och skicklighet. Men utrymmet för sådana alternativ är självfallet begränsat. Frågan om den norrbottniska skogsindustrins svårigheter gör det dock nödvändigt att ta upp sådana problem till behandling.

Det följande skall ge flera exempel på företag som haft stor andel främmande kapital och därmed också ett starkt beroende av kreditgivarna och som av den anledningen måste avstå från i och för sig vällovliga investeringsplaner när finansiärerna ställt sig tveksamma. Det skall också, i ett senare kapitel, framhållas hur den ringa andelen eget kapital, med därav följande höga räntekostnader och ofta besvärlig likvid ställning, kunnat ogynnsamt påverka försäljningspolitiken.

Lika naturligt är det att åtgärder till förbättrande av räntabiliteten blir svårare att genomföra ju nödvändigare de är, d.v.s. ju lägre räntabilitet företaget har. Man kan ju inte i ett sådant läge plöja ner vinstmedel, man kan inte heller

göra det attraktivt för aktieägarna att satsa nytt kapital, och man gör inte det goda intryck utåt som är den bästa förutsättningen för att få kredit.

Dessa och andra förhållanden måste givetvis ses i samband med förhållanden inom svensk sågverksindustri över huvud. Tyvärr saknar man ännu en bred och systematisk undersökning av dennas ekonomiska och finansiella utveckling. Det finns vissa i och för sig utomordentligt värdefulla konturteckningar, särskilt Thore Hammarlands 1962 publicerade översikt. Det viktigaste egentliga jämförelsematerialet utgör socialiseringsnämndens stora undersökning av ett stort antal svenska företags balansräkningar 1911—1925; där är också sågverksindustrin representerad.[1] Primärmaterialet till denna undersökning har använts av Th. Streyffert, som för sågverksindustrin gjort en undersökning av räntabiliteten närmast för åren efter första världskriget men även med beräkningar för åren 1911—1913.[2] I Streyfferts tabeller finns uppgifter som möjliggör jämförelser även beträffande finansieringsförhållanden. Balansräkningar från ett stort urval av svenska företag har undersökts av 1924 års bankkommitté i syfte att klarlägga beroendet av bankerna, som ansågs ha tilltagit efter första världskriget. I Torsten Gårdlunds undersökning av svensk industrifinansiering före 1913 finns dessutom uppgifter från ett antal svenska sågverksföretag nämligen Mo och Domsjö, Korsnäs, Sund, Tunadal, Wifsta Varv och Skönvik.[3]

Ett företags soliditet kan man ange på åtminstone tre olika sätt.[4] Det grundläggande måttet är den proportion i vilket hela det inom företaget arbetande kapitalet är uppdelat på eget och främmande kapital. Det kan också finnas anledning att särskilt jämföra det egna kapitalet med det bokförda värdet på anläggningstillgångarna. Slutligen kan man också lägga ihop det egna kapitalet och de långfristiga skulderna och se hur det sammanlagda värdet därav förhåller sig till hela kapitalet. De tre olika soliditetsmåtten kompletterar varandra, eftersom vart och ett av dem ger svaret på en i och för sig väsentlig fråga. Här skall de två första beräkningssätten användas; det tredje, som i och för sig skulle ha stort intresse för denna undersökning, stöter på alltför stora praktiska svårigheter: i jämförelsen mellan de delvis olikartade

[1] Svenska aktiebolags balansräkningar åren 1911—1925. Undersökning utgiven av socialiseringsnämnden. SOU 1929:4.

[2] Th. Streyffert, Den svenska träförädlingsindustriens räntabilitet och produktionskostnader. Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift 1933.

[3] T. Gårdlund, Svensk industrifinansiering, tabellbilaga s. 44—93.

[4] S. Asztély, Den externa räkenskapens möjligheter och begränsningar då det gäller svenska aktiebolags årsredovisning, s. 7 och 13.
K. Sågvall—Ullenhag, AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare, s. 166 ff. Sistnämnda analyser ingående de olika soliditets- och räntabilitetsmåtten och deras tillämpning på historisk material.

företag och utvecklingsstadier varom här är fråga framträder mycket starkt den praktiska svårigheten att på ett sakligt och upplysande sätt skilja mellan lång- och kortfristigt kapital. Skillnaden mellan dessa typer är, inte minst i kritiska skeden, svårtolkad till sin innebörd. Mera sofistikerade metoder att undersöka företagens finansiella struktur och dess verkningar har inte ingått i undersökningens plan.[5]

Det gäller om räntabilitetsundersökningar lika väl som om undersökningar av soliditeten att de, i sin så att säga bokstavliga mening, kan bli missvisande: den ur bokslutet framräknade räntabiliteten kan få olika innebörd allt efter företagets sätt att lägga upp sin bokföring. Räntabiliteten kan vara större än den ser ut om företaget arbetar med dolda reserver; från tiden omkring sekelskiftet finns markanta exempel på svenska företag där man avsiktligt nedvärderat vinsten för att dämpa utdelningskrav från delägarna. Räntabiliteten kan vara mindre än den ser ut om företaget gjort alltför små avskrivningar, och intrycket kan också förvirra genom att tillfälliga realisationsvinster blandats samman med själva vinsten på rörelsen. Men en komparativ studie måste ändå alltid utgå från räntabiliteten, sådan den uppges i räkenskaperna.

Räntabiliteten kan anges antingen som vinstens förhållande till det egna kapitalet eller som vinstens förhållande till hela det kapital varmed företaget arbetar. För att få fram det senare måttet måste man känna de räntor på främmande kapital och de skatter som företaget betalat. Det genomgående mått som används i det följande är det enklaste måttet, det som gäller avkastningen på eget kapital. För åren före 1915, med deras relativt lugna förhållanden, har också räntabiliteten på hela kapitalet framräknats, med syfte att få fram jämförelser med socialiseringsnämndens material. Detta har skett i en medvetet förenklad och schematiserad form; räntan på främmande kapital har, i likhet med vad Streyffert gjort, beräknats till 4,5 % — något som enligt företagna stickprov passar bra för norrbottniska sågverk vid denna tid — och de före kriget rätt obetydliga skatteutgifterna har lämnats obeaktade.

Det egna kapitalet har, för jämförbarhetens skull, beräknats enligt socialiseringsnämndens metod, som aktiekapital och fonder med tillägg för den balanserade vinsten men icke till någon del av årets vinst. Reellt spelar det ingen roll vilken av de tänkbara definitionerna på eget kapital man använder: de självklara komponenterna, aktiekapital och fonder, har under alla omständigheter en dominerande ställning.

[5] Här åsyftas framförallt två verk: B-G Löwenthal, Industriens finansiering 1955–1962, s. 28 och M. Fritz, Svensk järnmalmsexport 1883–1913 s. 87.

III:2 Nordiska Trävaru AB.[6]

a. Produktion och produktionsapparat.

Bolagets största sågverk låg vid Karlsborg. Det var nybyggt efter en brand år 1900 men drog trots detta ansenliga kostnader för reparationer och kompletteringsarbeten. Två sågverk på Seskarön, Granvik och Sandvik, tillverkade ett par tusen standards sågade trävaror vardera men båda var gamla och underhållskrävande. Efter vissa upprustningsarbeten kunde man också utnyttja sågverket Altappen utanför Luleå, som tillhört AB Bodträskfors. När detta trädde ikraft lade man däremot ned sågningen vid Stensborg, ett sågverk som tillhört firman Carl Palmgren och som vid sammanslagningen var i gott skick.

Produktionsutvecklingen åren 1902–1907 framgår av nedanstående tablå.

	Standards		Standards
1902	21 800	1905	33 700
1903	40 300	1906	36 200
1904	42 200	1907	32 200

Den låga produktionssiffran för år 1902 berodde på en svår föreningsrättsstrid vid Karlsborgssågen. Siffrorna för 1903 och 1904 motsvarar den befintliga produktionskapaciteten men så skedde som synes inte under de följande åren. Reserverna av oavverkad skog i de egna skogarna var då förbrukade samtidigt som vissa svårigheter, framförallt under år 1907, uppkom på den finska timmermarknaden.

b. Finansiering.

Nordiska Trävaru AB arbetade huvudsakligen med främmande kapital under sin korta verksamhetstid och det främmande kapitalets andel ökade efter hand. Under de tre första åren var hela kapitalet omkring 25 000 000 kronor, varav det egna kapitalet utgjorde drygt 7 000 000 kronor eller omkring 28 %. En ny finansieringssituation uppstod år 1906, genom en affär utanför Norr-

[6] När ej annat anges är källan styrelsens- och revisorernas berättelse för Nordiska Trävaru AB 1902–1907. SCA.

botten, då aktierna i Wifsta Varv inköptes.[7] Denna affär finansierades genom upplåning, och det egna kapitalets andel sjönk till 18 %.

Tabell 1.

Nordiska Trävaru AB. Soliditeten 1903–1906.

År	1 Eget kapital tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Soliditet Kol. 1 i % av kol. 3
1903	7 372,7	18 393,1	25 765,8	28,6
1904	7 111,6	18 143,0	25 254,6	28,2
1905	7 104,0	18 869,3	25 973,3	27,4
1906	7 122,9	30 951,5	38 074,4	18,7

Källa: NTAB. Styrelseberättelser 1903–1906.

Aktiekapitalet på 7 073 000 kronor utgjorde huvuddelen av det egna kapitalet. Bolaget hade under sin verksamhetstid en reservfond på 30 000 kronor, vilken tillkommit år 1903, det enda år som avsättning gjordes till denna fond. Reservfonden kom alltså ej upp till 10 % av aktiekapitalet, vilket aktiebolagslagen angav som ett minimum för fri disposition av vinstmedlen. Så länge reservfonden understeg 10 % av aktiekapitalet måste 10 % av vinstmedlen avsättas till reservfonden.[8] Genom att vinsterna i stort sett uteblev efter 1903, kunde ej ens dessa avsättningar göras.

Två obligationslån på sammanlagt 11 500 000 kronor utgjorde drygt 60 % av det främmande kapitalet under de tre första åren. Det hade vid bolagets bildande talats mycket om de olägenheter, som en finansiering med kortfristig upplåning medförde och man framdrog konsul G.E. Broms och hans gruvaffärer som ett varnande exempel.[9] Mot denna bakgrund var det givetvis en framgång att bolagens kortfristiga skulder i så hög grad kunde utbytas mot obligationslån. Men samtidigt krävde det nya bolaget avsevärda förlagsmedel och därför blev den kortfristiga upplåningen betydande redan under det första året. Kreditiv, växlar och reverser kom, alldeles bortsett från skuldökningen

[7] Innehavet av aktier i främmande bolag ökade från 5.5 milj. kr. till 15.3 milj. genom inköp av aktier i AB Wifsta Varv. NTAB hade option på hela affären men orkade inte ensam utan vände sig till Stockholms Enskilda Bank och AB Hofors för en uppdelning av affären. Affären gav inte de snabba vinsterna man räknat med utan man sålde sin del till Hofors och erhöll delvis som likvid 200 aktier i Bodträskfors vilka från Stockholms Enskilda Bank hamnat hos AB Hofors. (Källor: O. Gasslander, a.a., s. 267 och T. Altin, Wifsta Varv 1798–1948, s. 131 ff.)

[8] SFS 1895:65§ 29, 1910:83 § 53.

[9] O. Gasslander, a.a., s. 90.

vid Wifsta Varvaffären, att utgöra en mycket känslig del av det upplånade kapitalet.

Soliditeten låg alltså under 30 % åren 1903–1905 och sjönk därefter under 20 %. Soliditeten uttryckt som ett relationstal mellan eget kapital och anläggningstillgångarna visar, att det egna kapitalet täckte anläggningstillgångarnas bokförda värden till ungefär 40 % fram till år 1906 och efter inköpet av Wifsta Varv-aktierna endast till 25 %. I förhållande till andra anläggningstillgångar än aktier var relationen 64 %.

c. Vinster, utdelningar och räntabilitet.

Nordiska Trävaru AB redovisade vinster för tre verksamhetsår, 1903, 1904 och 1906. De övriga åren redovisade företaget förluster och dessa uppgick sammanlagt till vida större belopp än de sammanlagda vinsterna.

Tabell 2.

Nordiska Trävaru AB. Redovisade vinster och förluster 1902–1908.

År	Vinst tkr	Förlust tkr
1902	–	1 088,4
1903	299,7	–
1904	8,6	–
1905	–	538,7
1906	18,9	–
1907	–	4 838,4
1908	–	3 572,3

Källa: Styrelse- och revisionsberättelser för Nordiska Trävaru AB 1902–1908.

Ett enda år, 1903, skedde utdelning på aktierna. Den tillkom innehavarna av preferensaktierna, som utgjorde hälften av aktiekapitalet, och var på 6 %. Åtgärden vidtogs mot styrelsens yrkande och efter krav från representanterna för Kalixsyndikatet.[1]

Förräntningen av det främmande kapitalet var givetvis dyrbar, och det krävdes en betydande vinst på sågverksrörelsen för att årsresultaten skulle bli positiva. Förutsättningen uppfylldes på intet sätt 1902, då försäljningssituationen var svag och medelförsäljningspriset låg vid 104 kronor per standard. Under detta år sköttes för övrigt rörelsen av de enskilda bolagen; Nordiska Trävaru AB bildades först på hösten. Följande år, 1903, hade medelförsäljningspriset på de betydande skeppningarna stigit till 130 kronor

[1] NTAB. Stämmoprotokoll 25.7. 1904.

per standard, och man hade kunnat försåga grovt virke av god kvalitet från de egna skogarna. Detta är bakgrunden till den goda vinsten. År 1904 sjönk medelförsäljningspriset till 119 kronor per standard. Genom att tillverkningskostnaderna samtidigt kunde hållas nere – råvarukostnaderna till och med sjönk – erhölls emellertid ett mindre överskott. Härtill bidrog också att bolagets aktier i Törebolaget detta år gav en rekordartad utdelning, 180 000 kronor mot 70 000 för 1903 och 160 000 för 1905. Under 1905 sjönk försäljningspriset ytterligare sex kronor, samtidigt som tillverkningskostnaderna steg med ungefär samma belopp eller med sju kronor. Rörelseöverskottet var nu så lågt att det inte kunde räcka för ett positivt totalresultat.

Förlusten från 1905, mer än en halv miljon kronor, balanserades till följande år och kunde då avföras genom en tillfällig vinst av 859 600 kronor, som uppstod vid försäljningen av aktierna i Luleå järnverk.[2] Medelförsäljningspriset för året steg till 125 kronor per standard, och trots en fortsatt ökning av tillverkningskostnaderna – de avancerade med ytterligare sju kronor – gav sågverksrörelsen ett överskott på inte mindre än 419 000 kronor, men det räckte inte långt när räntekostnaden samtidigt var uppe i 721 000 kronor.

Åren 1907 och 1908, med deras katastrofala förlustsiffror, har också annat än sågverksrörelsen spelat en stor roll. Denna gav emellertid 1907 en direkt förlust på 380 000 kronor – totala rörelseförlusten översteg 400 000 – och härtill kom förlusterna vid försäljning av aktierna i Töre AB och AB Båtskärsnäs på sammanlagt 3 300 000 kronor. Årets räntekostnad var 827 000 kronor.

Nordiska Trävaru AB gav endast år 1903 en räntabilitet på det egna kapitalet som är värd att beakta.

d. Aktivsidans tillgångar.

För Nordiska Trävaru AB:s del är det nödvändigt att få fram en bild av vilka värderingsprinciper bolaget tillämpade vid värderingen av sina tillgångar ty även om man tar hänsyn till aktieportföljen arbetade bolaget med ett "misstänkt" stort kapital.

Först skall helt kort nämnas, att de ingående företagens tillgångar under sommaren 1902 värderades av två värderingsmän. Dessa utgick från de

[2] Aktierna försåldes till AB Bodaträskfors och Hernösandsbanken finansierade affären. Som säkerhet för Bodträskfors accepter lämnades inteckningar i bolagets samtliga tillgångar. När växlarna ej infriades kom både Bodträskfors och järnverket i bankens ägo. (Hernösands Enskilda Bank. Styr.prot. 7.3. 1907.)

värden som tillgångarna hade i de ingående företagens bokföring. Vad inventarierna beträffar, var man hänvisad till de uppgifter som de ingående bolagen lämnade.[3] Detta förfarande betydde att om en övervärdering av tillgångar fanns i de ingående bolagens bokföringar, kom dessa att överföras på det nya företaget.

Anläggningstillgångarna utgjorde nära hälften av balansomslutningen. Den största posten utgjordes av skogar och hemman bokförda till 7 800 000 kronor och sågverksfastigheterna bokförda till 1 700 000 kronor.[4] Skogarna var bokförda till ett värde av 25 kronor per tunnland och det var högre än vad konkurrenterna bokförde sina skogar. Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB värderade skogarna till 16 respektive 14 kronor per tunnland och Båtskärsnäs bokförde sina till 15 kronor.[5] Varken läget eller avkastningen på Nordiska Trävaru AB:s skogar motiverade denna skillnad i värderingen. Om Nordiska Trävaru AB hade bokfört sina skogar till 15 kronor per tunnland skulle deras bokförda värde i stället ha varit 4 500 000 kronor eller omkring 3 000 000 kronor lägre än de i verkligheten var bokförda till och därtill kom en direkt uppskrivning i samband med fusionen, genom att vissa organisationskostnader och viss förlust, på tillsammans 1 200 000 kronor, fördes över på skogarna.

Vad beträffar sågverksfastigheterna hade värderingsmännen uppskattat deras värde till 842 000 kronor, vilket var vad de ingående företagen hade bokfört dem till. När sågverksfastigheterna infördes i det nya bolagets bokföring värderades sågverken emellertid till 1 700 000 kronor och detta var klart omotiverat, även om ett par nya sågverk tillkommit. Ett av verken, Bergholmen, hade inköpts för att nedläggas och verket Granvik, som var i dåligt skick och producerade endast ett par tusen standards, bokfördes till 286 000 kronor. Stensborg, som snart nedlades, bokfördes till 170 000 kronor, och ett par äldre sågar, som inte varit i bruk på flera år (Nyborg och Svartö) bokfördes till 126 000 kronor. Maskinerna och de viktigaste inventarierna försåldes, men man gjorde inga radikala avskrivningar på själva sågverken utan avskrev endast den summa man fick ut vid försäljningen.[6]

Eftersom värderingen av dessa sågverk övertogs från de ingående bolagens bokföring, uppstår frågan om redan dessa övervärderat sina tillgångar. Detta är svårt att veta. De bokförda värdena förefaller höga, men så länge sågarna var i verksamhet är det självklart att de kan försvaras. När Nordiska Trävaru

[3] Värderingen gjordes av Uno Norman i Ytterstfors Trävaru AB och Oscar Midling i Kramfors AB. Värderingshandlingar dat. 30.4. 1902. William Olssons samling. TM.

[4] NTAB. Kapitalböcker 1903–1907. SCA.

[5] YTAB. Styr.ber. 1902–1907. MSAB. Styr.ber. 1907. AB Båtskärsnäs styr.ber. 1900–1903. SCA.

[6] NTAB. Kapitalböcker 1903–1907.

AB övertog sågarna och i vissa fall nedlade verksamheten blev situationen en helt annan. Värdet inskränkte sig då till vad man eventuellt kunde få ut vid en försäljning av diverse inventarier eller av själva byggnaden. Företaget hade från början en klart uttalad "monopolistisk" politik, som gick ut på att minska konkurrensen om råvaran; därför ville man ej sälja sågarna till någon konkurrent.

Sammanfattningsvis kan sägas att en rad sågverk — oavsett vad de varit värda före bolagets tillkomst — utgjorde överskottstillgångar och borde ha avskrivits helt eller till största delen. Bolaget hade emellertid inte finansiella resurser att genomföra nödvändiga nedskrivningar — dessa genomfördes sedan bolaget år 1908 satts under administration.

Vad omsättningstillgångarna beträffar, så användes inte samma värderingsprinciper som man ofta ser hos äldre sågverksföretag. Mo såg bokförde hela tiden mellan 1895 och 1916 inventarierna av sågade trävaror till ett mycket lågt värde — 60 kronor per standard. Domsjö såg använde likaledes låga inventarievärden även om dessa varierade något år från år. Därigenom uppstod betydande dolda tillgångar. Det är troligt att även andra företags omsättningstillgångar värderades på samma försiktiga sätt. Sågverken Sund, Tunadal och Skönvik hade något högre lagervärden, men dessa låg vid denna tid drygt 25 % under tillverkningskostnaden.[7] Nordiska Trävaru AB bokförde däremot sina omsättningstillgångar på ett annat sätt. Man höll sig i närheten av tillverkningskostnaden. Åren 1903 och 1904 översteg lagervärdet denna kostnad med några kronor; när tillverkningskostnaden därefter steg uppemot 120 kronor per standard följde lagervärdet visserligen inte med i höjningen. Sågtimmret värderades efter de kostnader det dragit och kunde då bli undervärderat, om man varit lyckosam vid råvaruinköp och avverkningar, medan motsatsen gav höga timmervärden.

Den allmänna bilden av företagets vinst- och räntabilitetssituation blir än mörkare om man betänker de alltför höga bokföringsvärdena på skogar och anläggningar, de otillräckliga avskrivningarna och de i jämförelse med andra sågverksföretag överoptimistiska lagervärderingarna. I realiteten var förlusterna säkert betydligt större än de såg ut och även de år då vinster noterades var i själva verket förlustår.

III:3 Baltiska Trävaru AB.[8]

a. Produktion och produktionsapparat.

Baltiska Trävaru AB koncentrerade tillverkningen av sågade trävaror till

[7] T. Gårdlund, Mo och Domsjö, s. 148 och 151.

[8] När ej annat anges är källan styr.ber. och kapitalböcker för BTAB 1909–1916. SCA.

sågverket vid Karlsborg, där årligen mellan 17 000 och 20 000 standards producerades. Sågverket Altappen brann ned år 1908 och återuppbyggdes ej; därigenom förlorade Luleå-distriktet sin sista exportsåg av betydelse, då sågverken Karlsvik och Stensborg tidigare lagts ned. Produktionsapparaten reducerades ytterligare genom att man sålde de båda sågverken på Seskarön, Sandvik till Svenska Trävaruaktiebolaget Kemi och Granvik till det nya AB Granviks sågverk. Å andra sidan ökades produktionskapaciteten när Kalix Trävaru AB (Båtskärsnäs) och Töre AB 1916 införlivades med Baltiska Trävaru AB. Nettoresultatet av alla dessa förändringar var en kapacitet som låg under Nordiska Trävaru AB:s men i varje fall klart översteg 30 000 standards.

b. Finansiering.

År 1909, det första egentliga verksamhetsåret, var soliditeten närmare 31 % men steg under de följande åren till 34 %. Under 1912 steg skulderna med en miljon, vilket dels berodde på försämrade konjunkturer, dels på att bolaget expanderat bland annat genom inköp av aktiemajoriteten i Kemijouensuu Oy. Soliditeten blev på nytt starkare de följande åren och nådde år 1915 drygt 34 %. År 1916 förändrades läget på ett dramatiskt sätt, med stark ökning av aktiekapitalet, vid förvärvet av Töre AB, Kalix Trävaru AB, Luleå Träsliperi AB samt Norrbottens Sulfat AB.

Tabell 3.

Baltiska Trävaru AB. Soliditet 1909–1916.

År	1 Eget kapital tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Soliditet %
1909	2 779,0	6 209,6	8 988,6	30,9
1910	2 963,0	5 948,4	8 911,4	33,2
1911	3 068,4	6 015,9	9 084,3	33,8
1912	3 088,8	6 947,5	10 036,3	29,8
1913	3 325,3	6 753,9	10 079,2	30,8
1914	3 527,8	6 865,8	10 393,6	33,9
1915	3 729,0	7 138,9	10 867,9	34,3
1916	8 095,0	7 839,7	15 934,7	50,8

Källor och anm. se tabell B.6.a.

I verkligheten var soliditeten långt starkare än vad nämnda siffror utvisar. Det främmande kapitalet bestod till största delen av ett obligationslån om 5 500 000 kronor, men samtidigt fanns på tillgångssidan en post, kallad egna

obligationer, till ett värde av 2 238 000 kronor. Vid aktieemissionen år 1916 försvann denna post samtidigt som obligationslånet på skuldsidan minskade med samma belopp. I runda tal var alltså blott 3 300 000 kronor av obligationslånet utelöpande. Om man tar detta i beaktande, var den faktiska soliditeten år 1915 oerhört hög, drygt 49 %.

Fusionerna 1916, medförde, som framgår av tabellen, en ökning av balansomslutningen med drygt 5 000 000 kronor. Det egna kapitalet steg nästan lika mycket eller med 4 300 000 kronor. De i balansräkningen upptagna skulderna ökade med 700 000 kronor, men nu gällde det – efter avlägsnandet av den enbart bokföringsmässiga delen av obligationsskulden, ungefär 2,4 miljoner – en verklig skuldsumma; reellt steg alltså skulderna, och balansomslutningen över huvud, mera än det såg ut. Bland annat upptog man nu ett nytt obligationslån på 1 500 000 kronor.

Om man betraktar soliditeten utifrån relationen eget kapital och anläggninstillgångar, så kunde Nordiska Trävaru AB inte täcka mer än drygt 40 % av anläggningstillgångarna med eget kapital. Baltiska Trävaru AB täckte redan under de första åren omkring 80 % av anläggningstillgångarna – där då aktierna är inräknade men icke de egna obligationerna – med eget kapital. År 1914 närmade sig soliditeten 100 % och översteg denna siffra under de två sista åren. Baltiska Trävaru AB hade en stark soliditet både allmänt sett och i förhållande till anläggningskapitalet och detta beror på de åtgärder som vidtogs vid bolagets tillkomst; man förvandlade fordringar till aktiekapital och gjorde, som nedan skall redovisas, betydande nedskrivningar av tillgångarna.

Skogar och hemman infördes till ett värde av 2 900 000 kronor mot närmare 8 000 000 kronor hos föregångaren. Dessutom gjordes betydande avskrivningar på anläggningstillgångar såsom prämar, båtar, lastageplatser och vissa aktieposter. Tillgångar av tvivelaktigt värde rensades bort ur bokföringen. Tillgångar i form av lager och inventarier åsattes låga och betryggande värden. På detta sätt fick hela balansomslutningen naturligtvis ett helt annat utseende än hos föregångaren. Genom de låga värdena på tillgångarna kunde också aktiekapitalet sättas lågt och ändå representera en större del av helheten än vad som varit fallet i Nordiska Trävaru AB.

c. Vinster, utdelningar och räntabilitet.

Baltiska Trävaru AB redovisade vinst varje år och utvecklingen gick, bortsett från en nedgång år 1912, mot högre och högre vinster.

Tabell 4.

Baltiska Trävaru AB. Redovisade vinster 1909–1916.

År	tkr	År	tkr
1909	97,0	1913	236,5
1910	191,0	1914	294,8
1911	206,4	1915	310,3
1912	136,8	1916	490,9

Källa: Styrelseberättelser för Baltiska Trävaru AB 1909–1916.

Före 1913 gav bolaget inga utdelningar utan vinsterna fonderades; man byggde först upp reservfonden till 270 000 kronor – alltså till drygt 10 % av aktiekapitalet – samtidigt som betydande avskrivningar gjordes på skogsfastigheterna och avsättningar påbörjades till en dispositionsfond. År 1913 utdelades 4 % på aktiekapitalet och utdelningen ökade med en procentenhet årligen fram till bolagets uppgång i AB Ytterstfors-Munksund. Sammanlagt erhöll aktieägarna drygt 400 000 kronor i utdelningar under åren 1913–1915 eller knappt 45 % av den bokförda vinsten.

Räntabiliteten, både på eget kapital och hela kapitalet, hade en stigande trend. Det stora fusionsåret 1916 är av naturliga skäl inte jämförbart med de övriga.

År	Räntabilitet eget kapital	Räntabilitet hela kapitalet
1909	3,6	4,2
1910	6,9	5,3
1911	7,2	5,4
1912	4,6	4,5
1913	7,7	5,5
1914	9,1	6,0
1915	9,1	6,0
1916	6,5	5,5

Källor och anm. se tabell B.7.a och b.

Det är en påfallande jämn räntabilitetsutveckling, som bolaget redovisat, medan övriga norrbottniska sågverksföretag, såsom strax skall visas, under samma period hade betydande svängningar mellan goda och dåliga år. En naturlig förklaring härtill kunde tänkas vara att bolaget, med sin för norrbottniska förhållanden helt unika finansieringssituation, varit i stånd att föra en stramare försäljningspolitik. Försäljningspriserna låg genomgående högre än Ytterstfors Trävaru AB:s medan Nordiska Trävaru AB:s försäljningspriser låg på ungefär samma nivå som det sistnämnda bolagets.

III:4 Ytterstfors Trävaru AB, Munksunds Sågverks AB och AB Storfors[1].

a. Produktion och produktionsapparat.

Ytterstfors Trävaru AB producerade årligen mellan 12 000 och 15 000 standards sågade trävaror vid sågverken Ytterstfors och Furuögrund. Från och med 1908 sjönk produktionen till omkring 8 000 standards, beroende på att en omfördelning av produktionen ägde rum efter förvärvet av aktierna i Munksunds Sågverks AB år 1906. Detta företag ökade i stället sin produktion av sågade trävaror från omkring 12 000 standards före 1908 till mellan 16 000 och 19 000 standards efter nämnda år. Ytterstfors Trävaru AB byggde vid samma tid ett träsliperi, som redan år 1910 kom upp i nästan maximal produktion, nämligen 20 000 ton slipmassa.

Storfors AB hade två sågverk i Piteå-området, Storfors och Bergsviken, samt ett sågverk vid Åbyälvens mynning, Brännfors. De två förstnämnda tillverkade tillsammans mellan 8 000 och 10 000 standards och Brännfors omkring 7 000 standards.

b. Finansiering.

De tre företagen hade en likartad finansieringssituation och en likartad utveckling i övrigt under årtiondet före deras uppgående i AB Ytterstfors-Munksund.

Tabell 5.

Soliditeten hos Storfors AB, Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB.

År	Storfors	YTAB	MSAB
1907	26,1	33,2	31,7
1908	19,5	29,9	22,9
1909	17,0	28,8	20,4
1910	24,1	31,8	23,7
1911	24,1	31,8	26,1
1912	22,0	29,1	27,1
1913	27,9	30,5	27,4
1914	29,6	32,0	36,8
1915	31,8	35,5	41,5

Källa och anm. se tabell B.8–10.

[1] När ej annat anges är källan styr.ber. för resp. företag 1907–1916. SCA.

Soliditeten sjönk för de tre företagen under åren 1908 och 1909 men visade efter 1910 en uppåtgående tendens med markanta förbättringar under åren 1914 och 1915. År 1907 var Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB till ungefär en tredjedel och Storfors till drygt en fjärdedel finansierade med eget kapital. Den sjunkande andelen under lågkonjunkturen 1908 och 1909 var mest markerad för Storfors AB och Munksunds AB – det förstnämnda företaget fick en soliditet under 20 % och det senare något över 20 %. De följande åren gav höga vinster och skuldminskning, med sedvanligt avbrott för 1912. Då man så energiskt utnyttjade möjligheterna att nedbringa sina skulder, berodde det inte minst på starka påtryckningar från den förlagsgivande banken.

Storfors AB hade alltsedan starten år 1887 ett aktiekapital på 1 000 000 kronor. Vinsterna hade varit goda under 1890-talet och reserverade medel var år 1903 uppe i 500 000 kronor.[2] Vad man kallade reserverade medel bestod i själva verket av två delar fastän detta inte framgår av den vaga terminologi man använde. I grunden låg ett belopp på 100 000 kronor, som måste ha motsvarat den egentliga reservfonden, men ovanpå detta belopp hade lagts övriga fonderade medel – dit fördes även vinster och därifrån tog man utdelningar. Denna överskjutande del, som alltså år 1903 uppgick till ett avsevärt belopp, hade år 1909 helt tagits i anspråk och kvar stod 100 000 kronor. Sedan den förlagsgivande banken år 1910 inträtt i bolagets revisionsarbete ändrades detta förfarande och fonden uppdelades i en reservfond och en dispositionsfond. Dessa två fonder växte på ett imponerande sätt efter 1910: reservfonden uppgick år 1914 till 600 000 kronor och dispositionsfonden uppgick samma år till 97 000 kronor och steg under det följande året till 194 000 kronor.

Ytterstfors Trävaru AB var till 2/3 finansierat med främmande kapital trots en ökning av aktiekapitalet från en till två miljoner kronor år 1907. Reservfond och övriga fondmedel uppgick år 1907 till endast 181 000 kronor och beloppet sjönk dessutom under de svaga åren därefter. År 1911 började emellertid en målmedveten uppbyggnad av reservfonden: år 1915 hade den utökats till 400 000 kronor.

Munksunds Sågverks AB hade en likartad utveckling och en likartad finansieringssituation. Aktiekapitalet på 600 000 kronor var så lågt att fonderna var större, nämligen 950 000 kronor. En markerad skuldökning inträffar mellan 1907 och 1910; detsamma sker också vid Ytterstfors. Skulderna ökade från 3 500 000 kronor år 1907 till 5 100 000 kronor år 1910 eller med 1 600 000 kronor. Soliditeten var år 1909, som nyss nämnts, endast något

[2] Storfors AB. Revisorernas berättelser 1890–1916. SCA.

över 20 %. Därefter började en påtaglig strävan att stärka soliditeten genom att minska skulderna och fondera vinsterna. Bolaget sålde, med tanke på skuldminskningen, hemman och hemmansdelar samt år 1914 ett stort skogskomplex, Jokkmokksskogarna, för nära 1 000 000 kronor. Liksom för de två tidigare nämnda företagen var konsolideringsåtgärderna mer eller mindre framtvingade av Norrlandsbanken. Den svaga finansieringssituationen framgår givetvis också av soliditeten uttryckt som relation mellan eget kapital och anläggningstillgångar. Hos Ytterstfors Trävaru AB täckte det egna kapitalet anläggningarna, inklusive aktier, till nära 54 % år 1907, men procentsiffran sjönk under de följande åren och var som lägst år 1912 med drygt 36 % men steg åter under de två sista åren. Genom att bolaget ägde samtliga aktier i Munksunds Sågverks AB utgjorde aktieinnehavet en stor del av anläggningstillgångarna; soliditeten på anläggningstillgångar utöver aktier var avsevärt högre, exempelvis drygt 80 % år 1907. Hos Munksunds Sågverks AB täckte det egna kapitalet anläggningarna till 45 % år 1907, men andelen har, när den var som lägst, gått ned till omkring 33 %. Genom de nämnda försäljningarna av skogstillgångar, samtidigt som det egna kapitalet ökade, kunde det egna kapitalet från år 1914 täcka 70 % av anläggningarnas värde.

c. Vinster, utdelningar och räntabilitet.

Storfors AB hade haft sin storhetstid under 1890-talet, då vinsterna i genomsnitt låg över 800 000 kronor om året. Det nya seklet började chockartat dåligt med en förlust på närmare 400 000 kronor år 1901. Det blev ytterligare fyra förlustår före världskriget, nämligen åren 1904, 1908, 1909 och 1912.

Tabell 6.

Storfors AB. Redovisade vinster, förluster och utdelningar 1902–1915. Tkr.

År	Vinst	Utdelning	År	Vinst	Utdelning
1902	77,9	–	1909	–60,5	–
1903	147,8	60,0	1910	304,0	–
1904	–69,1	60,0	1911	111,2	–
1905	17,2	50,0	1912	–20,0	–
1906	137,1	–	1913	284,6	–
1907	36,4	100,0	1914	426,0	–
1908	–171,5	60,0	1915	327,8	–

Källa: Styrelse- och revisionsberättelser 1902–1915. Merlo.

Som framgår av tabellen råder inget eller ringa samband mellan vinster och utdelningar. Detta beror, som nämnts tidigare, på att vinsten/förlusten lades till en fond, ur vilken man sedan gjorde utdelningar om konjunkturerna så tillät eller om aktieägarna, bröderna Hedqvist, så fann lämpligt. Förlusterna åren 1908–1909 hade emellertid tärt på reserverna och den förslagsgivande banken kom, som också nämnts tidigare, att ställa stora krav för krediternas beviljande bl.a. att inga utdelningar skulle få ske utan bankens medgivande.

Ytterstfors Trävaru AB bokförde vinster alla år mellan 1901 och 1915. Före 1909 utdelades dessa vinster i stor utsträckning även under år med låg vinst. Åren 1905 och 1908 var utdelningen större än vinsterna.

Tabell 7.

Ytterstfors Trävaru AB. Vinster och utdelningar 1901–1915. Tkr.

År	Vinst	Utdelning	År	Vinst	Utdelning
1901	73,1	50,0	1909	5,7	–
1902	80,6	50,0	1910	234,0	–
1903	141,6	80,0	1911	84,7	–
1904	146,8	70,0	1912	56,6	–
1905	21,7	60,0	1913	212,9	80,0
1906	200,9	70,0	1914	221,5	80,0
1907	91,1	50,0	1915	253,3	120,0
1908	27,2	80,0			

Källa: Ytterstfors Trävaru AB. Styrelse- och revisionsberättelser 1901–1915.

Av de under åren 1901–1908 bokförda vinsterna på 783 000 kronor utdelades 510 000 kronor eller omkring 65 %. Det var anmärkningsvärt mycket med tanke på bolagets svaga soliditet och reservfondens ringa storlek. Utdelningarna år 1902 och åren därefter är svåra att förklara, eftersom bolaget år 1902 hade en så svag ställning att en stark minoritet i den förlagsgivande bankens styrelse krävde fyllnadsborgen av bolagets styrelse för vidare kreditgivning. Detta trots att banken, som strax innan hade haft bolagets aktier om hand och med besvär lyckats få dem placerade, måste ha varit angelägen om att undvika likvidation. Klart är emellertid, att i varje fall en stor aktiepost, nämligen Uno Normans, var belånad i banken; detta lån skulle enligt överenskommelse amorteras med de utdelningar som aktierna gav.[3]

Av vinsten för 1907 hade 35 000 kronor reserverats i en utdelningsregleringsfond. Vinsten för år 1908 blev bara 27 200 kronor, men trots detta utdelades 80 000 kronor. Att man överhuvud taget gav utdelning under de rådande betingelserna tyder på att aktieägarnas likvida ställning fått

[3] BSÖN. Styr.prot. 9.7. 1900, 15.12. 1902 och 18.12. 1900.

gå före bolagets bästa. Det torde ha stått utom allt tvivel när utdelningen beslöts, att det löpande året inte skulle innebära någon förbättring av läget. Året 1909 blev också dåligt – vinsten stannade vid 5 700 kronor och några medel till utdelningar fanns knappast.

Det var givetvis en känslig och grannlaga uppgift att hårdhänt konsolidera ett företag med aktieägare som själva hade problem med likviditeten. Det bör påpekas att utdelningen för 1908 gjordes på ett starkt utökat aktiekapital och att styrelsen möjligen sökt hjälpa aktieägarna i en svår tid, då de just gjort en betydande ekonomisk insats. En sträv politik är naturligtvis lättare om initiativet kommer utifrån. Efter år 1910 var det ett villkor från banken för fortsatt kreditgivning att få bestämma över bolagets vinstutdelningar och dessa uteblev också under de följande tre åren. De återupptogs år 1913 men var mycket måttliga i förhållande till årets höga vinst.

Ökningen av aktiekapitalet hos Ytterstfors Trävaru AB år 1907 var föranlett av de investeringar man gjorde detta året genom byggandet av slipfabriken och genom inköpet av hela aktiestocken i Munksunds Sågverks AB. Denna senare investering gav ingen direkt avkastning, eftersom ingen utdelning gjordes på Munksunds-aktierna under den tid de innehades av Ytterstfors Trävaru AB. Förutom ett svårt förlustår 1908 och ett mindre förlustår 1909 visade bolaget tillfredsställande nettovinster.

Tabell 8.

Munksunds Sågverks AB. Redovisade vinster 1907–1915.

År	tkr	År	tkr
1907	52,0	1912	101,1
1908	–229,0	1913	23,4
1909	–48,0	1914	108,9
1910	228,4	1915	256,1
1911	131,1		

Källa: Munksunds Sågverks AB. Styrelse- och revisionsberättelser 1907–1915.

Det skall noteras, att vinsten år 1913 påverkades av en arbetskonflikt. Vinsterna användes till fonderingar och avskrivningar. Innan bolaget köptes av Ytterstfors Trävaru AB hade det bytt ägare flera gånger under en kort tid, och dessa hade uppenbarligen inte vidtagit tillräckliga avskrivningar och fonderingar. Stora avskrivningsbehov fanns bland annat på osäkra fordringar som ända sedan 1890-talet fanns kvar i bokföringen. År 1911 gjordes en utrensning av gamla fordringar, vilka skrevs ned med 130 000 kronor och tog hela det årets vinst i anspråk. Sågarna ansågs mycket nedslitna och i stort behov av förnyelse och år 1912 bedömde styrelsen att sågarnas bokvärde borde sänkas med 94 000 kronor.

De tre företagens räntabilitet utvecklades i stort sett gynnsamt efter 1909.

Tabell 9

[illegible] Munksunds Sågverks AB 1907–1915

År	Storfors		Ytterstfors		Munksund	
	A	B	A	B	A	B
1907	2,6	4,0	4,2	4,4	3,3	4,1
1908	−14,7	0,2	1,2	3,5	−14,0	−0,3
1909	−5,5	2,7	0,3	3,3	−3,4	2,8
1910	21,0	8,0	10,8	6,4	16,8	7,1
1911	7,4	5,2	3,8	4,3	8,3	5,4
1912	−1,3	3,2	2,5	3,9	6,3	5,0
1913	18,6	8,0	9,1	5,8	1,4	3,7
1914	25,1	9,7	9,2	5,9	5,3	4,8
1915	17,3	8,4	10,0	6,3	12,0	7,4

A [illegible]
B [illegible]

[illegible]

III 5 De norrbottniska sågverksföretagens finansieringsstruktur. En jämförelse

[illegible]

Tabell 10

[illegible]

	Främmande kapital i procent av omslutningen.
Storsfors	
samtliga sågverk exkl. tab. 5	54.7
företag med egna skogar	41.9
företag utan egna skogar	73.9
Baltiska Trävaru AB	67.5
Storfors AB	75.4
Munksunds Sågverks AB	73.1
Ytterstfors Trävaru AB	69.5

[illegible]

De norrbottniska företagen var klart mera beroende av främmande kapital än branschen i dess helhet. Detta framträder särskilt om man jämför med de företag, som hade egna skogar. Också de norrbottniska sågverksföretagen var ju skogsägare, t.o.m. i stor skala, även om de var mycket beroende av inköpt råvara på grund av de särskilda förhållandena.

Det egna kapitalet täckte i Streyfferts material anläggningstillgångarna till 90 %, medan de norrbottniska sågverken låg långt under denna siffra. Endast Baltiska Trävaru AB hade en täckning, som motsvarar siffran för hela branschen.

Hurudan var de norrbottniska sågverksföretagens finansieringssituation ur ännu mer allmän synpunkt? Oscar Sillén ansåg på 1920-talet, att en finansiering måste betecknas som svag om det egna kapitalet var mindre än 50 %, och han ansåg vidare att anläggningarna borde täckas med egna medel.[4] Eftersom de norrbottniska sågverksföretagen endast till 1/3 var finansierade med egna medel – i vissa fall till ännu mindre del – så måste deras finansiering betecknas som mycket svag. Dessutom kunde det egna kapitalet, för alla utom Baltiska Trävaru AB, inte tillnärmelsevis täcka anläggningstillgångarna.

III:6. De norrbottniska sågverksföretagens räntabilitet. En jämförelse.

I Gårdlunds undersökning av svensk industrifinansiering ingår ett antal sågverksföretag av vilka här utvalts tre, Skönvik, Tunadal och Sund, för en jämförelse.[5] För branschen i dess helhet skall även här användas Streyfferts bearbetning av socialiseringsnämndens material.

Det är uppenbart, att de norrbottniska företagen hade svårt att klara krisåren 1907–1909. Både Storfors och Munksund hade två år med negativ räntabilitet, varvid nedgången 1908 är mycket markerad. Ytterstfors Trävaru AB går igenom krisåren utan förluster men räntabiliteten är obetydlig år 1909. De av Gårdlund undersökta företagen hade positiv räntabilitet under alla år.[6] De norrbottniska sågverksföretagen reagerar också påtagligt för den måttliga konjunkturförsämringen under 1912, vilket Gårdlunds företag inte gör. Däremot sjunker enligt Streyffert räntabiliteten för hela branschen under 1912.

[4] O. Sillén, Om balanskritik. Föredrag vid ordinarie bankmöte 8.10. 1926 s. 66.

[5] Gårdlunds metod skiljer sig från Streyfferts genom att han i det egna kapitalet inkluderar årets vinst.

[6] Räntabilitetsförsämringen för Sund AB efter 1910 beror på en kraftig ökning av eget kapital.

11.

bilitet på eget kapital hos Skönvik, Tunadal och Sund. "Samtliga sågverk" enligt Streyffert
yra norrbottniska sågverksföretag.

	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915
ik	3,9	2,9	1,3	6,2	6,5	6,3	9,2	–	
al	5,3	0,2	6,1	10,8	8,0	8,2	10,0	–	
	7,1	7,0	7,0	6,9	3,1	2,9	3,7	–	
ka	–	–	3,6	6,9	7,2	4,6	7,7	9,1	9,1
rs	2,6	−14,7	−5,5	21,0	7,4	−1,3	18,6	25,1	17,3
tfors	4,2	1,2	0,3	10,8	3,8	2,5	9,1	9,2	10,0
sund	3,3	−14,0	−3,4	16,8	8,3	6,3	1,4	5,3	12,0
fert									
ga sågverk.					5,6	2,3	7,9		

: T. Gårdlund, Svensk Industrifinansiering under genombrottsskedet 1830–1913, tabellbilaga.
Th. Streyffert, Den svenska träförädlingsindustrins räntabilitet och produktionskostnader, tab. 5.
De norrbottniska företagens siffror ur tab. B.11–13.

Under goda konjunkturer, exempelvis år 1910 och åren efter 1912, får man å andra sidan påfallande höga räntabilitetssiffror för de norrbottniska företagen. De stora svängningarna i räntabilitetssiffrorna, framförallt för Storfors och Munksund, är delvis en avspegling av finansieringssituationen. De arbetade med ett lågt aktiekapital och svängningarna i vinstutvecklingen ger därför större utslag i räntabilitetssiffrorna. Detta aktualiserar en svaghet i det mått på räntabiliteten som vinsten i förhållande till det egna kapitalet innebär. Om man inte tar hänsyn till proportionerna mellan eget och främmande kapital kan en mekaniskt gjord räntabilitetsjämförelse bli alldeles missvisande.

Det är alltså angeläget, att också få med det upplånade kapitalet i räntabilitetsberäkningen. Jämförelsemöjligheterna är tyvärr begränsade, men det naturliga jämförelsematerialet är även i detta fall Streyfferts räntabilitetssiffror för hela kapitalet för åren 1911–1913.

Tabell 12.

De norrbottniska sågverksföretagens räntabilitet på hela kapitalet i jämförelse med Streyfferts företag "utan avsevärda egna skogar" och företag "med avsevärda egna skogar".

	1911	1912	1913
Streyfferts tab. 10. Företag utan avsev. egna skogar	4,0	3,5	5,1
Streyfferts tab. 9. Företag med avsev. egna skogar	5,4	3,3	6,7
Storfors AB	5,2	3,2	8,0
Ytterstfors Trävaru AB	4,3	3,9	5,8
Munksunds Sågverks AB	5,4	5,0	3,7
Baltiska Trävaru AB	5,4	4,5	5,5

Det visar sig alltså att de norrbottniska företagens förvånande överlägsenhet under åren 1911–1913 i huvudsak var en illusion. Å andra sidan är det anmärkningsvärt att de också i den nu gjorda beräkningen framstår som, *vid denna tid,* ungefär jämnställda med Strytferts genomsnitt för "företag med avsevärda egna skogar". Den svaghet som förklarar deras mindre lyckosamma historia under 1900-talets första decennium kan inte ligga däri att de över huvud och under alla slags konjunkturer var oförmögna att ge tillfredsställande vinst.

III:7 Sammanfattning.

Tanken bakom tillkomsten och bildandet av Nordiska Trävaru AB var naturligtvis riktig. Genom en sammanslagning skulle uppenbara fördelar vinnas; konkurrensen om råvaran i Norrbotten skulle minska, rationaliseringar skulle kunna göras i tillverkningsledet och försäljningspositionen skulle förstärkas. Men de vällovliga ansatserna kunde inte realiseras eftersom bolaget fick en alltför smal finansiell bas – varken ägarna till de ingående bolagen eller William Olsson hade vilja, knappast heller möjligheter, att tillföra nytt ägarkapital. Större delen av aktiekapitalet utgjordes av apportegendom – i detta fallet värdet på de tillförda tillgångarna när skulderna var borträknade. Deras värde var högt tilltaget och bolaget hade inte resurser att i fortsättningen verkställa nedskrivningar på anläggningar och omsättningstillgångar – deras värde kom i stället att ytterligare höjas under bolagets första verksamhetsår. De övertagna skulderna kunde ej nedbringas. De ersattes av obligationslån och detta var naturligtvis en fördel, men oavsett formen medförde de avsevärt höga ränte- och amorteringskostnader. Dessa var så höga, att man endast under år med utomordentligt gynnsamma rörelseresultat kunde erhålla ett överskott. Rörelsefriheten för investering och förbättring var under sådana förhållanden mycket begränsad.

Baltiska Trävaru AB fick en annan finansiell konstruktion. Obligationslånen förvandlades till aktier och låga värden sattes på anläggningar och inventarier. Hur man än räknade hade bolaget en utmärkt soliditet som också förbättrades undan för undan. Räntebördan blev rimlig och gav bolaget en stabil utgångspunkt för dess verksamhet: bolaget kunde också notera en gynnsam vinstutveckling. Rimligen skulle det haft förutsättningar att klara även bistrare tider än de huvudsakligen högkonjunkturpräglade vari det genomför sin verksamhet. Att sågverksindustrin i Norrbotten kunde vara lönsam i goda konjunkturer visar också de andra bolagens utveckling, men för ett företag med stark soliditet under duglig ledning och

med trygga kreditförbindelser, alltså ett bolag med Baltiska Trävaru AB:s fördelar, borde de också ha varit utvecklingsbara. Men bolagets ledning föredrog att draga sig ur spelet innan möjligheten på allvar behövde sättas på prov.

Storfors AB, Munksunds Sågverks AB och Ytterstfors Trävaru AB hade alla en likartad finansiell konstruktion; de arbetade med ringa eget och en stor andel upplånat kapital. Under påfallande goda tider var detta ingen direkt nackdel, särskilt som man hade goda personliga förbindelser med den förlagsgivande banken; också då gav det visserligen ett drag av osäkerhet, något som de tre företagens styrelser väl var medvetna om. Den höga upplåningen, som därtill ökade kraftigt under krisåren 1908–1909, ledde till akuta bekymmer när inte bara bolagen själva hade det svårt utan också den förlagsgivande banken råkade i svårigheter. Bankens generösa inställning i kreditfrågor tog då slut och den blev mera intresserad av att trygga sina gamla fordringar än att ge nya krediter. Norrlandsbanken kom att utöva mycket starka påtryckningar på de tre företagen att de skulle minska sin upplåning i banken, något som de också lyckades med. Den nya kreditsituationen ledde dock in i en återvändsgränd; nya investeringar kunde inte förenas med de krav som banken ställde och den allmänt försiktiga politik som blev nödvändig därav. De goda åren efter 1912 kunde därför inte utnyttjas till omstrukturering av företagen.

IV. AB Ytterstfors-Munksund 1916—1925.

Från fusioner till försenad konkurs.

IV:1 Inledning.[1]

AB Ytterstfors-Munksund, bildat genom sammanslagning av Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB år 1916, blev genom inköpen av Storfors AB år 1917 och Baltiska Trävaru AB år 1918 ett av Skandinaviens största trävarubolag. Bolaget, som försattes i konkurs år 1925, hade i sin utbyggda form en produktionsapparat om 75 000 standards sågade trävaror. Vid sidan om den centrala produktionsapparaten ägde bolaget Luleå järnverk samt två slipmassefabriker. Järnverket, som tillfördes genom inköpet av Baltiska Trävaru AB, hade en obetydlig produktion åren 1919—1925 till följd av det tryckta marknadsläget. De två slipmassefabrikerna vid Luleå och Ytterstfors hade tillsammans en produktion på omkring 40 000 ton våt slipmassa. Försäljningsvärdet för slipmassan var exempelvis år 1919 drygt 2 000 000 kronor mot närmare 17 000 000 kronor för sågade trävaror — år 1923, då produktion och försäljning av sågade trävaror var mycket hög, var försäljningsvärdet för sågade trävaror 20 000 000 kronor mot 1 700 000 kronor för slipmassan. Då produktionen av sågade trävaror alltså representerar den allt dominerande verksamheten får i det följande de sidoordnade aktiviteterna ingen systematisk belysning.

IV:2 Produktionsapparatens omfattning och utseende.

Vid tillkomsten år 1916 fick AB Ytterstfors-Munksund en produktionsapparat på tre ångsågverk med tillsammans 26 ramar; sågverket vid Munksund bidrog med 10 ramar, Skuthamn och Furuögrund med 8 ramar vardera samt dessutom ett eldrivet sågverk av mindre omfattning vid Ytterstfors. Genom inköpet av Storfors AB år 1917 utökades produktionskapaciteten med ytterligare tre ångsågverk om tillsammans 19 ramar; sågverket vid Storfors

[1] Källorna till föreliggande kapitel är, när ej annat anges, styr.ber. och huvudböcker för Y-M. SCA.

hade 7 ramar, Brännfors 10 ramar och Bergviken 2 ramar. Baltiska Trävaru AB medförde ytterligare tre ångsågverk: Båtskärsnäs med 6 ramar, Karlsborg med 10 ramar och Törefors med 3 ramar.[2] Dessa sågverk hade tillsammans en produktionskapacitet på 75 000 standards sågade trävaror – man angav till och med att en långt större produktion, på upp till 90 000 standards, skulle vara möjlig, men det blev aldrig tillfälle att ens tillnärmelsevis pröva den möjligheten.

Dessa sågverk var av skiftande kvalitet och inte i alla stycken ändamålsenliga för det nya bolaget – vilket de däremot kan ha varit för de ingående bolagen var för sig. Behovet av rationalisering och anpassning av produktionsapparaten till det nya bolagets krav och förutsättningar skall behandlas i ett senare sammanhang, främst i appendix II, men det bör redan här påpekas, att den geografiska spridningen mellan sågverken var ansenlig. Avståndet mellan det nordligaste sågverket, Båtskärsnäs, och det sydligaste, Furuögrund, var omkring 20 mil. En fördel med denna utspridda lokalisering var att timmertransporterna förenklades. Av de större vattendragen var det endast Lule älv, som saknade sågverk vid mynningen. Den splittrade produktionsapparaten gjorde dock samordningen svårare och ett konkret exempel på detta är att en särskild avdelning, sågverksinspektionen, inrättades för att samordna produktionen.[3]

Bolaget ägde omkring 500 000 hektar skogsmark och kunde räkna på en årlig avkastning av omkring 700 000 sågtimmer, vilket bör ha möjliggjort att cirka 20 000 standards av sågverksproduktionen normalt kunde bygga på eget virke.

IV:3 Produktion och försäljning av sågade trävaror.

Under sitt första verksamhetsår, då produktionen sköttes av de ingående företagen, hade bolaget en produktionskapacitet på omkring 26 000 standards sågade trävaror. Genom inköpet av Storfors AB ökade kapaciteten till 40 000 standards. Den blev genom inköpet av Baltiska Trävaru AB fullt utbyggd och kom då, som nämnts inledningsvis, att uppgå till 75 000 standards. I vilken utsträckning den i början gradvis stegrade kapaciteten utnyttjades framgår av nedanstående tabell.

[2] Ramantal ur Skogsbruk och skogsindustrier, s. 253 ff.
[3] Organisationsschema för Y-M. PM av K.I. Hissing 1924 bil. 2. SHB.

Tabell 13.

Produktionskapacitet, produktion, skeppning samt utgående och ingående inventarium av sågade trävaror hos AB Ytterstfors–Munksund. Antal standards i 1000-tal.

År	1 Prod.-kap.	2 Ing. inv.	3 Överl. inv.	4 Summa 2 o. 3	5 Produktion
1916	26,0				21,7
1917	40,0	13,2	–	13,2	18,4
1918	40,0	21,4	–	21,4	33,2
1919	75,0	43,2	12,9	56,1	54,7
1920	75,0	58,1	7,4	65,5	61,3
1921	75,0	50,7	1,6	52,3	29,0
1922	75,0	49,9	3,7	53,6	51,9
1923	75,0	38,9	0,5	39,4	73,5
1924	75,0	43,8	1,3	45,1	65,4
1925	75,0	55,9	1,8	57,7	65,8

År	6 Skeppningar	7 Övrigt	8 Utg. inv.	9 Överl. inv.	10 Summa 8 o. 9
1916	24,2		7,5		7,5
1917	11,2	1,0	21,4	–	21,4
1918	28,9	2,2	27,9	–	27,9
1919	45,7	0,4	58,1	7,4	65,5
1920	75,9	1,4	50,7	1,6	52,3
1921	27,2	0,5	49,9	3,7	53,6
1922	66,9	0,8	38,9	0,5	39,4
1923	67,3	0,5	43,8	1,3	45,1
1924	49,3	3,5	55,9	1,8	57,7
1925	78,3	7,4	35,4	2,4	37,8

Källor: AB Ytterstfors–Munksund. Huvudböcker 1917–1925. För 1916: styr.ber. för Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB.

Anm. Med Övrigt avses inköp och förs. på plats. Brist, överskott, vrak m.m. Överliggande invent. är förskottsbetalda men ej utskeppade trävaror. År 1917 tillkom invent. från Storfors AB, år 1919 ing. inv. från Baltiska Trävaru AB.

Den relativt begränsade kapaciteten 1916 blev som synes till allra största delen utnyttjad, medan produktionen 1917–1918 blott långsamt anpassade sig efter de genom fusionerna ökade möjligheterna. Däremot ökar utnyttjandet med fredstidens möjligheter och stiger under 1919 och 1920 till 73, respektive 83 %. Depressionsåret 1921 medför en kraftig nedgång: föga mer än en tredjedel av kapaciteten kommer till användning. Sedan stiger siffrorna på nytt: utnyttjandegraden 1922 var inte så långt ifrån 1919 års siffra, och 1923 blev ett rekordår då man nästan helt utnyttjade produktionsapparatens möjligheter. Också de sista åren gav prov på en mycket betydande produktion, fastän i något mindre utsträckning.

De anförda produktionssiffrorna är i och för sig imponerande och kunde ge intryck av en verksamhet som ganska lyckosamt anpassar sig till sina nya möjligheter. Verkligheten var emellertid en annan och en av orsakerna härtill är den ibland betydande klyftan mellan produktion och försäljning.[4]

Av tabellen ovan framgår, att de båda åren 1917 och 1918, trots den ganska måttliga produktionen, framförallt under det förstnämnda året, här som på många andra håll lämnade efter sig betydande lager. Både sjöfarten och handelsförbindelserna drabbades under dessa år av utomordentliga svårigheter. England, det största köparlandet, var liksom andra ententeländer angeläget om att i ett svårt läge skära ned sin import av sågade trävaror. Transporterna dit försvårades i hög grad genom ubåtskriget; faromomentet ledde, naturligt nog, till höjda frakter och brist på tillgängligt tonnage.[5] Under 1917 sjönk trävaruexporten från Överbotten med 80 %, avsevärt mer än riksmedeltalet, men återhämtade sig bättre under 1918 än den svenska trävaruexporten i övrigt. Trots avsättningssvårigheterna ville man, i förhoppning att efterkrigstiden skulle medföra hög efterfrågan och höga priser, bevara en någorlunda hög produktionsnivå: med lagerhållningen investerade man i en kommande marknadssituation om vilken man gjorde sig optimistiska föreställningar.

Den påtvingade lagerhållningen av sågade trävaror fortsatte även under år 1919, vilket får tillskrivas tonnagebristen och de uppdrivna fraktkostnaderna. Den i styrelseberättelsen för AB Ytterstfors-Munksund år 1919 klart uttalade besvikelsen över svårigheterna för försäljning och skeppning tyder på att utvecklingen inte var helt förutsedd. Den efterfrågan som man väntat på och rustat sig för kom under 1920, då försäljningarna gick mycket bra; redan i januari var 60 000 standards kontrakterade. Under andra halvåret uppstod ett visst köpmotstånd som alltmera förvärrades och under år 1921 rådde i stort sett stillestånd i försäljningarna vilket medförde en drastisk nedskärning av produktionen; trots denna blev lagerminskningen 1921 utomordentligt liten. Medelförsäljningspriset det året – på en starkt reducerad totalkvantitet – har för landet som helhet angetts till en nivå som var ungefär 35 % lägre än prisnivån på sågverksprodukter 1920. För Ytterstfors-Munksunds del är skillnaden ännu mera markant: medelförsäljningspriset sjönk från 465 kronor per standard 1920 till 201 kronor 1921.

AB Ytterstfors-Munksunds produktions-, försäljnings- och lagerhållningspolitik efter krisen år 1921 kom i hög grad att präglas av bolagets likviditetssituation och var, som nyss framhållits, inriktad på en hög – under 1923 en ovanligt hög – produktionsnivå. Det allmänna läget för

[4] Försäljningarna var i praktiken lika med skeppningarna så när som på de i sammanhanget helt obetydliga försäljningarna på platsen.

[5] Anna Greta Hallberg i Söderlund, Svensk trävaruexport, s. 253 ff.

trävaruaffärerna kunde i och för sig ha gett skäl till en mera avvaktande hållning. Konkurrensen var hård, främst från finska och ryska exportörer, och marknaden var svårbearbetad. Med hänsyn till sin ömtåliga finansiella ställning och sina stora fasta kostnader, särskillt räntekostnader, var man emellertid i en tvångssituation där man flera gånger nödgades acceptera betydande prisreduktioner för att få produktionen såld och om möjligt få ner lagerhållningen till en rimlig nivå. Detta lyckades nu inte alltid: 1924 års utgående lager var bland de största under bolagets historia. Försäljningsproblemen skall längre fram diskuteras närmare; vad som bör markeras redan här är att finansieringen av en stor lagerhållning var ett av bolagets allvarligaste bekymmer och att lagervärderingen måste spela en mycket stor roll för den bild man gav av företagets ställning.

IV:4 Lager och anläggningstillgångar.

Den nyss berörda frågan om lagren och deras värdering ger en ganska åskådlig bild av det karaktäristiska i situationen. Utvecklingen av såväl lagrets kvantitet som åsatt värde, belyser det egenartade i situationen under de sista krigsåren då affärerna ser ut att gå bra därför att man värderar lagret högt i förhoppning att prisnivån skall fortsätta att stiga. Också under 1919, då produktionen steg kraftigt, blev lagerökningen betydande – ända upp till 58 000 standards – samtidigt som det bokförda värdet per standard steg kraftigt, från 137 kronor till 230. Naturligtvis kan skillnader i lagervärderingen från år till år ibland förklaras med kvalitativa förändringar, men självklart är att eventuella sådana skillnader inte kan ha spelat roll för ändringar av denna storleksordning. Under 1920 kommer så en lagerminskning – årets stora produktion har alltså överträffats av försäljningen – men när räkenskaperna för 1920 görs upp under våren 1921 är redan krisen ett faktum; värdet per standard sänks till 180 kronor, alltså med mer än 20 %. Nedgången i fysisk kvantitet blir, som redan nämnts, rätt obetydlig 1921 men värdet per standard sänks ännu en gång, nu till 155 kronor. De föreställningar om framtiden som låg bakom 1919 års värdering har visat sig oriktiga. Som diagrammet visar steg lagervärdena åter under åren 1922–1924, det sistnämnda året ända till 197 kronor per standard, samtidigt med att kvantiteterna först föll under 1922 och sedan steg under de två följande åren. Under det dramatiska året 1925 sker en lagerminskning men också en sänkning av lagervärdet ned till 158 kronor vilket var i närhet av 1921 års siffra. Vid det laget är man inne i en speciell situation – konkursen är redan ett faktum och bokslutet fastställs av en ny regim.

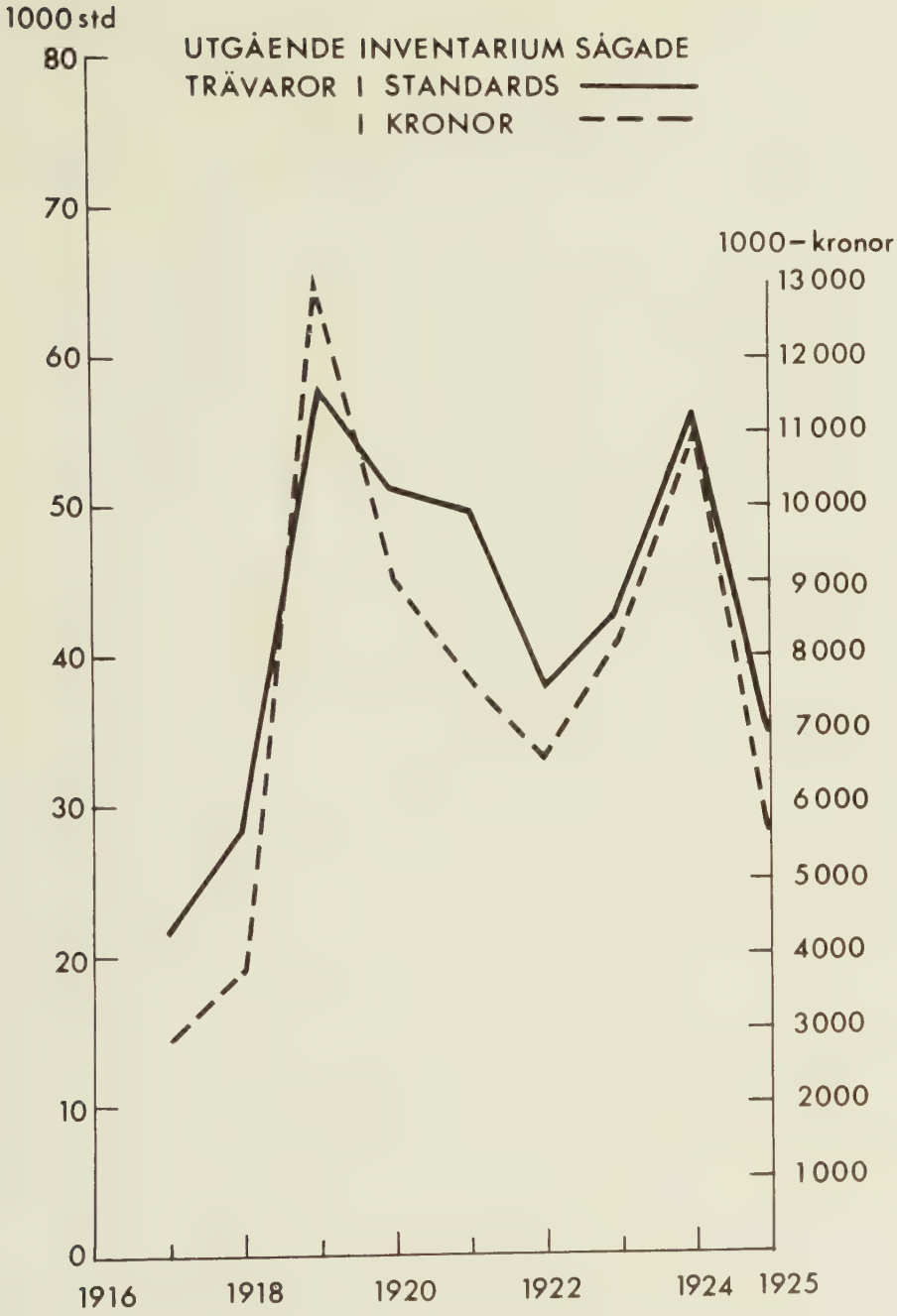
1000 std
UTGÅENDE INVENTARIUM SÅGADE TRÄVAROR I STANDARDS
I KRONOR
1000 – kronor
80
70
60
50
40
30
20
10
0
13 000
12 000
11 000
10 000
9 000
8 000
7 000
6 000
5 000
4 000
3 000
2 000
1 000
1916
1918
1920
1922
1924
1925

I och för sig kan man inte säga att den stigande lagervärderingen fram till 1920 har varit lättsinnig i relation till den faktiska prisutvecklingen, men det är uppenbart att reaktionen blev allvarlig. Det är lika uppenbart, att utrymme fanns för mer eller mindre subjektiva avvägningar inom ett för totalresultatet väsentligt område. Det låga värdet 1921 – ungefär 37 % lägre än totalvärdet två år tidigare – sattes efter samråd med den förlagsgivande banken och med avsikt att ytterligare nedskrivningar skulle kunna undvikas; så skedde ju också.

Ett företag av Ytterstfors-Munksunds storlek och struktur hade även stora lager av sågtimmer både vid sågarna och i älvarna, liksom också sulfatved, slipved, samt bränsle och material av olika slag. Lagret av sågtimmer i älvarna hade under år 1919 uppskrivits från 22,7 öre per kubikfot till 47,8 öre. I det utgående inventariet för år 1920 skedde en kraftig nedskrivning till 30 öre per kubikfot ett värde som även bokfördes för 1921 års utgående lager. En uppskrivning skedde under 1922 till 37 öre och på denna nivå låg sedan det bokförda värdet för sågtimret i älvarna fram till 1925.

Även inom de sidoordnade verksamhetsgrenarna, massa och järntillverkningen skedde förändringar i lagervärderingen. Lagret av slipmassa hade genomgått en kraftig uppskrivning under år 1919, från 25 kronor per ton till 60 kronor. Under 1920 behöll man detta höga värde men i det utgående inventariet för år 1921 skedde en nedskrivning till 50 kronor. Tackjärnsinventariet nedskrevs år 1920 från 230 till 160 kronor per ton. Utgående värdet för år 1921 sattes till 90 kronor per ton.

Medan lagren skiftat både till kvantitet och till värde per enhet har anläggningstillgångarna, sedan de stora fusionerna fullbordats, representerat en i huvudsak oförändrad produktionsapparat, där skogsinnehavet varit den värdefullaste delen. Men värdeförändringarna äro av stort intresse, både i den mån de framkommer och i den mån de inte framkommer i företagets balansräkningar. Ser man enbart till dessa, så får man ett intryck av stor stabilitet: det bokförda värdet sjunker – genom avskrivningar men också genom mindre försäljningar – jämt och lugnt under tiden 1918–1924. Men detta är inte någon rättvisande bild av verkligheten.

Det som från början utgjorde grunden för en ohållbar situation var själva det förhållandet att Ytterstfors-Munksund kom till och utvidgades under inflationsåren. Enligt aktiebolagslagen var det icke tillåtet att uppskriva gamla anläggningar men denna broms fungerade inte i detta fall eftersom Ytterstfors-Munksund expanderade genom en serie nyetableringar som gav en möjlighet, vilken man också utnyttjade, att bokföra anläggningarna till inflationistisk prisnivå. Denna användes inte vid aktiebolagsbildningen år 1916 men när Storfors AB sedan inköptes skrev man upp de hemman som tillhörde

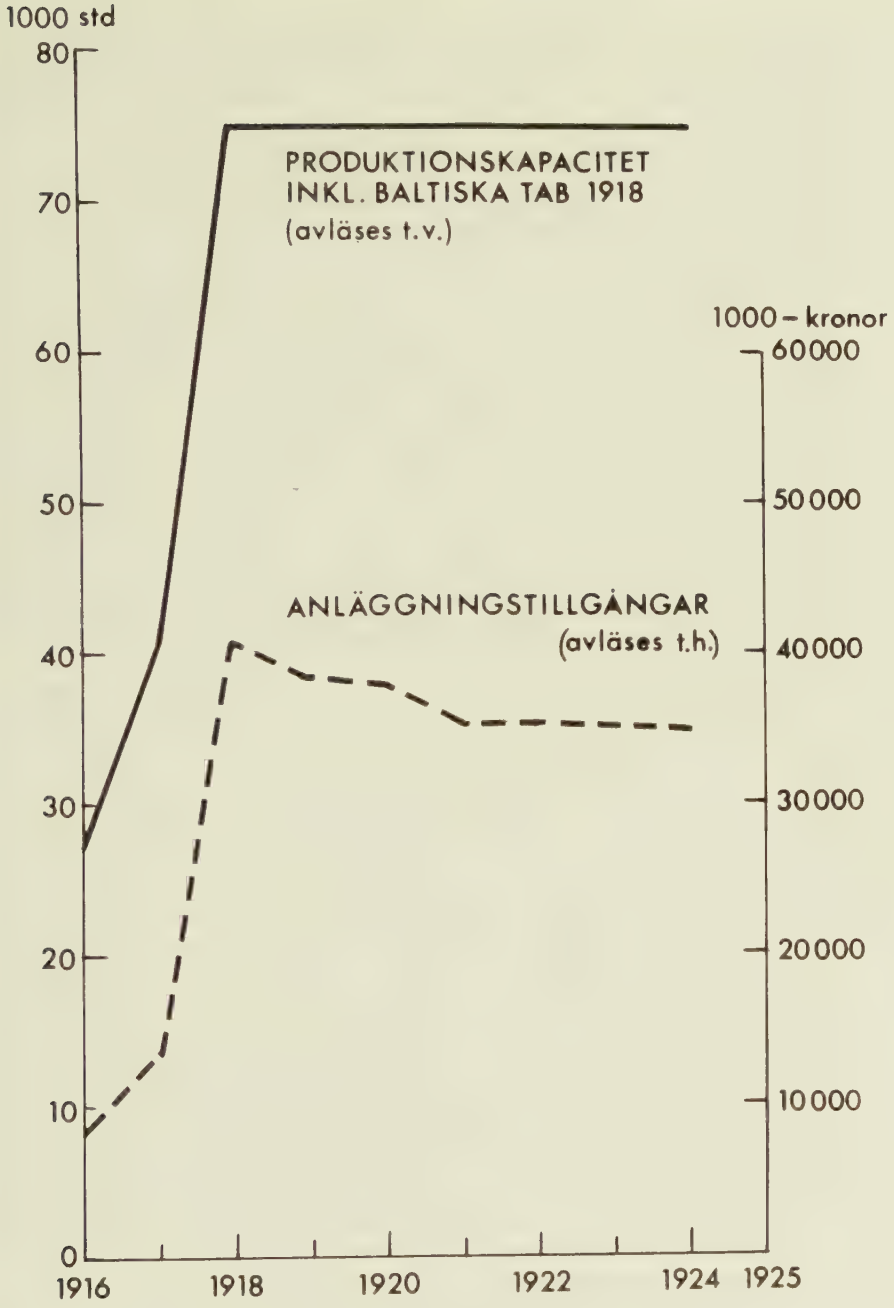
1000 std
80
70
60
50
40
30
20
10
0
PRODUKTIONSKAPACITET
INKL. BALTISKA TAB 1918
(avläses t.v.)
1000 – kronor
60000
50000
40000
30000
20000
10000
ANLÄGGNINGSTILLGÅNGAR
(avläses t.h.)
1916
1918
1920
1922
1924
1925

detta företag – med en areal om 100 000 tunnland – med 3 500 000 kronor så att det genomsnittliga värdet blev 40 kronor per tunnland. Genomsnittsvärdet hade varit 20 kronor per tunnland år 1916, alltså innan Storforsskogarna tillförts. Den sammanlagda skogsarealen år 1917 kom därigenom att få ett värde av 27 kronor per tunnland.[6]

Baltiska Trävaru AB hade haft sina skogar på 350 000 tunnland värderade till något mer än 6 000 000 kronor eller omkring 17 kronor per tunnland.[7] När de infördes i Ytterstfors-Munksunds räkenskaper bokfördes de till 19 952 300 kronor eller 57 kronor per tunnland. Som underlag för denna uppskrivning på närmare 14 000 000 kronor låg en undersökning från våren 1918 som gick ut på att de övertagna skogarna var värda 19 800 000 kronor enligt löpande priser.[8] AB Ytterstfors-Munksunds sammanlagda skogsareal bokfördes år 1919 till 28 200 000 kronor och i själva verket gjordes inga nämnvärda förändringar i denna värdering under bolagets verksamhetstid.

Efter deflationen företogs år 1924 och 1925 ett par mycket seriösa värderingar av skogarna; dessa kom entydigt fram till ett dagsvärde om 9 à 10 000 000 kronor. Därvid utgick man från en uppfattning om skogarnas fysiska avkastning som ganska exakt stämde med beräkningarna från 1917–1918. Den tidigare beräkningen har slutat på 226 000 kubikmeter per år, 1924–1925 kom man fram till 220 000 kubikmeter.[9]

De priser som använts vid beräkningarna 1917–18 och 1924–25 var i och för sig rimliga för respektive tidpunkter. Det faktum, att man inte gjorde några allvarliga avskrivningar av anläggningstillgångarnas värde, är av största betydelse för en helhetsbedömning av företagets ställning. Detta innebär att räkenskapernas bild av utvecklingen har varit starkt förskönad: hade man tagit hänsyn till den övervärdering på mellan tio och tjugo miljoner kronor som uppenbarligen förekommit, så skulle läget ha framstått som ohållbart. Medan de avskrivningsbehov på lagervärdena som framkallats av efterkrigstidens prissänkning, i varje fall för de tunga posterna, faktiskt blev tillgodosedda och bidrog till efterkrigstidens synliga förluster, innebär de i stort sett oförändrade anläggningsvärdena ett mycket allvarligt problem; som strax skall visas är det detta som slutgiltigt avslöjar att bolagets aktiekapital knappast längre hade något egentligt värde. Men både lagerfrågan och frågan om anläggningstillgångarna har det gemensamt – och det är därför de här behandlas samtidigt – att de belyser den eftersläpning, den verkan utöver vinster eller förluster på rörelsen för enskilda år, som spelar så stor roll i kastningen mellan inflationstiden och dess motsats.

[6] Y-M. Styr.prot. 18.5. 1917.
[7] BTAB. Kapitalböcker 1916-1918.
[8] Värderingar 31.8. 1917 och 30.5. 1918. Diverse handlingar Y-M. SCA.
[9] K.I. Hissing 25.5. och 18.12. 1924, Eneroth hösten 1925. SHB.

IV:5 Finansiering och soliditet.

AB Ytterstfors-Munksund erhöll vid bildandet år 1916 ett aktiekapital på 8 000 000 kronor vilket utökades året därpå till 13 000 000 kronor i samband med Storforsaffären. Efter den aktieemission på 19 500 000 kronor som gjordes år 1918 för att finansiera inköpet av Baltiska Trävaru AB hade bolaget alltså ett nominellt aktiekapital på 32 500 000 kronor. Genom att aktierna emitterades till överkurs hade dessutom en reservfond på 3 250 000 kronor tillkommit.

Att man inom AB Ytterstfors-Munksund, som byggdes ut under de mest inflationistiska åren, värderade såväl anläggningar som lager i löpande priser innebar givetvis att även aktiekapitalets nominella värde avspeglar en inflationistisk prisnivå. När deflationen var ett faktum och krisen under 1921 fört in bolaget i en katastrofal situation var det möjligt att hålla fast vid det tidigare nominella värdet på aktierna. Den bokförda förlusten på innemot tjugo miljoner kronor utbalanserades genom att man dels tog i anspråk fonderade vinstmedel från 1920, dels offrade hela reservfonden på 3 250 000 kronor, dels slutligen skrev ner aktiekapitalet till halva värdet, 16 250 000 kronor. Därmed förändrades naturligtvis den i räkenskaperna registrerade soliditeten på ett mycket dramatiskt sätt. Ditintills hade denna i räkenskaperna framstått som påfallande god.

Tabell 14.
AB Ytterstfors-Munksund. Soliditet 1916–1924.

År	1 Eget kapital[a]	2 Främmande kapital	3 Summa 1 o. 2	4 Soliditet[b]
	tkr	tkr	tkr	%
1916	9 482,6	4 400,4	13 883,0	68,3
1917	16 057,5	11 094,0	27 151,5	59,1
1918	38 958,2	28 776,3	67 734,5	57,5
1919	39 426,3	40 773,9	80 200,2	49,2
1920	39 828,1	30 567,6	70 395,7	56,6
1921	16 790,2	51 451,9	68 242,1	24,6
1922	16 297,1	45 406,2	61 703,3	26,4
1923	16 835,6	47 243,6	64 079,2	26,3
1924	15 212,6	50 385,7	65 598,3	23,2

Källa: Styrelseberättelser AB Ytterstfors-Munksund 1916–1924.
Anm: [a]I eget kapital ingår årets vinst och kvarvarande vinst med reduktion för förlust och balanserad förlust. Se tab. 14a.
[b]Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

AB Ytterstfors-Munksund hade vid sitt bildande 1916 en soliditet på inte mindre än 68,3 %, väsentligt mer än vad som varit fallet med föregångarna Munksunds Sågverks AB (41,5 %) och Ytterstfors Trävaru AB (35,5). Nytt ägarkapital hade tillförts och med dess hjälp hade man avvecklat en stor del av skulderna.

De stora fusionerna med Storfors AB och Baltiska Trävaru AB kom, som tabellen utvisar, att i ringa grad påverka soliditeten; denna framstod även i fortsättningen som mycket tillfredsställande. Härtill bidrog naturligtvis kraftigt den uppskrivning av tillgångarna som ägde rum i samband med fusionerna och den optimistiska stämning som möjliggjorde en nyteckning av aktier till överkurs. Den nedgång i soliditeten som inträffade 1917 har sannolikt berott på den stora lagerökningen under rådande svåra avsättningsförhållande vilka framkallade en ökning av de korta krediterna. Ett likartat förhållande ligger bakom nedgången i soliditeten år 1919 – från 57,5 till 49,2 %. De förut omtalade uppskrivningarna av lagervärdena – för sågverksindustrins del både på sågtimmer och färdiga produkter – ledde till en hög årsvinst. För ögonblicket hade man dock stora kvantiteter sågade trävaror och oförädlad råvara i lager – lagret av sågade trävaror motsvarade kvantitativt sett ett helt års produktion. Samtidigt med försäljningssvårigheterna ökade framställningskostnaderna varför skulderna under 1919 ökade med inte mindre än 12 600 000 kronor. Det kan påpekas att den bokförda ökningen av inventariet av sågade trävaror och andra färdiga produkter var nästan elva miljoner kronor, från 9 400 000 kronor till 20 300 000 kronor.

Under 1920 kom försäljningarna i gång på allvar och skulderna kunde reduceras med ungefär tio miljoner och trots bokslutets nedskrivning av lagervärdena hade soliditeten återgått till i stort sett 1919 års nivå.

Om man ser soliditeten som en relation mellan det egna kapitalet och anläggningstillgångarna så var den också tillfredsställande när Ytterstfors-Munksund kom till år 1916; det egna kapitalet motsvarade 115 % av anläggningstillgångarna. Man kan här erinra sig att motsvarande relation år 1913 var omkring 50 % vid både Munksunds Sågverks AB och Ytterstfors Trävaru AB.

	Ytterstfors–Munksund	Socialiseringsnämndens företag.
1916	115,3	110,2
1917	116,7	120,3
1918	96,1	117,6
1919	101,4	122,5
1920	103,8	103,0
1921	47,0	76,2

I den utveckling som följde efter 1916 var inte bara de nyförvärvade företagens anläggningstillgångar utan också aktieteckningarna och värderingen av det nya aktiekapitalet präglade av inflationen. Det är alltså naturligt att inga större förskjutningar ägde rum, men en tillbakagång i det egna kapitalets förhållande till anläggningstillgångarna gör sig ändå märkbar i bokslutet för 1918 och förblir sedan bestående. Att siffran för 1918 sjunker markant och understiger 100 % har i och för sig en tillfällig förklaring: man hade då både i Sverige och Finland förvärvat stora ännu oavverkade skogspartier som tillfälligtvis pressat upp anläggningstillgångarnas värde. Som tabellen visar, står siffran för Ytterstfors-Munksund 1916–17 i nivå med genomsnittet för de av socialiseringsnämnden undersökta företagen, men ligger å andra sidan klart nedanför under åren 1918–19 men när genomsnittssiffrorna reduceras år 1920 sker en utjämning.

Med 1921 års bokslut uppstår en ny situation vare sig man mäter soliditeten på det ena eller andra av de här använda sätten. Samtidigt måste det framhållas att relationerna vid denna tid – liksom även tidigare – är till stor del teoretiska. Anläggningstillgångarna hade ju inte skrivits ner, och det nominella aktiekapitalets nivå var betingad av detta förhållande. I verkligheten var kapitalet, som redan förut framhållits, redan förbrukat. Teoretiskt var dock soliditeten i bokslutet för 1921 nere i 24,6 %. Skulderna hade ökat med drygt 20 miljoner kronor till 51 400 000 kronor. Den nya upplåningen var helt av kortfristig natur; delvis sammanhänger behovet av korta krediter med den mycket stora lagerhållningen. Skulderna kunde under de följande åren inte nämnvärt nedbringas, även om bolagets verksamhet på andra sätt kunde uppvisa en del positiva drag.

Tabell 15.

AB Ytterstfors–Munksund. Upplåningens fördelning på olika upplåningsformer 1916–1924. Tusental kronor.

År	Obligationslån	Bankskuld	Skuld för avverkningsrätter	Diverse skulder	Summa	Procent oblig.lån
1916	1 407,0	948,4	1 536,8	508,2	4 400,4	32,0
1917	3 317,0	5 877,3	1 381,3	518,4	11 094,0	29,9
1918	13 943,0	6 211,5	2 638,9	5 982,9	28 776,3	48,4
1919	13 462,0	23 102,6	1 549,4	2 659,9	40 773,9	33,0
1920	22 953,5	2 274,2	1 909,2	3 180,7	30 317,6	75,7
1921	21 417,5	22 781,4	1 395,0	4 358,0	49 951,9	42,9
1922	21 784,5	21 099,3	424,6	2 097,8	45 406,2	48,0
1923	21 116,0	20 875,7	–	5 251,9	47 243,6	44,7
1924	20 410,5	25 386,5	–	4 588,7	50 385,7	40,5

Källa: AB Ytterstfors–Munksund. Styrelseberättelser 1916–1924.

Skuldernas betydelse beror inte bara av skuldbeloppet utan också på det upplånade kapitalets struktur.

Som tabellen visar, hade Ytterstfors-Munksund i det avseendet under vissa tider påtagliga fördelar. Vid utgången av 1918, då ett obligationslån nyligen hade upptagits i samband med förvärvet av Baltiska Trävaru AB, utgjordes nära halva skuldsumman av obligationslån. Ett nytt obligationslån år 1920 samtidigt med en reduktion av totala skuldsumman, skapade en i hög grad gynnsam relation. Sedan försämrades denna av naturliga skäl under 1921. Innan läget på allvar börjat bli katastrofalt hade Ytterstfors-Munksund inte haft svårt att få obligationslån, eftersom det hade stora skogar. Att kreditbehoven över huvud så länge blev frikostigt tillgodosedda berodde naturligtvis på att Handelsbanken var så starkt engagerad i bolagets tillvaro.

IV:6 Vinst och värdering.

AB Ytterstfors-Munksund bokförde höga vinster under åren 1916–1920 och vinstutvecklingen hade en stigande trend. Den stora förlusten som bekantgjordes i bokslutet för år 1921 följdes av ytterligare två förlustår under 1920-talet, 1922 och 1924, medan 1923 gav en mindre vinst.

Tabell 16.

AB Ytterstfors–Munksund. Bokförd vinst och förlust 1916–1924. Räntabilitet på eget kapital eget och främmande kapital samt räntabilitet för socialiseringsnämndens företag.

År	Vinst	Förlust	Räntabilitet eget kapital	Räntabilitet eget + främmande kapital	Räntabilitet eget kapital. Soc. nämndens företag
	tkr	tkr	%	%	%
1916	1 201,6	–	14,5	11,0	20,5
1917	1 614,9	–	11,2	8,3	13,4
1918	2 790,8	–	7,7	6,3	8,7
1919	3 068,2	–	8,4	6,4	11,3
1920	3 576,8	–	9,9	7,4	8,4
1921	–	19 862,9	–54,2	–19,9	–17,7
1922	–	493,0	– 2,9	2,5	– 6,6
1923	538,3	–	3,3	4,2	– 0,1
1924	–	1 623,0	– 9,6	0,9	– 0,2

Källa: AB Ytterstfors–Munksund. Styrelseberättelser 1916–1924.

Anm. Se tab. B.15.a, b och B.16.b.

AB Ytterstfors-Munksund erhöll en lyckosam start år 1916 med hög vinst och hög räntabilitet, den högsta under bolagets verksamhetstid. Den

redovisade vinsten var dubbelt så hög som de ingående bolagens gemensamma vinst år 1915. Bestämmande för vinstutvecklingen var den kraftiga stegringen i försäljningspriserna under 1916: 196 kronor per standard mot 157 kronor för Ytterstfors Trävaru AB år 1915. I förhållande till den markanta stegringen i försäljningspriserna ökade tillverkningskostnaderna mycket måttligt – från 107 kronor per tillverkad standard år 1915 till 111 kronor år 1916 – beroende på att de två största kostnadsposterna, arbetslönerna och råvarukostnaden, i stort sett blev oförändrade.

De bokförda vinsterna eller förlusterna 1917–25 är i lika hög grad som soliditeten en funktion av tillämpade värderingsprinciper.

Med tanke på det svåra försäljningsläget och den låga produktionen ter sig vinsten från 1917 anmärkningsvärt hög. Vinsten uppkom också till stor del genom olika transaktioner i samband med Storforsköpet. De lager som övertogs från detta företag genomgick betydande uppskrivningar – sågade trävaror, splittved och kol uppskrevs tillhopa med närmare 600 000 kronor – och de sågade trävarorna bokfördes till ett värde av 162 kronor per standard mot 95 kronor under 1916. Vinsten från Storfors AB för år 1916, och som ingick i köpet, och som belöpte sig till 590 000 kronor tillfördes Ytterstfors-Munksund och ingår i vinstsiffran för år 1917. Räntabiliteten både på eget kapital och hela kapitalet sjönk, trots de nyss nämnda transaktionerna, kraftigt under 1917 men var fortfarande mycket hög – på det egna kapitalet 11,2 % vilket kan jämföras med socialiseringsnämndens företag som hade 13,4 %.

Vad beträffar år 1918 är det mycket svårt att göra meningsfulla jämförelser med föregående år då bolaget genomgick så vittomfattande förändringar. I den redovisade vinsten på drygt 2 800 000 kronor ingick vinsten från det övertagna Baltiska Trävaru AB om drygt 1 200 000 kronor. Räntabilitetssiffran för 1918 är, naturligt nog, mycket ungefärlig bl.a. därför att det nya kapitalet inte arbetade i full utsträckning under hela året: den står dock helt i linje med den allmänna utvecklingen. På pappret är dock räntabiliteten 7,7 % på eget och 6,3 % på hela kapitalet.

Under 1919 hade Ytterstfors-Munksund en sämre räntabilitetsutveckling än socialiseringsnämndens företag. Den tidigare omtalade lageruppskrivningen – vilken förbättrade årsresultatet – har inte kunnat kompensera följderna av den fysiska lagerökningen förorsakad av tonnagebristen.

Trots att vissa lagervärden skrevs ned avsevärt under 1920 kunde Ytterstfors-Munksund notera en hög vinst, drygt 3 500 000 kronor, vilket gav en räntabilitet på det egna kapitalet på nära 10 %, vilket var högre än socialiseringsnämndens företag. Den fördröjda försäljningsexpansionen slog igenom med full kraft under året: produktionen kunde säljas till höga priser

vilket mer än väl kompenserade nedskrivningen av lagervärdet.

Den enorma förlusten på närmare 20 miljoner kronor år 1921 uppkom till en del genom de tidigare nämnda lagernedskrivningarna – för sågade trävaror av storleksordningen 1 200 000 kronor. Den bokförda förlusten på sågverks-, trämasse- och järnrörelsen var 15 400 000 kronor varav 12 900 000 kronor på sågverkskontot. Nästan hälften av förlusten på sågverkskontot får tillskrivas de låga försäljningspriserna – som hade fallit till 201 kronor per standard från 465 kronor året innan – och på de faktiska kostnadsökningar som blev följden av den starkt reducerade tillverkningen.

Den andra hälften hänför sig till kostnadssidan men har en speciell innebörd. Sågverkens råvarukostnad var enligt huvudboken oerhört mycket större än föregående år, i absoluta tal 10,36 kronor per sågtimmer mot 5,05 kronor år 1920, och det är alldeles uppenbart att detta mycket kraftigt överstiger den verkliga kostnaden. Denna var 5,21 kronor år 1921 och strax under 6,00 kronor år 1920. Man har sålunda i verkligheten gjort en avskrivning på sågtimmret och låtit den framträda som förlust på tillverkningen av sågade trävaror. Till bilden hör att timmerfångsten 1921, med dess svaga produktion, var större än något annat år under bolagets historia.

De lageruppskrivningar som gjordes efter 1921, vars berättigande inte kan diskuteras här, bidrog till att hålla förlusterna nere och den positiva situation som 1923 års vinst på 538 000 kronor förmedlar, kan mot denna bakgrund givetvis diskuteras. Under de sista verksamhetsåren gjorde man heller inga avskrivningar på fastigheter och industrianläggningar. Sådana avskrivningar hade gjorts före 1921: 1916 med 26 000 kronor, 1917 med 184 000 kronor, 1918 med 558 000 och 1919–1920 med drygt 600 000 kronor. I efterhand verkar dessa avskrivningar helt otillräckliga med tanke på den disparata produktionsapparat man erhållit genom fusionerna och med tanke på att många sågverk var kraftigt förslitna. Å andra sidan var motivationen till avskrivningar på olika tillgångar under rådande betingelser mycket måttlig då ju inflationen helt automatiskt – i löpande priser – höjde värdet år från år på tillgångarna.

Höga lager- och anläggningsvärden hade lett till höga vinster framförallt under åren 1918–1920 och med utgångspunkt från dessa vinster företog bolagsstämman utdelningar, som för dessa tre år uppgick till sammanlagt 8 400 000 kronor, vilka i efterhand skulle visa sig alltför kostsamma. Utdelningsprocenten, som var 8 % åren 1916–1918 och 9 % åren 1919–1920, var emellertid lägre än vad många andra företag hade – socialiseringsnämndens företag låg betydligt högre utom år 1920.

Med tanke på att företaget genom sammanslagningarna fått en omfattande och därtill disparat produktionsapparat borde större avskrivningar ha gjorts

samtidigt som reservfonden mera energiskt borde ha utökats – nu stannade den på den miniminivå som aktiebolagen föreskrev nämligen 10 % av aktiekapitalet.

IV:7 AB Ytterstfors-Munksund i konkurs 1925.

I den situation som framgår av bokslutet för 1921 hade det varit mycket naturligt om Ytterstfors-Munksund gått i konkurs. De närmast följande åren medförde ingen ytterligare försämring av läget utan tvärtom en viss förbättring. Det var fortfarande uppenbart att bolaget endast kunde fungera med hjälp av krediter från Handelsbanken och dess vilja att fortsätta denna kreditgivning. Situationen hade i princip flera motsvarigheter inom svenska industriföretag vid denna tid: i den mån de ansågs ha framtidsmöjligheter ansåg de kreditgivande bankerna det lämpligare att undvika ett konkursförfarande och att på mindre demonstrativt sätt söka rädda så mycket som möjligt – i regel till sist i form av en rekonstruktion.

Det förhållandet att bolagets läge, trots den antydda ljusningen, förblev så bekymmersamt år efter år och att man inte kunde tänka sig en varaktig förbättring utan radikala åtgärder, kom emellertid att väcka oro hos aktieägarna. Året 1924 fick, som redan nämnts, ett negativt resultat, och de förhandlingar som 1924–25 fördes bl.a. om anläggandet av en sulfatfabrik – och som behandlas längre fram – belyser det allvarliga i situationen.

Mot denna bakgrund uppstod ett kraftigt kursfall på bolagets aktier under hösten 1924. Den 19 september kunde Svenska Dagbladet meddela, att kursen fallit från 13,50 till 9,50 kronor och undrar i sin rubrik om det berodde på stora utbud av baissister. Tidningen gjorde en förfrågan hos bolagets direktör, som menade att det inte fanns någon anledning till kurssänkningen. Bolaget hade försäljningar som låg över genomsnittet, priserna var låga men det gällde ju alla företag och han förnekade bestämt, att det fanns planer på en rekonstruktion. Den 24 april påföljande år skedde ett nytt kursfall; aktierna gick ner till 3,50 kronor, och på styrelsens begäran ströks de därefter från notering på börsen. Man hävdade att utvecklingen berodde på spekulativa försäljningar och att detta var skadligt för bolagets rykte.[1] Vid samma tidpunkt förekom anonyma insändare i pressen, vilka uttalade sin oro för bolagets framtid.[2] Dessa insändare följdes av en aktion i annan form då bolagets aktieägare fick som cirkulärmeddelande ett upprop där de upp-

[1] STT. Nr 8. 1924.

[2] Insändare bl.a. i Svenska Dagbladet 6.4. och 7.4. 1925.

manades att skicka in sina fullmakter till undertecknarna för att dessa skulle föra aktieägarnas talan vid bolagsstämman den 28 maj 1925.

Uppropet fick god anslutning och en aktieägarförening bildades och kunde snart gå till aktion. Aktieägarföreningens talan fördes av byrådirektörerna A. Kinmanson och A. Oscarsson, vilka tog kontakt med bankens ledning och begärde förhandlingar rörande en ombildning av bolagets styrelse.[3] Man uttryckte sitt missnöje med att Ernst Malmström var ordförande i styrelsen eftersom han samtidigt var chef för ett konkurrerande företag, Svanö AB. Man betecknar det också som olämpligt att firman Jacob Versteegh, vars innehavare var styrelseledamoten Rickard Dymling, handhade försäljningarna. Även bolagets verkställande direktör J.L.Ekman utsattes för kritik. Det som förhandlingarna i särskild grad kom att röra sig kring var emellertid om och hur aktieägarföreningen skulle bli representerad i styrelsen. Dess representanter hävdade att de innehade den reella makten inom företaget och krävde därför att få tillsätta majoriteten av styrelsemedlemmarna. Handelsbankens chef, Helmer Stén, framhöll å sin sida att aktiekapitalet i själva verket kunde anses förlorat och att företaget drevs på bankens risk; banken därför hade ett berättigat krav att få kontrollera företagets utveckling och aktieägarföreningen kunde på sin höjd representera en förhoppning att i framtiden, för den händelse bolaget finge leva ostört, återfå en del av sina pengar. Stén kunde medge att aktieägarföreningen företräddes av två bland de fem styrelseledamöterna. Ett mycket bestämt krav från bankens sida var däremot, att Kinmanson ej invaldes. Han hade inte något egentligt ägarintresse i bolaget: på ett mycket sent stadium hade han, mot en obetydlig avgift, förvärvat en aktie. Det avgörande skälet till bankens hållning var emellertid, av allt att döma, att Kinmanson varit en av de ledande inom en motsvarande aktieägarförening inom banken och i den egenskapen motverkat bankledningen.[4]

Aktieägarföreningens representanter vägrade att nöja sig med en minoritetsrepresentation, och frågan var därför olöst när bolagsstämman ägde rum den 28 maj. När styrelsen skulle väljas, framkom två förslag: ett gick ut på att styrelseledamöternas antal skulle höjas till sju med återval av den gamla styrelsen – plats fanns då för två representanter för aktieägarföreningen. Mot detta förslag ställdes aktieägarföreningens, som gick ut på att den gamla styrelsen ej skulle återväljas utan ersättas av fem nya ledamöter; bland dem Kinmanson och Oscarsson. Stämman var inte fulltaligt besökt, och

[3] PM över förhandlingarna 19.5. och 22.5. 1925. PM dikt. Raaschou 23.5. 1925. SHB.

[4] PM av notarie Undén 30.5. 1925 angående aktieägarföreningar i Handelsbanken och Y M. SHB.

aktieägarföreningen visade sig vara väl förberedd; dess förslag segrade med betydande röstövervikt.[5]

Den nya styrelsen försvagades under den närmast följande tiden genom att ett par av de utsedda ledamöterna avsade sig uppdraget.[6] Bortsett från att den nya styrelsen därigenom blev påfallande svag, hade banken goda skäl att vidtaga motåtgärder: krediterna till företaget sades upp.[7]

Med denna dramatiska utveckling kan det endast ha förelegat två alternativ, antingen att den nya styrelsen gav vika – eftersom naturligtvis ingen annan bank i det rådande läget kunde tänkas villig att rycka in – eller också att AB Ytterstfors-Munksund upphörde med sin verksamhet. Den nya företagsledningen valde det senare, och den 11 juni begärdes bolaget i konkurs av Kinmanson.

En motaktion hade vid det laget startats bland de mot den tidigare regimen lojala aktieägarna. Den ledde såtillvida till resultat som en ny bolagsstämma den 11 juni tog avstånd från revoltörerna, avsatte den av dem bildade styrelsen och utsåg en ny. Det som gjorts kunde man emellertid inte göra något åt. Man sökte efter möjligheter att få konkursbeslutet upprivet, men bakom Kinmansons begäran hade stått en i laga ordning utsedd styrelse, inga formella oriktigheter hade begåtts, och saken måste ha sin gång.[8]

Vad kuppmännen egentligen hoppats och avsett är en fråga som faller utanför ämnet för denna avhandling. I och för sig fanns, som redan antytts, ett sammanhang mellan aktieägarföreningen i Ytterstfors-Munksund och en tidigare framträdande aktieägarförening i Handelsbanken. Denna hade agerat utan framgång vid bankens bolagsstämmor 1924 och 1925 och vad som skedde i Ytterstfors-Munksund framstår som en naturlig fortsättning. Aktieägarföreningar var i sig ingenting ovanligt eller svårmotiverat under åren efter tjugotalsdepressionen: aktieägarintressen hade ju under denna lidit stora förluster och skäl till klander mot bolagens styrelser fanns i många fall och det var en näraliggande tanke att en förbättring i sak skulle ske om dessa avlägsnades och ersattes med nya. De aktioner om vilka det här är fråga ter sig å andra sidan svåra att förstå när det gäller den konkreta utformningen och de konkreta avsikterna. Om andra syften än de uttalade och andra in-

[5] Y-M. Prot. ordinarie bolagsstämma 28.5. 1925. SHB.

[6] Den nya styrelsen bestod av Kinmanson, Oscarsson, hovstallmästare G. Tamm, grosshandlare B. Thorsell samt disp. G. Göransson. Den sistnämnda avsade sig uppdraget dagen efter stämman och Tamm en vecka senare då han i styrelsen yrkade på inkallande av en extra bolagsstämma men ej fick gehör av de övriga i styrelsen. (Styr.prot. 4.6. 1925.)

[7] Brev från Handelsbanken t. bolagets styrelse 5.6. 1925. Man motiverade uppsägningen med att den nya styrelsen ej hade bankens förtroende.

[8] Y-M. Prot. extra bolagsstämma 6.7. 1925. Upprop till aktieägarna 7.6. 1925. Skrivelse från banken t. advokatfrima Lagerlöf 1.7. 1925. SHB.

tressenter — delvis betydande — än de direkt framträdande gick det många rykten om. Under alla omständigheter hade frågan om Ytterstfors-Munksund kommit in i ett nytt läge, och detta nya läge kan inte förklaras ur den successiva utvecklingen av bolagets affärer.

IV:8 Konkursförvaltningens verksamhet.

Till konkursförvaltare utsågs Ernfrid Browaldh, K.I. Hissing samt J.L. Ekman. Browaldh var sedan 1923 verkställande direktör för det banken närstående Finansaktiebolaget och kom därvid att få på sin lott saneringen av de företagsengagemang som banken genom emissionsbolagen ådragit sig.[9] Hissing var jägmästare och ofta anlitad av banken i skogsindustriella frågor. Genom utredningar om Ytterstfors-Munksunds skogar var han väl insatt i företagets ställning och speciella problem. J.L. Ekman hade intill kuppen varit verkställande direktör för AB Ytterstfors-Munksund och efterträddes av Torsten Hérnod, tidigare chef för AB Holmsund men nu utsedd till verkställande direktör för AB Munksund, det företag som skulle efterträda AB Ytterstfors-Munksund.

Vid den bouppteckning som konkursförvaltningen gjorde och som var klar under hösten 1925 kom dessa fram till ett värde å tillgångarna av 57 000 404 kronor, medan skulderna uppgick till 54 288 207 kronor, alltså ett överskott på 2 712 195 kronor. Förvaltarna hävdade att såväl prioriterade som oprioriterade fordringsägare skulle få full täckning för sina fordringar. Några "orsaker till gäldenärens obestånd" kunde utredningsmännen ej angiva då enligt deras mening bolaget vid konkursansökningens ingivande inte var på obestånd i den mening som konkurslagen förutsatte.

Bouppteckningens resultat var givetvis beroende av de värderingsprinciper som tillämpats. Tillgångar i form av inneliggande lager av timmer och sågade trävaror o.dyl. var lätta att värdera — man använde sig av gällande försäljningspriser och dessa tillgångar uppgick till över 26 000 000 kronor eller cirka hälften av de totala tillgångarna. Vad beträffar skogar och fastigheter använde bouppteckarna de åsatta taxeringsvärdena. De angav uttryckligt att värderingarna av dessa tillgångar under alla omständigheter var oviss, eftersom värdet till så stor del berodde av företagets fortsatta möjligheter. Frågan var "om och i vad mån man har att räkna med enbart det värde som kan utvinnas vid ett nedläggande av verken, eller om försäljningen kan ske till köpare, som har för avsikt att fortfarande driva rörelsen". Man uttalade också en förmodan att taxeringsvärdet på flera av sågverken kunde vara högre än

[9] K-G Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 200.

vad som ens "under gynnsammaste förhållanden vid en realisation utvinnas"; vissa tillgångar, Luleå järnverk och det som var kvar av Karlsborgs sulfatfabrik, värderades emellertid till utrivningsvärdet.[1]

Värderingen underströk tanken att den Kinmansonska konkursbegäran varit onödig, och den synes ju inte heller ha varit resultat av någon ingående ekonomisk prövning. Å andra sidan visar formuleringarna att det tillfredsställande resultatet man kom till hade en starkt formell karaktär. Det var tydligt, också med detta framställningssätt, att aktieägarna ingenting hade att hoppas; vad Ytterstfors-Munksund verkligen skulle visa sig ha för värde, och i vilken mån de oprioriterade fordringsägarna kunde få något tillbaka, måste i realiteten bero av hur konkursförvaltningen lyckades i sin verksamhet.

Innan ett långsiktigt program fastställts — och detta var ett vidlyftigt beslut, som krävde många viktiga principiella ståndpunktstaganden — måste konkursförvaltningen driva rörelsen efter ett kortsiktigt program.[2]

Därvid anslöt man sig tidigt till principen att undvika en forcerad realisation av lager och andra tillgångar. När det gällde försäljningarna av bolagets produkter sålde man så mycket man kunde utan att pressa priserna för sig själv och andra — priset för 1925 års rekordskeppning på 78 400 standards blev 218 kronor per standard. När det gällde sågverksrörelsen hävdade konkursförvaltarna, i likhet med vad den gamla styrelsen tidigare gjort, att en omedelbar drastisk nedskärning av tillverkningen inte var ekonomiskt försvarbar. Produktionen behövde reduceras, bl.a. för att minska beroendet av köpvirke, men det borde ske i takt med att de sämsta sågverken undan för undan lades ned.

Sedan befintliga timmerinventarier uppsågats nedlades verksamheten vid Furuögrund och Ytterstfors i mitten på september 1925. Den förstnämnda sågen var mycket gammal och utsliten och ett återuppbyggande bedömdes som uteslutet såvida man ej gjorde mycket radikala ombyggnader och investeringar något som varken läget eller övriga omständigheter motiverade. Ytterstforssågen hade använts för uppsågning av småvirke vilket blev allt mindre angeläget då man i stället önskade en satsning på massatillverkning. Båda sågarna drevs f.ö. med elektrisk kraft, och man ville i största möjliga mån reservera denna för sliperiet vid Ytterstfors. Båda sågarna hade för övrigt varit föremål för nedläggningsdiskussioner långt tidigare.

Vid Karlsborg nedlades sågningen i början av november 1925 sedan timmret uppsågats. Även detta sågverk var av sådan beskaffenhet, att betydande kapitalutlägg hade varit nödvändiga för en funktionell sågverksrörelse. Vid Törefors hade man timmer för sågning fram till våren 1926. Förhandlingar

[1] Bouppteckningshandlingar 21.10. 1925. SHB.
[2] Brev och handlingar i doss. 4033. SHB.

ägde rum under hösten och vintern 1925/26 för att exempelvis genom råvaruleveranser från Domänverket säkerställa driften vid dessa två sågverk, men dessa förhandlingar ledde ej till resultat. Av övriga sågverk var det sågen vid Brännfors som därefter stod i tur att medläggas, men där kunde råvara anskaffas och sågningen pågick till år 1927.

Den totala tillverkningen under år 1925 påverkades inte nämnvärt av dessa nedläggningar eftersom 65 700 standards tillverkades. År 1926, då alltså flera verk nedlagts, gick tillverkningen ned till 54 000 standards.

Banklagen förutsatte, att en bank skulle avveckla sina ägarintressen i ett nödlidande företag så snart detta kunde ske utan eller med ringa förlust. Under hösten 1925 började ett slutgiltigt program ta form för hur banken skulle avveckla sitt ägarintresse i Ytterstfors-Munksund. Man utgick ifrån att banken ensam eller tillsammans med något privat företag skulle bilda ett företag som övertog aktierna, rationaliserade verksamheten och gjorde tillverkningen lönsam varefter företaget kunde säljas eller aktierna emitteras på börsmarknaden.

För att det företag som efterträdde Ytterstfors-Munksund skulle bli räntabelt och livskraftigt ansåg konkursförvaltningen att en sulfatfabrik var nödvändig med tanke på tillvaratagandet av sågavfallet men också för utnyttjandet av sulfatveden i de egna skogarna. Byggandet av en sulfatfabrik skulle dock kräva avsevärda anläggningskrediter, uppskattningsvis 10 000 000 kronor, och situationen var onekligen komplicerad eftersom bolaget befann sig i konkurs. Browaldh lyckades till slut under våren 1926 förmå bankens styrelse att bevilja krediter till en sulfatfabrik vid Munksund. Fabriken projekterades och byggdes mycket snabbt och var i drift i början av 1928.[3]

När bankstyrelsen fattade sitt beslut om sulfatfabriksbygget var frågan hur konkursboets tillgångar organisatoriskt skulle överföras till ett nytt företag ännu inte klar. Det fanns ett visst intresse hos ett par skogsindustriföretag att gå in som medintressenter i ett tänkt företag, om det kunde ske med begränsade kapitalinsatser och banken ändock övertoge den större delen av företagarriskerna. Konkursförvaltningen var bl.a. i kontakt med John Ekman på Wäija Dynäs, som ej var ovillig att teckna aktier för ett par miljoner kronor förutsatt att banken var behjälplig med ett obligationslån för avlyftning av de svävande skulderna i Dynäs. Denna lösning kom ej att förverkligas ej heller ett förslag från Carl Salin och Carl Kempe att Mo och Domsjö tillsammans med banken skulle bilda ett bolag för övertagande av tillgångarna

[3] Se kap. VII avd. VII:4.

– förslaget avsåg en aktieteckning på en miljon kronor från Mo och Domsjö och fem miljoner kronor från banken.[4]

Konkursboets tillgångar utbjöds på offentlig auktion i Munksund den 1 september 1926.[5] Tillgångarna hade uppdelats i 29 delposter. Förutom Sävenäs AB, som inropade ett skogsområde vid Kåge älv, var de enda spekulanterna en rad nybildade bolag, Selebolagen (Ettsele, Tvåsele, Tresele, Fyrsele, Femsele, Sexsele och Sjusele). Selebolagen representerade banken. Styrelsen i dem alla var densamma, nämligen konkursförvaltarna Browaldh, Hissing och Ekman. Selebolagen inropade samtliga delposter utom det nyssnämnda skogsområdet och sågverken Furuögrund, Brännfors, Karlsborg samt Luleå järnverk. Dessa tillgångar stannade kvar hos konkursboet medan de av Selebolagen inropade tillgångarna överfördes till ett nybildat företag, AB Munksund, som alltså kom att äga skogarna, sågverken i Piteåområdet, träsliperierna vid Ytterstfors och Luleå samt den blivande sulfatfabriken vid Munksund.

AB Munksund fullföljde, som nämnts, planerna på en sulfatfabrik och ingav även i övrigt goda förhoppningar. När Svenska Cellulosa AB (SCA) bildades år 1929, delvis med utgångspunkt från andra skogsintressen inom Handelsbanken, var det avsett att även Munksund förr eller senare skulle följa med. Det formella övertagandet skedde först 1933 men då hade redan i praktiken sedan en tid en långtgående samordning ägt rum.

Själva konkursen avslutades först 1932 och slutresultatet blev att samtliga fordringsägare fick betalt.[6]

[4] Ekman t. Hissing 17.2. 1926. Brev från Carl Salin o. Carl Kempe 10.12. 1925.
[5] Protokoll från konkursauktionen 1.9. 1926. Handlingar om Selebolagen doss. 4033. SHB.
[6] K-G Hildebrand, a.a., s. 273 ff.

V. Råvarusituationen.

V:1 Inledning.

Tillgång till sågtimmer är en självklar förutsättning för sågverksindustri. För stora företag med dyrbara anläggningar är det viktigt att tillförseln av sågtimmer är kontinuerlig — ett litet sågverk, exempelvis ett cirkelsågverk, kan utan större men göra uppehåll i verksamheten om råvaran uteblir eller för tillfället ställer sig alltför dyrbar. Mot denna bakgrund är det självklart, att en riklig tillgång på virke från egna skogar är en trygghet och en strategisk fördel. Ett företag med egna skogar har större möjlighet välja tidpunkt för sina kompletterande råvaruinköp. Tillgången till egen skog kan med andra ord få en konjunkturutjämnande och kostnadssänkande effekt inte bara direkt, via kostnaden för det egna virket, utan också indirekt genom det tiden kunde anpassas vid virkesköp.

Vid sina undersökningar av träförädlingsindustrins räntabilitet och produktionskostnader fann Streyffert, att företag utan egna skogar — enligt hans definition sådana företag som hade tillgång till mindre än en tredjedel av sitt råvarubehov från egna skogar — hade en klart sämre räntabilitet än företag med egna skogar. De skogsägande företagens överläge var mest markant under 1920-talets svåra år, då företag utan avsevärda egna skogar hade uppenbara problem att förränta det egna kapitalet.[1]

Det är naturligt mot denna bakgrund, att utreda de norrbottniska sågverksföretagens skogsinköp samt något beröra de allmänna förutsättningarna för skogsbruk i norra Sverige. Hur stor del av råvarufångsten kunde de egna skogarna svara för? Varifrån och i vilka former erhöll man det inköpta sågtimmret och hur var situationen, allmänt sett, på sågtimmermarknaden för dessa företag? I appendix II skall en fördjupning ske på vissa punkter och där skall också givas en redogörelse för vissa begrepp och företeelser.

[1] Th. Streyffert, a.a., s. 287.

V:2 Förutsättningar för skogsbruk.

a. Skogsinnehav, tillväxt.

Alla de norrbottniska sågverksföretag som här behandlas hade i och för sig betydande skogsinnehav. Ett allmänt intryck får man av nedanstående tablå; de representerade tidpunkterna är naturligtvis olika, eftersom de olika företagen fanns till eller spelade en roll i det här angivna sammanhanget under olika tider.[2]

Nordiska Trävaru AB	1903	152 000 hektar
Töre AB	1902	117 000 ”
Båtskärsnäs AB	1908	90 000 ”
Baltiska Trävaru AB	1918	350 000 ”
AB Storfors	1916	54 000 ”
Ytterstfors Trävaru AB	1914	55 000 ”
Munksunds Sågverks AB	1914	55 000 ”
AB Ytterstfors–Munksund	1925	488 000 ”

Tillkomsten av dessa skogskomplex kan inte utredas här. De är frukten av en lång och komplicerad historisk utveckling, där tilldelningen av skog till olika norrländska bruksprojekt spelar en betydande roll. En stor del av de skogar som Nordiska Trävaru AB övertog från AB Bergman Hummel & Co. – och som sammanlagt utgjorde ungefär 100 000 av Nordiska Trävaru AB:s drygt 150 000 hektar – hade sålunda förvärvats med inköpet av Gylgens bruk på 1850-talet. Från Gellivarebolaget, som i hög grad var inriktat på skogshantering och inte bara på gruvprojekt, stammar skogsvidder som inköptes efter bolagets konkurs 1890 och var en utgångspunkt för bildandet av Töre AB, Munksunds Sågverks AB och Bodträskfors AB. Till dessa och andra minnen från en äldre utveckling kommer skog som förvärvades från allmänheten under köpruschen på 1890-talet och under åren innan förbudslagen trädde ikraft 1906.[3] Att närmare klarlägga proportioner och kronologi skulle vara en mycket intressant forskningsuppgift.

[2] NTAB. Styr.ber. 1903. YTAB och MSAB. Styr.ber. 1914. AB Båtskärsnäs. Styr.ber. 1908. Kalkyl över Baltiska Trävaru AB:s skogar 30.5. 1918. Arealen för Storfors har framräknats som skillnaden mellan skogsarealerna för Y-M åren 1916 och 1917 enl. huvudböckerna. Utredning av K.I. Hissing över Y-M:s skogar 25.5. 1925. SHB. Det sistnämnda bolagets skogar blev föremål för mycket seriösa undersökningar och arealuppgifterna är därför sannolikt mycket exakta. Arealuppgifterna för övriga bolag är mera ungefärliga. Jämförande arealuppgifter finns i tabell B. 27.

[3] Betr. Gellivarebolagen se Alf W. Axelsson, Gellivareverken 1855–1882. Om bolagets sågverksrörelse se främst sidorna 50, 70 ff och 223. YTAB köpte 1901–1906 drygt 60 000 tunnland skogsmark.

De skogsarealer som angivits ovan avser den totala ytan. Ser man däremot till ytan av den produktiva skogsmarken blir situationen mörkare för de norrbottniska sågverken. Den icke produktiva delen av skogsmarken, impediment, utgjordes enligt samstämmiga undersökningar till omkring 40 % av den totala arealen för dessa företag. En jämförelse mellan skogarna tillhörande Baltiska Trävaru AB och skogarna tillhörande Korsnäs AB är i detta fall belysande. Det förstnämnda företaget hade en överlägset större total skogsareal, 350 000 hektar mot 260 000 hektar för Korsnäs.[4] Reducerar man arealen för Baltiska Trävaru AB med 40 % och arealen för Korsnäs med 25 %, vilket var impedimentsprocenten för dessa skogar, så blir skillnaden nästan utjämnad; Baltiska Trävaru AB får 210 000 hektar produktiv skogsmark mot 195 000 hektar för Korsnäs.

Impedimentsförhållandena påverkade naturligtvis virkesförrådets storlek. I Gävleborgs län var virkesförrådet 74,1 kubikmeter per hektar, i Västernorrlands län 52,0 kubikmeter, i Västerbottens kustland 49,4 kubikmeter och i Norrbottens kustland 43,2 kubikmeter per hektar.[5] Det fanns alltså 70 % mera skog på varje hektar i Gävleborgs län än i Norrbottens kustland, i Västernorrlands län och Västerbottens kustland omkring 20 % mera skog. Siffrorna är från 1920-talet och det är otillfredsställande, men äldre tillförlitliga uppskattningar finns inte — det är först genom den första riksskogstaxeringen på 1920-talet som tillförlitliga siffror finns att tillgå. Att det allmänna underläget för Norrbotten — som så starkt framgår av siffrorna från 1920-talet — inte var någon tillfällighet utan i stort sett även gällde under de föregående två decennierna, är i varje fall klart.

Tillväxten hos skogarna är en funktion av virkesförrådet, där även trädens åldersfördelning spelar roll, och boniteten, som uttrycker skogsmarkens virkesproducerande förmåga. Bonitetstalet, som anger den virkesmassa som skogarna i ett visst område kan producera per hektar och år, bestäms huvudsakligen av mark- och klimatförhållanden. Av den anledningen kan man använda riksskogstaxeringarnas uppgifter för tillväxt och bonitet helst som syftet med detta avsnitt är att ge en allmän bild av skogsbrukets förutsättningar i Norrbotten.

Det norrbottniska skogsbrukets underläge är uppenbart. Vad beträffar tillväxten var denna, som framgår av tabellen, dubbelt så hög i Västernorrlands län som i Norrbotten och det betyder konkret, att en skogsägare i Norrbotten behövde dubbelt så stor areal skogsproduktiv mark för att få samma kvantitativa avkastning.

Den faktiska betydelse som dessa förhållanden haft för de norrbottniska

[4] T. Altin, Korsnäsbolaget 1855—1955, s. 89.

[5] Riksskogstaxeringens uppgifter publicerade i SÅ 1930.

Tabell 17.

Medelbonitet och tillväxt (exkl. bark) per hektar skogsproduktiv mark i de norrländska länen.

	Medelbonitet	Tillväxt i kbm (exkl. bark) per hektar skogsproduktiv mark
Norrbottens län	1,27	1,03
Västerbottens län	1,66	1,45
Jämtlands län	1,72	1,48
Västernorrlands län	1,99	2,05
Gävleborgs län	2,38	2,88

Källor: Tillväxten från SOU 1938:53 och bonitetstalet från fastighetstaxeringen 1928. SÅ 1930.

skogsbolagens ställning och verksamhet är av sammansatt natur. Bonitetens betydelse är i och för sig mera långsiktig; i det korta perspektiv som det i första hand blir fråga om när man skall bedöma verksamheten hos kortlivade företag eller verksamheten under ett kort skede av företagens historia — och härom är det ju fråga i denna avhandling — spelar det en mycket begränsad direkt roll om boniteten varit otillräcklig i relation till den gjorda avverkningen. Den överavverkning — och därmed kapitalförbrukning som därvid ägt rum har förmodligen också fått mycket ringa uttryck i räkenskaperna under en tid då varken det faktiska virkesförrådet eller den faktiska årliga tillväxten kan ha varit tillräckligt väl kända. Det finns naturligtvis också situationer där överavverkning också ur allmän synpunkt är ekonomiskt välmotiverad, vilket exempelvis var fallet när överåriga urskogsbestånd under den svenska sågverksindustrins genombrottsskede förbrukades.

Men å andra sidan har boniteten, eller förhållanden som hänger samman med denna, en viss betydelse också inom de här diskuterade korta tidsavstånden. För det första har de nordliga skogsområdenas jämförelsevis svaga förmåga till återväxt bidragit till införandet av lappmarkslagen med dess restriktioner i fråga om avverkningen — därom skall strax närmare talas— och möjligheten att i realiteten, med tillfälligt undanskjutande av framtidssynpunkterna, klara påfrestande situationer med en för tillfället stor avverkning, har efter lagens genomförande varit begränsad; att lappmarkslagens restriktiva bestämmelser för avverkningarna, som syftade till att bevara skogen oförstörd, inte utgick från några exakta beräkningar spelar ingen större roll för här förda diskussioner.

För det andra måste uppfattningen om boniteten ha spelat en roll för bestämmandet av skogens kapitalvärde och därmed om det värde, som åsatts de olika skogsföretagens tillgångar överhuvud. Om man nu, som naturligt är, har suggererats av de stora arealerna och överskattat den framtida betydelsen

av där befintliga skogar, så har detta givetvis bidragit till den överkapitalisering som inte är ovanlig bland de här behandlade företagen. Man har betalt för mycket när skogsföretagen bytt ägare eller slagits samman, och man har därigenom fått ett alltför stort kapital att förränta. Sålunda hade William Olsson och C.E. Lallerstedt, initiativtagaren respektive verkställande direktören i Nordiska Trävaru AB, mycket överdrivna uppfattningar om avkastningen av bolagets skogar — båda hade ju också gjort sina skogliga erfarenheter längre söderut i Sverige — och detta bidrog säkert till den påtagliga överkapitalisering som bolaget erhöll.[6] De väldiga aktieemissionerna under första världskriget i AB Ytterstfors-Munksund, vilka möjliggjorde företagets expansion, togs emot av en allmänhet, som helt säkert hade svårt att kritiskt bedöma de imponerande arealuppgifter som presenterades. Dessa var i och för sig helt riktiga men gav inte någon upplysning om realiteter, som skulle få uttryck i fastighetstaxeringen 1928. Denna räknar med att skogen i Norrbotten var tre gånger mindre värd än den i Västernorrlands län och fyra gånger mindre värd än den i Gävleborgs län.

Å andra sidan hade skogen i Norrbotten en viktig fördel framför de syd- och mellannorrländska skogarna: andelen tall var större och andelen gran mindre än söderut. De siffror som anges i tabellen nedan är från 1930-talet men är tillämpliga även för de föregående decennierna, eftersom fördelningen mellan trädslagen till stor del är mark- och klimatbetingad.

Tabell 18.

Kubikmassans fördelning på trädslag i olika älvdalar.

	Tall	Gran	Björk	Övrigt
Övre Torneå och Kalix älvar	47,1	32,0	19,2	1,7
Råne älv	46,3	32,1	18,7	2,9
Lule älv	55,7	28,5	14,1	1,7
Pite älv	65,8	23,5	9,6	1,1
Skellefteå älv	53,9	32,3	12,8	1,0
Ume älv	45,1	36,7	16,5	1,7
Mo och Gide älvar	31,2	47,5	17,0	4,3
Ångermanälven	19,7	60,0	17,2	3,1
Indalsälven	21,8	59,2	16,1	2,9
Ljungan m.fl. älvar	33,5	47,8	14,1	4,6

Källa: SOU 1935:36, tab. 3 s. 24–25.

För sågverksindustrins del var denna fördelning en fördel, eftersom sågade trävaror av furu betalades bättre än sågade trävaror av gran. Därtill var det i

[6] Lallerstedt beräknade uttaget till ca. 980 000 sågtimmer. Jägmästare Nils G. Ringstrand trodde på högst 490 000 sågtimmer. Uttaget blev i verkligheten långt mindre. (PM Nils G. Ringstrand 5.9. 1902. TM.)

många fall gott om grova furustockar, vilka kunde försågas till plankdimensioner, vilka vanligtvis stod högt i pris. Visserligen kunde denna fördel reduceras under vissa "plankkriser", då plank och andra större dimensioner blev svårsålda och sjönk i pris i jämförelse med andra dimensioner.[7]

b. Skogslagstiftning.

Som redan antytts var de norrbottniska bolagens skogsutnyttjande påverkat av vissa särskilda restriktioner. Genom en kunglig förordning från år 1866 stadgades, att avverkning utöver husbehovsvirke icke fick vidtagas utan verkställd utsyning av skogsstatstjänstman på skogar "å sådana skattehemman, som uppkomma av nybyggen, vilka hädanefter från Kronan upplåtas, eller av sådana nybyggen, för vilka föreskrivna odlings- och byggnadsskyldigheter icke blivit behörigen fullgjorda". Denna bestämmelse kom genom 1873 års avvittringsstadga att gälla hela lappmarken inklusive Särna socken och Idre kapellag.[8] Det finns anledning att påminna om existensen av den första bestämmelsen, som alltså även gällde skogar utanför lappmarken. Det har anförts, bl.a. av Nils Schager, att det gällde endast ett fåtal hemman men de här behandlade sågverksföretagen hade betydande arealer skog, som berördes av denna lagstiftning i socknar utanför lappmarken. AB Ytterstfors-Munksund hade av sina 60 000 hektar i Råneå socken 36 000 hektar under utsyningstvång och inom Överkalix socken var halva bolagets skogsareal underkastad utsyning.[9]

Lappmarkslagen utgick från den principen, att det bestående skogsbeståndet inom ett område skulle exploateras försiktigt och successivt under en mycket lång tid, ungefärligen motsvarande trädens omloppshastighet, vilket betydde omkring hundra år. Avverkningarna fick alltså ej göras godtyckligt. För varje hemman skulle avverkningsplaner upprättas av skogsstatstjänsteman; på grundval av denna plan bestämdes utsyningens storlek och denna verkställdes i regel för tre år i taget. Skogsbolag, som själva hade tillgång till skogsexpertis, kunde själva göra upp avverkningsplaner men dessa måste godkännas av Domänstyrelsen. Det var alltså inte möjligt att brandskatta skogar, som låg under utsyningstvång – däremot var det tillåtet att spara utsyningar några år för att senare koncentrera avverkningarna inom ett område.

[7] Se kapitel VI som behandlar försäljningssituationen.
[8] SFS 1866:63, 1873:26. Nils Schager, Det svenska skogsbrukets förutsättningar, s. 115. (SOU 1925:12)
[9] Förteckningar över Y-M:s skogar sockenvis. SHB.

Lagen hade stor relevans för de här behandlade företagen. Exempelvis hade Baltiska Trävaru AB efter fusionerna med Töre AB och Båtskärsnäs omkring 70 % av sin areal under inskränkt dispositionsrätt och Ytterstfors-Munksund hade omkring 60 %.[1] Det är svårt att ange i vilken mån lagstiftningen försvårade eller förhindrade de berörda företagens konjunkturanpassning eller tvingade fram ett större beroende av köpvirke. På längre sikt och allmänt sett framträder restriktionernas nytta inte minst i de fall där företagens och ägargruppernas historia varit fylld av dramatiska skiftningar och det kunde ha legat nära till hands att skövla skog för att klara stundens finansiella besvärligheter eller få mycket stora vinster på kort sikt. Det finns exempel på konkreta frestelser i den riktningen. När Nordiska Trävaru AB bildades fanns det vissa "lager" av utsynad men ej avverkad skog. Dessa togs snabbt i anspråk. Under det första verksamhetsåret kunde 343 700 sågtimmer erhållas från de egna skogarna. Uttaget sjönk med över en tredjedel påföljande år och denna tendens fortsatte i allt snabbare takt: år 1905 avverkades 131 000 sågtimmer, år 1906 75 300 och 1907 83 600 sågtimmer.[2] Bolaget anhöll år 1907 om att få extra utsyning utöver den ordinarie men denna hemställan bifölls inte av Domänstyrelsen. Under 1923 fick styrelsen för Ytterstfors-Munksund förfrågan från den förlagsgivande banken om ej möjligheter fanns att öka timmeruttaget från de egna skogarna.[3]

Förutom denna lag om utsyningstvång gällde för skogarna i Norr- och Västerbottens kustland den s.k. dimensionslagen, vilken tillkommit 1874 respektive 1882 och som stadgade, att virke under en viss dimension ej fick i form av rundvirke, sparrar eller props avskeppas från orten eller försågas vid exportsågverk. Undermålig skog skulle dock få avverkas efter utsyning av skogsstatstjänsteman. De dimensioner som sattes som minimum var att trädet skulle hålla 21 cm inom bark 4,75 meter från marken. Dimensionslagarna upphörde att gälla år 1924.[4] Kritiken mot lagen hade närmast tagit fasta på att den tillät avverkning av friska, snabbt växande bestånd så snart de uppnått tillåten dimension men förbjöd avverkning av sådana bestånd som av någon anledning stannat i växten eller växte mycket sakta och som skulle ha varit i behov av att bli utbytta. Skulle sådan skog avverkas måste den först utsynas.[5]

[1] Kalkyl över BTAB:s skogar 30.5. 1918. Kalkyl över Y-M:s skogar 31.7. 1917. SCA.
[2] NTAB. Styr.ber. 1903—1906.
[3] NTAB. Skrivelse t. Konungen 24.12. 1907. Y-M styr.prot. 20.12. 1922.
[4] SFS 1874:59, 1882:29.
[5] M. Carlgren, Norrländsk skogslagstiftning, s. 44. (Norrländsk handbibliotek X.) Föredrag av Folke Johansson om skogsvårdslagstiftningen i Norrland. Närnösands protokoll 1945, s. 85.

V:3. Eget och köpt virke inom sågverksrörelsen.

De få övergripande undersökningar av sågverksföretagens råvarufångst som gjorts pekar alla entydigt på att sågverksföretagen i Norrbotten försågade en större andel köpt virke än sågverk i andra delar av Norrland. En undersökning som Nils Schager gjorde med material från 1918 ger en god bild av förhållandet före 1920-talskrisen.

Tabell 19.

Sågtimmerfångstens fördelning i procent på köpvirke, rotköpstimmer, timmer från avverkningsrätter och från egna skogar.

	Egna skogar	Rotköp	Köpvirke	Avverkn.r.	Summa
Norrbottensgruppen	25	55	20	–	100
Västerbottensgruppen	66	9	14	11	100
Mellersta Norrlandsgruppen	59	22	17	2	100
Kopparberg–Gävleborgsgruppen	72	11	10	7	100

Källa: Nils Schager, Sveriges enskilda skogar, s. 206.

Anm. Norrbottensgruppen utgjordes huvudsakligen av Ytterstfors–Munksund och Baltiska Trävaru AB.

Av en undersökning från 1940-talet framgår, att de norrländska sågverksföretagen fick 52,1 % av sågtimmerfångsten från egna skogar. Man gjorde även en uppdelning av sågverken med Ångermanälven som skiljelinje, och det visade sig då, att företagen norr om denna älv fick 40 % och företagen söder om denna älv över 72 % av sågtimmerfångsten från egna skogar.[6]

Den angivna siffran för Norrbotten, som alltså avser Baltiska Trävaru AB och AB Ytterstfors-Munksund, stämmer väl överens med dessa företags interna material över sågtimmerfångsten.[7]

Baltiska Trävaru AB erhöll mindre än 20 % av sin råvarufångst från egna skogar, medan AB Ytterstfors-Munksund erhöll omkring 30 % och detta var, som framgår av Schagers uppgifter klart lägre än för sågverksföretag i övriga Norrlands-distrikt. De nämnda bolagens föregångare hade ännu sämre möjligheter att upprätthålla en rimlig produktion baserad på virke ur egna skogar. Sämst utrustad med eget virke var Ytterstfors Trävaru AB, som praktiskt taget helt var hänvisat till sågning av köpt råvara. Nordiska Trävaru AB utnyttjade sina egna skogar hårt under de första åren, exempelvis kom 19 % av sågtimmerfångsten år 1904 från egna skogar med påföljd av att reserverna tömdes och uttagen minskade; år 1906 kom endast 8 % av sågtimret från egna skogar. Den i tabellen angivna siffran, 16,0 %, torde dock

[6] E. Ruist – I. Svennilsson, a.a., s. 22.

[7] Se appendix II och tabellerna B. 17–21.

Tabell 20.

Sågtimmerfångstens faktiska och procentuella fördelning på köptimmer, timmer från rotköp, timmer från egna skogar samt finlandsvirke. Antalet timmer i 1000-tal.

	Egna skogar	Köp-timmer	Rotköp	Finlands-virke	Övrigt	Summa
Ytterstfors TAB	223,4	761,5	1 607,3	2 437,8	497,4	5 527,4
1901–1916	4,0	13,8	29,1	44,1	9,0	100,0
Munksunds SAB	1 105,1	760,7	2 146,0	1 434,2	198,3	5 644,3
1907–1916	19,6	13,5	38,0	25,4	3,5	100,0
Baltiska TAB	1 206,6	1 166,0	1 804,7	2 033,8	178,2	6 389,3
1909–1917	18,9	18,3	28,2	31,8	2,8	100,0
Nordiska TAB	841,4	1 401,4	2 470,7	–	456,7	5 170,2
1904–1907	16,0	28,0	47,0	–	9,0	100,0
Ytterstfors–Munksund	4 918,2	2 941,2	4 003,5	3 857,2	374,6	16 094,5
1919–1926	30,5	18,3	24,9	24,0	2,3	100,0

Källa: Kapitalböcker för respektive företag.

Anm. Storfors AB anger endast om sågtimret kom från Sverige eller Finland.

ungefärligen motsvara de egna skogarnas bidrag till sågtimmerfångsten även i ett längre tidsperspektiv.

Baltiska Trävaru AB skar ned sin produktionsapparat genom försäljning av ett par sågverk och blev därigenom mindre beroende av timmerinköp än vad Nordiska Trävaru AB hade varit. Ytterstfors-Munksund baserade sin produktion till 2/3 på inköpt råvara, vilket med tanke på bolagets storlek och struktur var betänkligt. Man hade inom företagets ledning också planer på att bättre anpassa produktionen till de egna råvarutillgångarna och att minska beroendet av köpt råvara.

Det kan tillfogas att i varje fall för Ytterstfors-Munksund — och ingenting motsäger att förhållandet var annorlunda för de övriga företagen — den angivna siffran för eget virke är en maximi-siffra, eftersom detta virke var klenare än det som inköptes. En jämförelse, som även tar hänsyn till kubikinnehållet, skulle alltså ge ett par procentenheter lägre andel för gruppen sågtimmer ur egna skogar.

Före sammanslagningarna till Baltiska Trävaru AB och AB Ytterstfors-Munksund skulle de norrbottniska sågverken på längre sikt ha varit mycket små producenter, några tusen standards sågade trävaror vardera i tillverkning, om de enbart eller huvudsakligen försågat eget virke. Exempelvis skulle tillväxten från AB Ytterstfors-Munksunds stora skogsarealer endast ha gett råvara till en produktion på 20 000 standards.[8] Ser man till ägarstrukturen

[8] Skogarna avkastade omk. 215 750 m^3 råvara årligen varav ca. 130 000 m^3 sågtimmer.

inom området hade en sådan tillverkning inte varit möjlig eller försvarbar så länge den största skogsägaren, staten genom Domänverket, inte själv förädlade virket från de egna skogarna. De norrbottniska sågverken måste planera sin rörelse även med tanke på det stora utbud som den största skogsägaren inom området hade.

Tabell 21.

Rikets skogsmarksareal fördelad på ägargrupper år 1951 länsvis. I procent av hela skogsarealen.

	Statens skogar	Övriga allm. skogar	Bolag	Övriga enskilda
Norrbotten	52	7	10	31
Västerbotten	32	5	23	40
Jämtland	6	7	44	43
Västernorrland	7	3	46	43
Gävleborg	6	5	41	47
Kopparberg	13	10	32	44
Värmland	2	4	37	57
Hela riket	18	7	25	50

Källa: Skogsstatistisk årsbok 1953 (1951 års jordbruksräkning).

Uppgifterna gäller som synes från 1950-talets början men siffrorna har, om man ser till den ungefärliga fördelningen, full relevans även för tidigare decennier. I varje fall för Norrbottens del har inga nämnvärda förskjutningar ägt rum sedan seklets början. Det kan även tilläggas, att med övriga allmänna skogar menas skogar tillhörande kyrkan och s.k. allmänningar.

Kronan sålde vid denna tid sitt virke huvudsakligen genom försäljning av rotposter. Färdigt upparbetat virke, leveransvirke, såldes endast i begränsad omfattning. Det var de enskilda skogsägarna som svarade för denna kategori. En del kronoposter inköptes av enskilda personer, som drev husbehovssågar eller verkade som entreprenörer genom att själva svara för avverkningarna och sedan försälja timret till exportsågarna.[9] Från rotposter inköpta i Sverige fick Munksunds Sågverks AB 38 % och Ytterstfors Trävaru AB 29 % av sin råvara. Baltiska Trävaru AB erhöll före 1916 25 % och efter fusionerna 46 % av sin råvara från inköpta rotposter i Sverige. För de två företagen Munksunds Sågverks AB och AB Ytterstfors Trävaru AB kan man ur materialet se, att kronan svarade för praktiskt taget allt det sågtimmer de köpte i Sverige. Åren 1907–1916 erhöll Munksundsbolaget 2 100 000 sågtimmer från kronan och blott 107 800 sågtimmer från allmänningar och

[9] SOS. Kungl. Domänstyrelsens förvaltning 1911–1925. Uppgifter om köpare vid kronoauktionerna. Div. handlingar rörande NTAB. SCA.

enskilda, Ytterstfors Trävaru AB erhöll under samma period 1 600 000 sågtimmer från kronan och 300 000 från allmänningar och bara 78 000 sågtimmer från enskilda.[1]

Finland utgjorde en viktig råvarumarknad för de norrbottniska sågverken från sekelskiftet och fram till mitten av 1920-talet.[2] Baltiska Trävaru AB fick före 1917 32 % av sitt virke från Finland. Munksunds Sågverks AB fick 25 % och Ytterstfors Trävaru AB 44 % av virket från Finland. Dessa två företag samarbetade vid råvaruanskaffningen och Ytterstforsbolaget tog på sig större andel "på grund av de svårigheter och trakasserier och kostnader ett nytt firmanamn alltid möter i Finland vid bedrivandet av skogs- och timmeraffärer".[3] För Ytterstforsbolaget hade den finska marknaden tidigt haft stor betydelse. År 1900 importerades 44 000 sågtimmer, vilket utgjorde 22 % av sågtimmerfångsten. År 1904 skedde en markant ökning då 217 000 sågtimmer inköptes utgörande mer än halva sågtimmerfångsten. Sedan sjunker denna marknad i betydelse något för att få en ny topp år 1907 med 284 000 sågtimmer eller 51 % av totala råvarufångsten. Mellan åren 1908 och 1912 ligger importen på omkring 100 000 sågtimmer, men år 1913 sker en stark ökning och man importerar över 200 000 sågtimmer från Finland.

När Baltiska Trävaru AB som mest importerade timmer från Finland, 319 900 sågtimmer år 1909, utjorde detta 40 % av bolagets råvarufångst. Den finska marknaden minskade därefter i betydelse men i genomsnitt fick bolaget åren 1909–1917 32 % av råvaran från Finland. Ser man till kubikinnehållet erhöll AB Ytterstfors-Munksund 31,4 % av sin råvara från inköpta rotposter i Finland och dessutom färdigt leveranstimmer utgörande omkring 4 % av bolagets totala råvarufångst. Av de 2 400 000 flottningskubikfot som mellan 1919 och 1926 infördes till de norrländska sågverksdistrikten kom 1 400 000 flottningskubikfot eller omkring 60 % på ett enda företag, AB Ytterstfors-Munksund. I sin avhandling om norra Sveriges sågverksindustri tillmäter Harald Wik denna timmerimport stor betydelse för hela den norrländska sågverksindustrin. Som synes hade den stor betydelse för ett enda företag men knappast för den norrländska sågverksindustrin som helhet. Bara ungefär 5 % av exporten av sågade trävaror från norrlandshamnarna hade finskt virke som råvara.[4]

Under förkrigstiden skedde uppköpen av skog och skogsposter kontinuerligt och lugnt. När importen av virke från Finland togs upp igen efter ett

[1] YTAB. Kapitalböcker 1900–1916. SCA. MSAB. Kapitalböcker 1907–1916. SCA.

[2] Uppgifterna för resp. företag ur kapitalböcker. Se även appendix II.

[3] YTAB. Styr.prot. 16.6. 1909.

[4] H. Wik, Norra Sveriges skogsindustri, s. 193. Omräkning har skett från flottningskubikfot till fm^3 efter 33 flkbft per fm^3. (gäller Y-M)

uppehåll under krigsåren skedde det i nya former och under delvis nya förutsättningar. Den finska forststyrelsen hade planer på en exploatering av de längst bort belägna skogarna och för att locka köpare beviljades stora koncessioner med avverkningsrätter upp till sex år.[5] Större delen av det virke som Ytterstfors-Munksund införde från Finland härrörde från två stora koncessioner. Den första ägde rum år 1920 och gällde närmare 390 000 träd. På hösten 1921 deltog bolaget i ett konsortium – Virginiakonsortiet – som av finska kronan köpte 3 000 000 träd. Förutom Ytterstfors-Munksund deltog AB Kramfors och AB Wifsta Varv och affären hade förmedlats av tre emissionsbolag, AB Investor, Svenska Emissions AB och Centralgruppens Emissions AB.[6]

Den finska marknaden var vansklig ur många synpunkter. Virket blev ingalunda billigt framme vid sågverken, men det var mycket grövre än det svenska och sannolikt av god kvalitet (se appendix II, där det finska virkets kostnader närmare analyseras). Det grova virket lämnade högre utfall än mindre virke och sågningskostnaderna blev lägre. Priserna hade före och strax efter sekelskiftet varit fördelaktiga för de grövre dimensionerna men genom den ryska expansionen på den engelska marknaden inträffade en kris i avsättningen av plankdimensioner och priserna blev relativt sett sämre. En motsvarande utveckling hände under 1920-talets början, då den ryska exporten kom igång igen efter kriget. Från 1923 och ett par år framåt fick plankdimensionerna realiseras och drog även med sig andra dimensioner i prisfallet.

Dessa plankkriser kom i båda fallen olägligt. Prisutvecklingen på plankdimensionerna förvärrade det redan besvärliga ekonomiska läget för de verksamma sågverksbolagen åren efter 1904 och likaledes för Ytterstfors-Munksund under 1920-talet.

Det finns anledning att i andra sammanhang återkomma till det finska virket. Denna råvarumarknad kom under 1920-talet in i ett osäkrare skede och mera långsiktiga program för sågverksrörelsen i Norrbotten måste givetvis även räkna med ett mycket betydande bortfall av finskt virke.

V:4. Strategiska aspekter på försågning av köptimmer.

a. Kronans utbud.

Den för Norrbotten så speciella ägarstrukturen inom skogsbruket, med

[5] STT nr. 12, 1920.

[6] Y-M. Styr.prot. 24.3. 1920, 3.11. 1921. Svenska Emissions AB. Styr.prot. 28.10. 1921, 28.2. 1922.

kronan som dominerande skogsägare, samt den låga avkastning som sågverksbolagen hade på sina egna skogar, gjorde att dessa var disponerade för en tillverkning i stor utsträckning baserad på köpvirke. Detta var nu en besvärlig situation. "Att rätt kalkylera en sågverksaffär baserad på köptimmer hör till de verkliga vanskligheterna inom det ekonomiska livet."[7] Uttalandet kommer från Axel Wallenberg och han hade då hunnit göra egna erfarenheter av sådan verksamhet som verkställande direktör för Baltiska Trävaru AB och andra närstående företag. Vad han närmast syftade på, var den besvärliga situation som uppstod på grund av den långa förädlingstiden — den som gick från det att råvaran anskaffades till dess att den färdiga varan kunde försäljas. För närbelägna skogsstämplingar kunde i gynnsamma fall skogen avverkas, timret flottas till sågverken och där försågas, torkas och försäljas under samma säsong. I södra Norrland kan detta ha varit vanligare — i norra Norrland torde det ha varit sällsynt på grund av de klimatiska förhållandena. Generellt kan sägas, att den totala tidsutdräkten från avverkning till leveransfärdigt virke blev längre ju längre norrut man kom, och detta beroende på att både flottnings- och skeppningssäsongen blev kortare. För avlägsna rotposter i Norrbotten blev flottningen två-årig och så var även fallet med det finska virket. Detta kunde i gynnsamma fall transporteras hem under samma år men då fick man havsbogsera timret under vanskliga väderleksförhållanden sent på hösten.[8] Den normala förädlingstiden framgår av följande schema:

År I.	vår, sommar, höst	rotposter inköpes
	höst	avverkningar påbörjas
År II.	vinter	avverkningar, virket till vattendrag.
	vår, sommar	flottning.
	höst	virket till sågverket, sågning.
År III.	vinter, vår	sågning, torkning.
	vår, sommar	skeppning.

Eftersom förädlingstiden blev så lång, två à tre år, löpte man stora risker att tvingas göra försäljningarna under helt andra premisser än dem man kalkylerat med när råvaran inköptes. Priserna kunde självfallet stiga under tiden och då gjorde man en god affär, men om priserna steg mindre än vad man räknat med eller till och med sjönk så kunde situationen bli allvarlig särskilt som de flesta, i likhet med de norrbottniska företagen, arbetade med mycket små marginaler. Dessa svårigheter gällde ju alla som arbetade med

[7] A. Wallenberg, Några ord om den svenska trävaruindustrins ekonomiska framtid, s. 350 ff. (i: Studier tillägnade Marcus Wallenberg.)

[8] G. Mickwitz, Finlands handel på Sverige 1920—1938, s. 171.

köpt virke, men också bortsett från att de norrbottniska sågverksföretagen gjorde detta i högre grad än de flesta, tillkom ytterligare vanskligheter genom det nordliga läget som gjorde produktionstiden längre.

De vanskligheter som här beskrivits fick därtill en annan tyngd för de norrbottniska sågverken genom att man hade kronan som motpart vid virkesinköpen. Denna motpart var inte bara kvantitativt dominerande utan även ekonomiskt stark och ekonomiskt medveten. Genom kronans stora virkesutbud uppstod och utvecklades en konkurrens om detta utbud där även sågverksföretag från södra och mellersta Norrland deltog.

Det skall dock först betonas, att affärerna med kronan hade vissa fördelar. Sågverksföretagen kunde kalkylera med ett fast och jämnt utbud av kronostämplingar oberoende av konjunkturer och priser. Bakom utbudet låg klara och fasta principer beträffande krediter, leveranser och själva utbudsförfarandet. Allt detta gav stadga och trygghet. Skogsbolagen på orten kände väl till kronans skogar och bör ha haft möjligheter att förutse utstämplingar inom vissa områden och även möjligheter att bedöma trädens kvalitet samt möjligheterna att få rotposterna avverkade och om särskilda svårigheter förelåg.

Från sågverkshåll riktade man emellertid kritik mot de priser kronan åsatte rotposterna och den prissättningspolitik som låg till grund för dessa priser. Kronan tillämpade ett minimiprissystem, som innebar, att om inte de priser som fastställts för respektive post, uppnåddes vid den offentliga auktionen så förblev posten osåld. Priset på en rotpost uppgjordes av en jägmästare, som beräknade och värderade utbytet av sågtimmer, massaved, m.m. Till grund för värderingen låg de priser som Domänstyrelsen meddelat. Dessa priser kom Domänstyrelsen fram till genom en beräkning som utgick från den förädlade varans pris inom respektive skeppningsdistrikt med avdrag för förädlings- och försäljningskostnader, räntor, skatter samt skälig företagarvinst. Avverknings- och flottningskostnader beräknades enligt de priser som var gällande på respektive ort. Givetsvis var hela detta system ganska stelbent.[9]

Eftersom priset på råvaran sattes tre à fyra år innan den färdiga produkten kunde avskeppas, blev det först i efterhand klart om priset reellt sett varit gynnsamt för köparen. Men en uppenbar olägenhet med det statliga prissättningssystemet var att det fanns ett fastlåst minimipris men – naturligtvis – ingen fastlåsning uppåt. När prisutvecklingen på sågade trävaror var i stigande, ökade konkurrensen om råvaran och priserna drevs upp vid kronans skogsauktioner. Åren 1905 och 1906 rådde optimism inom sågverksrörelsen

[9] Betänkande angående förädlingsverksamheten beträffande statens skogar 1922, Träförädlingssakkunniga, s. 26 ff.

då försäljningen var livlig till höga priser. Priserna vid kronans auktioner steg därefter kraftigt och kom att för år 1906 ligga omkring 2/3 över genomsnittet för tiden 1905—1914.

Tabell 22.

Från auktionsvirket erhållet medelpris per kubikmeter åren 1905—1914.

År	Distrikt					
	Torne	Kalix	Luleå	Piteå	Skellefteå	Umeå
1905	3,79	3,90	4,12	5,26	4,89	3,39
1906	5,17	4,76	5,13	6,33	6,12	7,59
1907	3,17	4,15	3,75	5,25	4,75	6,06
1908	2,36	3,29	4,63	3,90	3,83	4,56
1905—1914	2,81	3,79	3,54	4,67	4,51	5,65

Källa: Bæckström—Lindeberg, Statistik över det vid skogsauktionerna å rot försålda virket från kronoparkerna inom de nordligaste distrikten 1905—1914.

Konkurrensen hade drivit upp priserna år 1906 på kronans rotposter. Virket från dessa rotposter utgjorde råvara för de försäljningar som gjordes två à tre år senare alltså under lågkonjunkturåren 1908 och 1909. AB Ytterstfors-Munksund stod inför samma problematik tio år senare. När bolaget under 1920 inköpte råvara var priserna högt uppskruvade. Året därpå sjönk försäljningspriserna med hälften. Men den eftersläpning som beskrivits ovan gjorde att bolaget under flera år försågade råvara inköpt till "inflationspriser". Kostnaderna för virke från svenska rotposter anpassade sig endast långsamt efter det nya prisläget.

Leveransvirket, det virke som bönder och andra enskilda levererade färdigt upparbetat vid vattendragen, hade före 1921 varit betydligt dyrare än rotköpsvirket. År 1922 faller priset på leveransvirket från 52 öre per flottningskubikfot till 26 öre och ligger på denna nivå under de följande åren. Kostnaderna för rotköpsvirket faller därpå endast långsamt och är först åren 1925 och 1926 i nivå med leveransvirket.

b. Konkurrenssituationen.

Under 1800-talet mötte sågverken måttlig konkurrens om kronans råvaruutbud inom sina respektive ådalar. Gellivarebolagets expansion inom sågverksrörelsen på 1870-talet, och de motåtgärder som vidtogs av AB Bergman Hummel & Co utgör en episod av övergående betydelse. Det finns

exempel på att sågverksföretagen samverkade inför kronans auktioner.[1]

Under högkonjunkturen i slutet av 1890-talet och framöver blev denna "isolering" bruten och sågverk från södra och mellersta Norrland uppträdde som konkurrenter om råvaran, inte bara i Norrbotten utan även i Finland. Enligt den officiella statistiken, som visserligen är bristfällig men som dock ger siffror som kan användas som minimisiffror, utfördes under femårsperioden 1901–1905 från Norrbotten till Sundsvalls, Härnösands och Örnsköldsviks tullkammardistrikt en och en halv miljon sågtimmer, vilket var en tredubbling mot föregående femårsperiod.[2] Denna utförsel var inte utan betydelse för konkurrenssituationen – det var en timmermängd som motsvarade en tillverkning av 10–15 000 standards sågade trävaror eller ungefär vad Munksunds Sågverks AB eller Storfors AB tillverkade – och styrelsen för Nordiska Trävaru AB uttrycker i sin förvaltningsberättelse vid flera tillfällen oro inför denna konkurrens om råvaran.

Varför köpte då sågverken i södra och mellersta Norrland råvara i Norrbotten? Orsakerna har naturligtvis skiftat mellan olika företag och mellan olika tidpunkter. Denna virkeshandel var först spekulativt inriktad och ägde mest rum under högkonjunkturer. Senare fick den en annan karaktär och även helt andra dimensioner. Först skall dock ett par konkreta och närliggande faktorer nämnas. Som tidigare anförts innehöll de norrbottniska skogarna mest grov furu, medan skogarna i södra och mellersta Norrland innehöll mera gran. Det var därför naturligt att sågverk från södra distrikten sökte sig norrut för att komplettera sin råvarufångst med furuvirke och helst då grovt urskogsvirke. Den exportör som kunde erbjuda den allsidigaste sorteringen hade de största möjligheterna till gynnsamma avslut och var därtill bättre garderad för prisförändringar mellan olika dimensioner och mellan virke av gran och furu.

Havsbogseringen av virket från Norrbotten till Sundsvallsdistriktet drog stora kostnader, men förhoppningen fanns att högre försäljningspriser skulle uppväga dessa kostnader. Frakt- och försäkringskostnaderna var högre för Kalix-området än för exempelvis Sundsvalls-området och detta gjorde att köparna som betalade f.o.b. för varan måste göra reduktioner för dessa kostnader när försäljningspriset gjordes upp. Det är emellertid svårt att göra rättvisa prisjämförelser mellan försäljningarna från Norrbotten och exempelvis Sundsvalls-området. För det första fanns det ingen enhetlig kvalitetsbestäm-

[1] Storfors och MSAB samarbetade i Piteå älvdal efter en fördelningsgrad av 40/60. (MSAB. Styr.prot. 3.6. 1910.) Att priserna tidvis reglerades genom överenskommelser framgår av ett avtal mellan de större virkesköparna i Norr- och Västerbotten. Kapsel Bodträskfors William Olssons saml. TM.

[2] SOS. N. Kungl. Maj:ts befallningsh. femårsberättelser.

ning mellan olika företag. En del avlastare i Överbotten levererade osorterat kvaliteterna I—V, medan övriga distrikt ofta levererade dessa kvaliteter sorterade var för sig. Man måste vidare ta hänsyn till det försålda partiets sammansättning, bl.a. förekomsten av kuranta och okuranta dimensioner och längder, stocknotans fördelning på tall och gran och vilket land man exporterade till.

Det som teoretiskt gjorde konkurrenssituationen så svår för de köptimmersågande exportörerna i Norrbotten var att konkurrenterna arbetade med helt andra ekonomiska utgångspunkter än de själva. Tore Hammarland har gett ett pedagogiskt exempel på detta, intressant också därför att sammanhanget explicit framträder i samtida diskussionsmaterial.[3] Skönvik AB hade fram till 1911 täckt sitt timmerbehov med råvara från egna skogar, men år 1912 meddelade skogsledningen, att avverkningarna måste reduceras om ej råvarutillgångarna skulle uttömmas helt. De egna skogarna kunde ge råvara för en tillverkning på omkring 10 000 standards sågade trävaror — tidigare hade man sågat omkring 20 000 standards — men om man sänkte produktionen till denna nivå skulle de fasta kostnaderna stiga till det dubbla och då skulle tillverkningen bli förlustbringande. Man beslöt därför att behålla produktionen ungefär vid den ursprungliga kvantiteten och söka täcka det resterande timmerbehovet genom inköp av sågtimmer. Som Hammarland anför var sådan tillverkning lönsam även om man betalade mycket höga priser för köptimret. Eftersom de fasta kostnaderna måste bäras av tillverkningen av virke från de egna skogarna så blev sågning av köpvirke av marginell natur — fick man bara täckning för inköpskostnaden samt de rörliga kostnaderna så kunde denna tillverkning bli lönsam. Det är emellertid självklart, att ett företag som till större delen byggde på sågning av köpvirke — och dit hörde de norrbottniska företagen — genom detta förhållande ställdes inför en nästan övermäktig konkurrens.

Tabell 23.

Från Norrbotten levererat sågtimmer till sågverk belägna söder om länet.

År	milj. flottnings-kubikfot	År	milj. flottnings-kubikfot
1924	15,7	1928	21,0
1925	14,8	1929	18,3
1926	17,5	1930	16,8
1927	19,5	1931	18,3

Källa: Betänkande angående råvaruförsörjning, produktion och arbetarantal m.m. vid sågverksindustrin. SOU 1935:36, tab. 47.

[3] T. Hammarland, a.a., s. 72.

Under 1920-talet förändrades alltså konkurrenssituationen på den norrländska råvarumarknaden genom att denna införlivades i en "totalnorrländsk" marknad i fråga om råvara till skogsindustrierna. Utförseln av sågtimmer från Norrbotten till sågverk i södra Norrland fick under 1920-talet ökad betydelse och även ändrad karaktär. Det var inte längre fråga om ett marginellt tillskott av råvara utan det norrbottniska virket utgjorde en del av mottagarnas ordinarie råvarufångst.

I genomsnitt utfördes årligen under dessa år 17 700 000 flottningskubikfot och detta kunde ge omkring 55 000 standards sågade trävaror. Det var något mindre än vad koncernen Ytterstfors-Munksund tillverkade årligen under 1920-talet.

Under förkrigstiden hade timmerpriserna legat lägre i Norrbotten än i södra och mellersta Norrland. En följd av de ovan nämnda förändringarna i konkurrenssituationen blev en utjämning under 1920-talet av skillnaden i virkespriserna.

Tabell 24.

Sagtimmerpriser i öre per engelsk kubikfot toppmått för 8 tums furuvirke. Medeltal åren 1910–1913, 1926–1930 samt 1931–1933.

	Kalix älvs mynning	Ume älvs mynning	Indalsälven – Ljungan nedre loppet
1910/13	22	28	33
1926/30	51	56	55
1931/33	34	37	33

Källa: SOU 1935:36 s. 121.

Trots denna utjämning av timmerpriserna var det ekonomiskt lönande att havsflotta virket till Härnösands- och Sundsvallsdistrikten och försåga det där. Enligt beräkningar som gjordes av 1933 års skogsindustrisakkunniga kostade transporten från Norrobtten omkring 15 kronor per standard färdig vara.[4]

c. Kronans integrationsplaner.

De fusioner bland sågverksföretagen som ägde rum i Norrbotten hade vissa "monopolistiska" drag – den inbördes konkurrensen om råvaran skulle minska genom sammanslagningarna med lägre priser som följd. Denna målsättning kom i motsättning till de strävanden som den störste

[4] Skogsindustrisakkunniga. SOU. 1935:36, s. 121.

skogsägaren, kronan, hade och som gick ut på att skogarna skulle ge god avkastning. Denna motsättning kommer fram i ett utlåtande som Domänstyrelsen gör över ett par motioner i riksdagen år 1919. Styrelsen pekar på de svårigheter som statlig sågverksrörelse skulle innebära men tillägger, att de företagna sammanslutningarna mellan bolagen i Norrbotten möjligen kunde få den följden att åtgärder i den riktningen borde vidtagas. En följd av dessa motioner blev, att en kommitté tillsattes, träförädlingssakkunniga, vilka i sitt utlåtande år 1922 hävdade, att Domänverket inte kunde erhålla skäliga priser på sina rotposter. De sakkunniga förordade därför en väsentligt utökad statlig träförädling i Norrbotten.[5]

Dessa planer förverkligades inte under 1920-talet men möjligheten fanns i bakgrunden och utgjorde ett osäkerhetsmoment för långsiktig planering och investeringar. I Finland, där staten ägde 70 % av skogsarealen i norra Finland, genomfördes en integrering framåt i produktionsledet genom att en stor statlig exportsåg — Veitsiluoto — byggdes under åren 1921 och 1922 och vars råvaruförbrukning år 1923 var upp i 2 000 000 kubikfot sågtimmer. Den unga finska staten ville helst att råvaran förädlades inom det egna landet och visade tendenser att gynna de inhemska bolagen vid skogsaffärer. Samtidigt som det statliga sågverket expanderade byggde även de stora privata sågverksbolagen, Kemi — och Uleåbolagen, ut sina sågar och utökade sin kapacitet.[6]

De svenska sågverksföretagen ställdes efter första världskriget under en ny konkurrenssituation i Finland och den finska råvarumarknaden var ytterst oviss. De stora skogskoncessionerna som svenska sågverk förvärvade i början av 1920-talet var parenteser tillkomna i ett bestämt syfte, nämligen att förstärka den finska statskassan.

[5] Träförädlingssakkunniga, s. 125 och bil. I (motioner, yttranden m.m.)
[6] C.-E. Olin, Trävaruproduktion och trävaruhandel, s. 97 och 104.

VI. Försäljningssituationen.

VI:1 Försäljningar vid svag efterfrågan.

Möjligheten att sälja sågade trävaror hängde naturligtvis som all annan försäljning främst samman med det allmänna marknadsläget och de utbjudna varornas beskaffenhet. Men det fanns ett betydande utrymme också för inflytande från organisation och försäljningspolitik. Det gäller särskilt skillnaderna från olika producenter eller olika regioner, och spelar en större roll i vissa konjunkturlägen. Under någorlunda goda år var försäljningarna föga bekymmersamma för sågverksbolagen och stocknotorna var till större delen försålda redan under årets första månader. Priserna varierade mellan olika företag men detta berodde mera på stocknotans utseende och säljarens renomé i övrigt än på själva försäljningsarbetet.[1]

Under år med svag efterfrågan, då köparna ställde krav på sänkning av priserna, var försäljningssituationen mera komplicerad särskilt framemot hösten om försäljningarna varit små. Då uppstod frågan om man skulle reducera utbudet och ligga över med vissa partier till nästa år med förhoppning om bättre försäljningsläge då eller om man skulle sänka priserna för att få avslut till stånd eller om man skulle göra båda delarna. Under de svåra marknadsförhållanden som rådde exempelvis i början av seklet och under första delen av 1920-talet, kritiserades exportörerna från Överbotten i branschtidskrifter för att föra en svag försäljningspolitik med onödigt stora prisreduktioner, vilket inverkade menligt på försäljningssituationen även i övriga exportdistrikt.

Under år 1901 hade försäljningarna utvecklats ofördelaktigt. Trävarumarknaden hade under vintern och våren 1901 varit trög och under våren och sommaren stod det klart att priserna skulle bli svåra att upprätthålla.[2] Avlastarna från Överbotten var angelägna att sälja och sänkte sina prisnoteringar efter hand i avsikt att få igång försäljningarna. Medan marknaden i övrigt stod stilla skedde en del försäljningar från Överbotten och Finland, där sågverken sökte "fresta köparna med allt lägre noteringar".[3]

[1] Allmänt om trävaruexportens målsättning diskuteras hos L. Nellbeck, Trävaruexportens distributionsled — en modell, s. 81.

[2] STT nr 12, 1901.

[3] STT nr 13, 1901.

Denna nedåtgående trend fortsatte med allt lägre och lägre bud från Överbotten och Finland. Det talades om vrakpriser, och man började tvivla på att exportörerna från mellersta och södra Norrland skulle kunna hålla sina ursprungliga prisnoteringar.[4] När emellertid Överbotten och Finland i oktober var ur marknaden började även förfrågningar komma till exportörerna i övriga distrikt. En del avlastare, exempelvis Skutskär, hade medvetet väntat med försäljningarna till dess det var omöjligt att frakta från Överbotten och norra Finland.[5]

Det är mot denna bakgrund Nordiska Trävaru AB kommit till. Detta företag hade en uttalad målsättning för sin försäljningspolitik, nämligen att visa fast hållning gentemot köparna. Detta var en målsättning, som hälsades med glädje bland exportörer, men programmet fullföljdes i mycket ringa utsträckning. Marknaden under år 1903 var lätt även om England köpte försiktigt. Ändå sålde Nordiska Trävaru AB i juli på England till reducerade priser, medan övriga Överbottenavlastare höll på sina prisnoteringar.[6]

Enstaka prisreduktioner av detta slag kan i och för sig ha haft speciella orsaker – sortiment, dimensioner, m.m. – men tendensen stod sig även under år 1904. Nordiska Trävaru AB öppnade då marknaden med stora försäljningar, som skedde till lägre priser än vad som ansågs motiverat i jämförelse med övriga skeppningsdistrikt.[7] Under hösten forcerade bolaget försäljningarna; man har "enligt uppgift sålt 59 000 standards och för att uppnå denna höga försäljning hade bolaget på sistone nedsatt sina priser till 7.10 pund för 9" furu och 6.10 för 7" furu".[8] Plankdimensionerna blev i stort sett osäljbara för Nederbottens avlastare genom de låga priser som Överbotten, Finland och Vitahavs-avlastarna tillämpade. År 1905 fortsatte prisreduktionerna från Överbottens avlastare och Svensk trävarutidning uttryckte förhoppning att när Nordiska Trävaru AB sålt slut på sin produktion skulle prisnivån kunna stabiliseras.[9] Under år 1906 rådde inga svårigheter i försäljningarna – marknaden var stabil och köparna accepterade prishöjningar. Enda problemet var plankdimensionerna som fortfarande var svårsålda. År 1907 började bra med fasta priser och god avsättning. Emellertid började krav på prissänkningar från köparnas sida uppstå. Under första halvåret hade dessa önskemål ingen framgång. Under augusti månad sålde dock avlastare i Överbotten till priser som understeg gängse noteringar. Nederbottens och

[4] STT nr 21, 1901.
[5] S. Hasselberg, Skutskärs sågverk 1886–1915, s. 88. (Otryckt avhandling Ekonomisk historiska institutionen, Uppsala.)
[6] STT nr 17, 1903.
[7] STT nr 11, 1903.
[8] STT nr 24, 1903.
[9] STT nr 12, 1903.

Härnösands-distriktets avlastare avvaktade däremot utvecklingen och vägrade följa med i prissänkningarna. Under höstens lopp forcerades försäljningarna från Överbotten och även övriga avlastare måste så småningom sänka sina priser.[1]

Vid försäljningarna åren 1923 och 1924 återkommer det mönster, som kännetecknade försäljningarna åren 1901, 1904, 1905 och 1907. År 1923 började försäljningarna mycket lovande med England som den ledande köparen. Från och med mars månad började det emellertid gå trögt – engelsmännen hade fyllt sina nödvändigaste behov och eftersom Frankrike och Belgien inte köpte så avvaktade England i förhoppning att priserna skulle sjunka. I augusti hade affärerna på Sverige praktiskt taget upphört men ännu i slutet av september månad betecknar Svensk trävarutidning den svenska fronten som obruten, medan man hyser farhågor beträffande de finska avlastarnas förmåga att hålla ut.[2] I oktober var prissänkningarna trots allt ett faktum på den svenska marknaden och Överbotten var av allt att döma det distrikt där nedgången började. AB Ytterstfors-Munksund hade medverkat till denna utveckling eftersom bolagets försäljningspolitik redan i september gick ut på att sälja återstående kvantiteter till reducerade priser.[3] Olika tidskrifter konstaterade, att priserna skulle stabiliseras när isförhållandena gjorde att Överbotten var borta ur marknaden.[4] Under 1924 års försäljningssäsong hann aldrig någon front tillkomma, eftersom Ytterstfors-Munksund och en del andra företag redan i januari var beredda på prissänkningar.

Ytterstfors-Munksund eftersträvade en smidig försäljningspolitik. Man ville inte sänka priserna i onödan men gjorde eftergifter hellre än att man gick miste om en affär. I juli var man beredd att göra stora försäljningar för att den planerade produktionen skulle kunna genomföras under påföljande säsong.[5] Denna politik väckte missnöje bland konkurrenterna enligt Svensk trävarutidning. "Det har länge varit känt att vissa avlastare i Mellanbotten varit missnöjda med den försäljningspolitik som kommit till synes i Överbotten och det framgår som en av anmärkningarna mot den gamla styrelsen att försäljningspriserna från Ytterstfors-Munksund alltid legat i underkant."[6] Tidningen tror dock inte, att missnöjet varit så starkt att konkurrenterna, som det ryktades, skulle ha deltagit i de konspirationer som fällde bolaget under våren 1925.

[1] STT nr 13, 17 och 21, 1907.
[2] STT nr 18, 1923.
[3] Y-M. Styr.prot. 26.9. 1923.
[4] Bl. a. The Timber Trades Journal 10.11. 1923 och Timber 27.10. 1923.
[5] Y-M. Styr.prot. 23.1. 1924, 31.7. 1924.
[6] STT nr 11, 1925.

Till denna beskrivning av försäljningsutvecklingen under två svåra försäljningsperioder kan några frågor anknytas. Hade de norrbottniska sågverksföretagen sämre försäljningsorganisation än andra? Vilken roll spelade isförhållandena för skeppningstidens längd? Hur inverkade de norrbottniska sågverksföretagens omvittnade svaga ekonomi för försäljningssituationen? Hur var deras produkt i jämförelse med konkurrenternas och hur var konkurrensläget just för deras produkter?

VI:2 Försäljningsorganisationen.

Försäljning genom utländsk agent på kommissionsbasis var den vanligaste exportmetoden inom den svenska trävaruexporten vid denna tid och är det även idag. De större företagen hade en agent i de större avnämarländerna, medan försäljningarna på mindre marknader sköttes genom en svensk exportgrossist eller genom att agenten på en stor marknad även hade agenturen för ett par mindre länder. En utländsk agent kunde representera flera svenska företag. Det kan tyckas vara en känslig anordning men fördelen var, att en sådan agent kunde dra till sig de verkligt stora kunderna i importlandet. Agentens uppgift var att bearbeta kundkretsen i sitt land och att ordna avslut och tillsammans med exportören komma fram till acceptabla sammansättningar av de köpta partierna. Det var oklokt att bara sälja de dimensioner som var eftersökta, ty då stod exportören snart med en okurant stocknota, som han kanske blev tvungen att realisera längre fram. Det berodde alltså på agentens skicklighet att få köpare till alla dimensioner och sorteringar, som exportören bjöd ut, och att göra detta till priser, som både köpare och säljare kunde acceptera. Agenten skulle vidare skicka marknadsrapporter till exportören så att denna skulle kunna anpassa sin tillverkning efter förändringarna i marknadsläget.

För sin medverkan vid affärens avslut erhöll agenten ett kommissionsarvode på $2-2^1/_2$ % på fob-priset. Då köparen av virkespartiet hade en viss kredit, vanligen en månad, kunde agenten gå in och förskottera hela köpeskillingen. Han tog alltså på sig riskerna för betalningens fullgörande och för detta erhöll han en delcredereavgift på $^1/_2$ % samt $2-2^1/_2$ % disconto för den tid han låg ute med köpeskillingen. Sammanlagt blev alltså kostnaderna för affärens genomförande omkring 5 % på fob-priset.[7]

Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB liksom AB Båtskärsnäs hade Londonfirman Foy Morgan och Co som agent i England

[7] A. Oxholm, s. 214 ff. L. Nellbeck, Trävaruexport- distributionsvägar och förbrukning, s. 61 ff.

och kolonierna. Firman erhöll 2 % i kommission, $2^1/_2$ % i disconto och $^1/_2$ % i delcredere för sin medverkan, vilket helt stämde med vanligtvis tillämpade normer. Försäljningen på Frankrike omhänderhades för Ytterstfors och Munksundsbolagen av firman Bülov & Bennet till samma villkor som nyss nämnts – båda firmorna hade ekonomiska intressen i Ytterstfors-bolaget – den engelska firman ägde aktier för 60 000 kronor av aktiestocken på 2 miljoner kronor.[8] Den engelska firman Price & Pierce hade agenturen för Nordiska Trävaru AB. Försäljningarna övervakades i styrelsen av försäljningsdirektören Henrik Holmberg i Härnösand.

AB Ytterstfors-Munksund använde sig av den i svensk trävaruexport näst vanligaste metoden, nämligen försäljning genom inhemsk agent på kommissionsbasis. Denna metod var dock vanligast bland mindre och medelstora företag. Att den valdes av Ytterstfors-Munksund berodde på omständigheterna vid bolagets bildande. Den svenska agenturfirman som skötte försäljningarna var firman Jacob Versteegh. Firmans ägare, Rickard Dymling, var en av bolagets stiftare samt aktiv styrelseledamot och därtill en av de största enskilda aktieägarna. Att agenturen hade stark anknytning till Dymling personligen framgår av en passus i kontraktet, där det heter, att kontraktet skulle upphöra om Dymling utträdde ur firman Jacob Versteegh. Agenturfirman hade som kommissionsarvode 2 % på fob-värdet, vilket var praxis. I kontraktet finns inga uppgifter om att firman skulle stå delcredere eller ha andra uppgifter.[1] Bolaget hade dock nära anknytning till Handelsbanken, vilken ju hade en utvecklad utlandspresentation.

De norrbottniska sågverksföretagen hade sin försäljning organiserad som brukligt vør inom branschen. Det faktum att agenturfirmorna hade ägarintressen i vissa företag har inte gett dem några synliga förmåner i form av högre kommissionsarvoden eller högre diskontosatser. De norrbottniska sågverksföretagens försäljningssituation kan inte gärna ha försämrats genom dessa förhållanden.

VI:3 Faktorer som begränsade handlingsfriheten i försäljningsarbetet.

a. Skeppningssäsongen.

"När det gäller sjöförbindelserna med Norrland äro dessa visserligen gynnade av många och goda hamnar med de blockeras av is under alltför stor del av

[8] YTAB. Styr.prot. 16.12. 1912.

[9] NTAB. Prot. ordinarie bolagsstämma 14.8. 1903. Bilaga IV.

[1] Kontrakt med Jacob Versteegh. Y-M. Styr.prot. 4.5. 1918, 30.10. 1922 och 10.12. 1924.

året för att kunna betecknas som goda." Detta är allt vad 1940 års Norrlandsutredning har att säga i denna fråga.[2] Det är självklart att skeppningstidens längd hade den största betydelse för de norrländska exportindustrierna, men skillnaderna inom Norrland var stora som framgår av nedanstående tabell.

Tabell 25.

Antalet dagar vissa hamnar i Norrland var stängda på grund av ishinder.

	1905/10	1910/15	1915/20	1920/25	1925/30	1930/35
Karlberg	186	179	176	175	175	161
Luleå	185	174	171	175	163	137
Holmsund	143	135	138	126	122	85
Örnsköldsvik	130	127	129	106	109	9
Härnösand	101	92	68	68	57	12
Sundsvall	105	83	97	59	55	14
Skillnad						
Karlsberg–Sundsvall	81	96	79	116	120	147

Källa: Statens isbrytarverksamhet, SOU 1942:53 tabell 4.

Två saker kan direkt avläsas ut ovanstående tabell. Det förelåg stora skillnader i skeppningstidens längd mellan de nordligaste och de sydligaste hamnarna. De senare fick en allt längre skeppningssäsong, medan denna obetydligt förlängdes för de nordligaste hamnarna. Under femårsperioden 1905/1910 var de norrbottniska hamnarna stängda omkring sex månader om året, medan hamnen i Sundsvall var stängd omkring $3^1/_2$ månad. Nästa femårsperiod visar att de norrbottniska hamnarna fortfarande var stängda omkring sex månader, medan Sundsvalls hamn nu har betydligt längre skeppningssäsong. Tendensen var den, att de norrbottniska hamnarnas skeppningssäsong inte kunde förlängas lika framgångsrikt som hamnarna längre söderut. Vad som kan ha bidragit till denna utveckling ger utredningen inget svar på — den har inte alls kommenterat förhållandet. Isbrytarverksamhet i någon form är den naturliga förklaringen. Sådan verksamhet från statens sida kan emellertid endast ha påverkat skeppningssäsongen under den sista femårsperioden, eftersom den första statsisbrytaren blev färdig år 1926. Däremot kan privat isbrytarverksamhet ha förekommit, i det att exempelvis sågverksföretag själva höll uppe rännor i isen med egna fartyg. Kramfors AB hade en egen isbrytare, med vilken skeppningssäsongen kunde förlängas med två månader — från att tidigare ha tvingats stänga hamnen i december kunde man nu segla ända till februari månad.[3]

[2] Utredning angående Norrlands näringsliv. 1940 års Norrlandsutredning SOU 1943:39. Inledningen.

[3] J. Mannerheim, Kramfors AB. Utveckling och organisation, s. 101.

Det nordliga läget gjorde, att transporterna blev längre till de stora avsättningsområdena, vilket betydde högre fraktkostnader och därjämte blev försäkringskostnaderna högre framför allt under höstmånaderna, då ishinder och höststormar gjorde sjöfarten vanskligare. Eftersom man i regel sålde varorna fob – free on board – måste köparen kompenseras för dessa kostnader. Den kortare skeppningssäsongen betydde också längre lagringstid med åtföljande högre räntekostnader. Det var därför angeläget att sälja bort så mycket som möjligt ur brädgårdarna innan skeppningen upphörde på höstarna och särskilt angeläget var det när likviditeten var ansträngd. Men den kortare skeppningssäsongen medförde även, som vi inledningsvis påpekat, strategiska olägenheter. Trävarumarknaden var ibland trög med låsta positioner mellan köpare och säljare i prisfrågor. Om denna stiltje drog ut på tiden fick de norrbottniska företagen ett utsatt läge. Eftersom deras hamnar stängde minst en månad tidigare än hamnarna i Mellan- och Nederbotten ställdes de först av alla inför den besvärliga frågan prissänkning eller övervintring. Det senare alternativet var i sådana lägen föga tilltalande med tanke på den långa lagringstiden och likviditetssituationen.

b. Likviditetssituationen.

De norrbottniska sågverksföretagen hade i allmänhet en svag likviditetssituation, vilket delvis framgått av kapitel III. De flesta företag, som ingick eller var tänkta att ingå i Nordiska Trävaru AB hade svåra likviditetsproblem i regel med mera djupgående bekymmer som bakgrund. Båtskärsnäs AB befann sig åren 1901 och 1902 i en klar konkurssituation men räddades genom en finansiell rekonstruktion, som gick ut på att bankerna emitterade ett obligationslån och William Olsson genomförde en ökning av aktiekapitalet.[4] Carl Palmgren AB och Råneå Ångsågs AB, i vilket både AB Bergman Hummel & Co och Bodträskfors hade intressen, fick båda förlagskapital "ur hand i mun" och den förlagsgivande banken följde noga deras situation. Haparanda Trävaru AB (Sandvik) hade ständiga penningbekymmer fick endast krediter motsvarande timmerinventariets storlek och gick till slut i konkurs. Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland ställde som villkor för sin medverkan i Nordiska Trävaru AB:s obligationslån att företaget ingick i sammanslagningen. Bergholmens såg gick också i konkurs och William Olsson inköpte sågen och lät den ingå i Nordiska Trävarubolaget.[5] AB

[4] BSÖN. Styr.prot. 28.11. 1901, 15.12. 1902, 31.1. 1903.

[5] BSÖN. Styr.prot. 12.11. 1900, 29.111. 1900, 18.12. 1900, 9.4. 1901, 31.1. 1902, 15.12. 1902.

Bergman Hummel & Co hade inte lika påtagliga likviditetsbekymmer men de kortfristiga krediterna var höga och kreditgivaren, Norrbottens Enskilda Bank, var själv i likviditetssvårigheter. Företagets likviditetsläge var avhängigt av utvecklingen av William Olssons och Wallenbergarnas invecklade gemensamma affärer. De realisationer av trävaror som under åren 1901 och 1902 ägde rum från Överbotten och vilka inledningsvis beskrivits, hade säkert dessa likviditetsbekymmer som bakgrund.

Genom bildandet av Nordiska Trävaru AB hoppades man kunna föra en starkare försäljningspolitik. Detta företag fick dock ringa frihet att forma sin försäljningspolitik. Bolaget behövde redan från början stora belopp förlagsmedel, vilka beviljades av Hernösandsbanken. Eftersom skogar och anläggningar var upptagna som hypotek för obligationslånen är det mycket osannolikt att man skulle kunnat skaffa fram säkerheter till ytterligare förlagskrediter. Från år 1905 blev krediterna från Hernösandsbanken osäkra, då starka krafter arbetade för en uppsägning av trävarubolagets krediter. Bolagets verkställande direktör tvingades under hösten 1905 att uppmana sin försäljningsdirektör att forcera försäljningarna även om det skulle innebära sänkta priser. Det var bättre, menade han, att man fick en ogynnsam försäljning än de obehag som skulle följa med ett upphörande av krediten hos Hernösandsbanken. Skulle man bli tvingad att gå till de banker som lagt upp obligationslånen befarade man att villkoren skulle bli mycket hårda.[6] Det var alltså likviditetsproblem som drev Nordiska Trävaru AB att forcera försäljningarna, vilka ibland betecknades som realisationer, och vilka väckte missnöje hos övriga avlastare.

Ytterstfors Trävaru AB hade likviditetsproblem under 1902 och skulle – i likhet med dotterföretaget Munksunds AB och med Storfors AB – ha haft sådana också 1907–09 om inte banken vid denna tid varit tillmötesgående och optimistisk.[7] Den gynnade ställning man hade i denna situation fick till viss del betalas längre fram: bankaktiebolaget Stockholm – Öfre Norrland som över huvud hade fört en generös politik kom själv i svårigheter och måste rekonstrueras. I fortsättningen stod sågverksföretgaen under tryck, och man krävde att de skulle reducera sina skulder till banken. Förloppet stämmer alltså egentligen väl med den allmänna bilden, även om det givetvis var en fördel för sågverksbolagen att deras likviditetssvårigheter sköts upp från de utpräglade lågkonjunkturåren 1907–09 till de långt gynnsammare från 1910 och framåt.[8] Vad Baltiska Trävaru AB beträffar, hade det ju från början en god ställning och arbetade huvudsakligen i god konjunktur. Dess problem kan

[6] F. Ossbahr t. H. Holmberg 11.9. 1905. Lallerstedt t. Holmberg 19.9. 1905.
[7] BSÖN. Styr.prot. 15.12. 1902.
[8] Se kapitel III.

alltså inte sammanställas med de andra norrbottniska bolagens.

AB Ytterstfors-Munksund hade åsamkats stora förluster genom deflationskrisen år 1921 och avskrivit halva aktiekapitalet. Någon akut likviditetskris uppstod inte då Handelsbanken lät bolagets skulder öka. Bankens ledning gjorde emellertid påstötningar om att skulderna måste sänkas, och man sade sig vilja stödja ett omorganisationsprogram som skulle gå ut på en mindre tillverkning, ett mindre beroende av timmerinköp och därmed också ett minskat behov av förlagskredit.[9] Även om inte likviditetssituationen upplevdes som akut var bolagets ekonomiska ställning sådan, att en avsevärd press uppstod på försäljningspolitiken. Produktionen måste säljas, även om det skulle ske till reducerade priser; annars skulle skulderna till banken ytterligare ökas. Till bilden hör också att Handelsbanken under dessa år hade egna och svåra problem.[1] Behovet att så snart som möjligt sälja så mycket som möjligt kan, som bör framhållas, knytas an till likviditetssituationen. Men man kan också anknyta det till behovet att få skälig avkastning i företag där de fasta kostnaderna spelar en väsentlig roll. Bl.a. i Anita Meinanders arbete om den brittiska marknaden för sågade produkter 1954—1960 har understrukits att hänsynen till de fasta kostnaderna spelar en viktig roll för producenternas tillverkningspolitik och val av konkurrensåtgärder.[2]

diskuterade företagen, alldeles särskilt på grund av de betydande skulderna med därav förljande stora utgifter för räntor och amorteringar. Det var en självklar nödvändighet att kunna slå ut de fast kostnaderna på en större försäljningskvantitet, och värdet därav kunde uppväga de betänkligheter som ett i och för sig mindre tilltalande pris var ägnat att inge.

Förhållandet träder åskådligt fram i ett brev från J.L. Ekman till Helmer Stén i Handelsbanken: "Att helt avstanna våra försäljningar vid den kvantitet vi sålt nämligen 38 000 standards skulle medföra, att vår vinterproduktion av utrymmesskäl måste inskränkas till mycket små kvantiteter med ty åtföljande abnormt höga tillverkningskostnader och genom en sådan åtgärd räddas ändock inte årets marknad. Det har därför varit nödvändigt att gå in för försäljning av ytterligare ca 15 000 standards till bästa möjliga pris för att få nödiga utrymmen för även en inskränkt vintersågning."[3]

De norrbottniska sågverken konkurrerade även — i vissa fall huvudsakligen — med nordfinska sågverk och under vissa tider även med ryska tillverkare.

[9] Y-M. Styr.prot. 23.1. 1924.

[1] K-G Hildebrand, I omvandlingens tjänst, s. 166 ff.

[2] A. Meinander, Ett avsättningsteoretiskt begreppsschema och en hypotes. Ekonomiska Samfundets tidskrift, nr 4. 1963.

[3] Ekman t. Stén 14.8. 1924.

Det finns därför anledning att i korthet beskriva också de finska sågverksföretagens likviditetssituation. De nordfinska avlastarna beskylldes ofta under förkrigstiden för att förstöra marknaden genom prissänkningar, som då skulle ha likviditetsproblem som bakgrund. Det berättigade i denna kritik är svårt att avgöra. När det gäller efterkrigsdecenniet kan det dock konstateras, att kapitalanskaffningsproblemen i Finland var svåra. Efterfrågan på kapital var stor och tillgången var liten med påföljd att räntan blev hög. Obligationslån var inte vanliga vid denna tid i Finland, mycket beroende på att försäkringsbolagen inte som i Sverige placerade sina medel i obligationer. Från år 1920 blev finansiering genom korttidsupplåning i utlandet allt vanligare. De utländska och i första hand då de engelska importörerna förskotterade de finska avlastarna, vilka därigenom kom i ett visst beroendeförhållande till importörerna, som kanske inte drog sig för att utnyttja situationen för att få fördelaktiga priser.

En annan form av finansiell hjälp från England till de finska trävaruproducenterna började tillämpas år 1922 och tilltog under de därpå följande åren. Avlastarna erhöll lån i engelska banker över vintern mot säkerhet av finsk bankgaranti. Krediten beviljades på hösten och återbetalning skedde genom att låntagarna tillställde banken medel i takt med försäljningarna. Den engelska banken förbehöll sig ofta rätt till kreditupplysning om de finska exportörernas kunder i England och för att avslut skulle kunna ske krävdes bankens tillstånd. Om exportören hade en fast kundkrets i England fanns en lista över denna i banken och försäljningar utanför denna lista kunde blott ske med bankens tillstånd. Dessa banker var givetvis intresserade av att den finska exportören erhöll goda priser vid sina avslut, men om det led för långt fram på säsongen utan att större försäljningar hade skett, kunde de utöva påtryckningar med krav på att försäljningen påskyndades. Mot slutet av åren 1923, 1924 och 1925 förekom plötsliga prisfall vid de finska försäljningarna förorsakade av stora utbud och dessa ansågs ha samband med påtryckningar av detta slag.[4]

Denna situation kunde utnyttjas av de engelska importörerna, som alltså fann det förmånligt att förlägga sina inköp till säsongens senare del, då de finska avlastarna började bli "mjuka" genom de återbetalningskrav de var utsatta för och alltså benägna till prisreduktioner. När de engelska importörerna tillämpade denna "wait and see" politik blev situationen besvärande även för de nordsvenska konkurrenterna. Om de nordfinska avlastarna sänkte sina priser fanns det inte mycket att göra för exempelvis Ytterstfors-Munksund annat än att sänka priserna, då engelska importörer knappast hade anledning att köpa dyrare svenska trävaror — som skall visas längre fram i detta kapitel var

[4] L-E Olin, a.a., s. 131 ff.

de nordsvenska och de nordfinska stocknotorna tämligen likartade. Man kunde givetvis ligga över med trävarorna i brädgårdarna men detta var betänkligt ur andra synpunkter. Att de finska avlastarnas försäljningar hade avgörande betydelse för exempelvis AB Ytterstfors-Munksund framgår av det ovan citerade brevet från J.L. Ekman till Helmer Sten i Handelsbanken. "Sedan vi träffades i Helsingfors och Stockholm har ett starkt prisfall inträffat. Kemi har nämligen slungat ned priserna ytterligare 20 à 30 shillings per standard och har sålt sin 7" furu till 15 pund eller i bästa fall 15.10. Marknaden är nu sannolikt förstörd för i år, åtminstone för oss, som har så kort skeppningssäsong."

VI:4 Produkten.

De sågade trävaror som producerades i Norrbotten var mera jämförbara med trävarorna från norra Finland och ryska Vita Havsområdet än med dem som exporterades från Härnösands- och Sundsvallsdistrikten. Råvaran utgjordes huvudsakligen av furuträd ofta av urskogskaraktär, medan de sydligaste distrikten i Sverige hade övervägande grantimmer som råvara. Exporten från de norrbottniska skeppningsdistrikten bestod före 1913 till närmare 90 % av furu mot omkring 50 % från hela Norrland.[5] Hur fördelningen var mellan gran och furu i den nordfinska trävaruexporten har inte kunnat fastställas, men den torde ha liknat den nordsvenska. För hela Finland var trädslagsfördelningen 48 % tall, 29.6 % gran och 22 % övriga trädslag och analogt med svenska förhållanden torde andelen tall ha varit avsevärt högre i norra delen av landet.[6] När det gäller den ryska Vita Havsexporten bestod den enligt samtida bedömare huvudsakligen av furubattens och furuplank.[7].

De nordsvenska och nordfinska sågverken hade, som visats i råvarukapitlet, till stor del ett gemensamt upphandlingsområde för råvaran och de fick därigenom likartade stocknotor. Man försågade grovt urskogstimmer som gav stora dimensioner såsom plank men som också gav en något sämre produkt, eftersom urskogstimmer ofta var behäftat med stora kvistar och sprickor. De norrbottniska skeppningsdistrikten exporterade större dimensioner än de sydligare distrikten i Sverige. Haparanda och Piteå skeppningsdistrikt, vilka var de största i Överbotten, hade omkring 35 % av exporten bestående av plank och bräder överstigande 21 cm i bredd, medan

[5] Se tabell B. 26.

[6] L-E Olin, a.a., s. 68.

[7] N. Jungstedt, Exportteknisk handbok för sågverksindustrin, s. 3. Meddelanden från Svenska Trävaruexportföreningen nr 6, 1924, s. 65.

motsvarande siffra för Sundsvalls- och Härnösands-distrikten var 20 %.[8] Det virke som norrbottniska sågverk inköpte i Finland var grövre än det man fick från svenska skogar och det var därför troligt att de finska stocknotorna innehöll ännu större andel breda plankor och bräder.

De nordfinska sågverkens försäljningspolitik var därför av allra största betydelse för de norrbottniska sågverkens försäljningssituation. De nordfinska konkurrenterna hade, liksom sina nordsvenska kollegor, en kort skeppningssäsong och dessutom en likviditetssituation, som ibland var ännu besvärligare än de nordsvenska exportörernas. De var därför dåligt rustade att stå emot i tider när priserna pressades.

Exportsituationen för både Sveriges och Finlands trävaruexportörer förändrades när Ryssland efter sekelskiftet fick sitt genombrott som trävaruexportör. Exporten av sågade trävaror från Ryssland steg från 640 000 standards år 1900 till 1 455 000 standards år 1913. Den ryska exporten riktades främst mot England och Rysslands andel av detta lands import steg från 16 % år 1900 till 39 % år 1913.[9] De ryska exportörerna hade varor av mycket god kvalitet beroende på att man tog de finaste träden. Även ur prissynpunkt var de ryska varorna mycket konkurrenskraftiga. Ett markant drag i den ryska utbudspolitiken var, att man i motsats till de svenska exportörerna inte höll inne med sitt utbud när efterfrågan var ringa och priserna sjönk – tvärtom ökade det ryska utbudet under prissvaga år med påföljd att de ryska framgångarna var kvantitativt sett störst under dessa år.[1]

Genom att den ryska exporten, framför allt den från Vita Havsområdet, huvudsakligen baserade sig på urskogarnas exploatering kom denna export att bestå av stora dimensioner av furu såsom plank, battens och bräder till 7 à 8" bredd, och därigenom kom att försämra konkurrenssituationen framförallt för nordfinska exportörer men även för de nordsvenska. Den fördel som de norrbottniska sågverken haft genom tillgång till grovt virke, bl.a. från Finland, blev nu tvivelaktig genom den ryska expansionen. Man kunde naturligtvis såga de grova stockarna till mindre dimensioner, men där mötte man svår konkurrens från sågverken i södra och mellersta Norrland, som dessutom hade bättre kvalitet. Den ryska exporten gjorde, att stora dimensioner blev svårsålda; priserna sjönk också under förkrigsperioden och även efter den ryska exportens återupptagande under 1920-talet. Det var inte bara plankpriserna som var dåliga – för att få sälja plank måste man tidvis göra prisreduktioner även på andra dimensioner för att få avslut till stånd.

[8] H. Wik, Norrlands export 1871–1937, tabell 73.
[9] Anna Greta Hallberg i Söderlund, Svensk trävaruexport, s. 207.
[1] T. Hammarlund, a.a., s. 71.

VII. De norrbottniska sågverken och massafrågan.

VII:1 Inledning.

Ytterstfors Trävaru AB var det första av de här behandlade sågverksföretagen som uppförde massafabrik. År 1907, året efter inköpet av aktierna i Munksunds Sågverks AB, uppfördes en slipmassefabrik vid Ytterstfors. Den andra fabriken, även den en slipmasseanläggning, uppfördes år 1911 vid Karlsvik utanför Luleå. Den första cellulosafabriken i Norrbotten uppfördes år 1913 vid Karlsborg utanför Kalix. Fabriken nedlades år 1919 och Norrbotten var utan cellulosafabrik under praktiskt taget hela 1920-talet. År 1928 uppfördes en fabrik för tillverkning av sulfatcellulosa vid Munksund och året därpå återupptogs sulfatmassetillverkningen vid Karlsborg efter en omfattande upprustning. Fabriken vid Munksund byggdes av AB Ytterstfors-Munksunds efterföljare, AB Munksund, och fabriken vid Karlsborg av det nystartade Kalix Trävaru AB.[1]

Den norrbottniska utvecklingen på massaindustrins område måste ses i ett större sammanhang. Var i Norrland byggdes de första massafabrikerna och vid vilka tidpunkter skedde detta? Vilka typer av massafabriker byggdes vid olika tidpunkter och hur såg de företag ut, som byggde massafabriker? Var de norrbottniska företagen anmärkningsvärt sent ute i fråga om byggandet av massafabriker? Varför byggdes fabrikerna i Norrbotten av de nämnda företagen och varför just vid de nämnda tidpunkterna? Varför nedlades fabriken vid Karlsborg?

För 1920-talets del skall närmast undersökas hur det paradoxala kunde inträffa, att AB Ytterstfors-Munksund ej kunde uppföra en sulfatfabrik medan däremot, sedan bolaget forsatts i konkurs, en sulfatfabrik kunde komma igång mycket snart på initiativ av konkursförvaltarna.

VII:2 Massaindustrins framväxt i Norrland.

Det första träsliperiet i Sverige tillkom år 1857 och drygt tio år senare byggdes de två första anläggningarna i Norrland, Forssä utanför Hudiksvall

[1] Källor anges i avd. VII:3 nedan.

och Torpshammar i Medelpad. Det var emellertid under åren 1880—1900 som massatillverkning i träsliperier fick någon betydelse. Vid sekelskiftet tillkom en ny teknik. Varmslipningsmetoden avlöste kallslipningsmetoden som använts dittills och detta betydde en genomgripande förändring i slipmasseframställningen. Decenniet efter år 1900 medförde också den kraftigaste produktionsutvecklingen både i Sverige och över huvud i Norrland.[2]

Cellulosafabriker hade byggts i södra och mellersta Sverige redan under 1870- och 1880-talen. Detta var dock ett initialskede, en "det grundläggande experimenterandets tid". Från omkring 1890 går den nya industrin in i ett nytt skede, som kännetecknas av stordrift och förbättrad teknik.[3]

Det var först från sekelskiftet som de norrländska sågverksföretagen på allvar tog upp massatillverkning. Sågverksindustrins företrädare såg närmast med misstänksamhet mot den nya industrin, som man betraktade som en konkurrent om råvaran. Mot den bakgrunden får man närmast se sågverks- och trävaruexportföreningens yrkande på avverkningsförbud på småvirke under 1890-talets mitt.[4] Den nya industrin hade dock kommit för att stanna och undan för undan blev sågverksföretagen intresserade. När räntabiliteten på sågverksrörelsen sjönk, blev det självklart angeläget, att erhålla ett komplement i form av en lönande industrigren. Den tilltagande bristen på sågtimmer med åtföljande prisstegring på skog gjorde det angeläget att bättre utnyttja skogsmarken genom att ta vara på småvirke och avfall från sågarna.

Tillverkningen av pappersmassa var, som framgår av tabellen nedan, mycket blygsam före sekelskiftet för alla tre tillverkningsmetoderna.

Slipmassan ökade starkt efter år 1900 och en fyrdubbling av produktionen ägde rum under tio år. Efter år 1910 är dock ökningstakten mindre och slipmassans relativa betydelse minskar. Av de två kemiska metoderna hade sulfatmetoden introducerats först i landet, men massatillverkningen enligt sulfitmetoden utvecklades snabbare och fick den långt större kvantitativa betydelsen. Under perioden 1900—1910 ökade den mycket starkt och hade år 1910 — som tabellen visar — nästan tio gånger så hög tillverkning som sulfatfabrikerna. Den snabba ökningen avtog under nästa decennium, då i gengäld produktionen av sulfatmassa tredubblades från 38 500 till bortåt 120 000 ton.

[2] A. Prydz, Slipmassaindustrins tekniska utveckling i Sverige 1857—1950, s. 36, 41.

[3] K. Nyström, Den norrländska trämasse- coh cellulosaindustrien, s. 367. (Norrländskt Handbibliotek X).
E. Bosaeus, Utveckling av produktion och teknik i Svensk massaindustri 1857—1939, s. 24 och 44.
På 1870-talet hade C.O. Ekman, som en av de första i världen, experimenterat med sulfitmassetillverkning. Fabriken nedlades 1897. På samma plats, Bergvik i Hälsingland, byggdes några år senare en modern sulfitfabrik.
(E. Öman, Cellulosaindustri jämte träsliperi, s. 200 och 205).

[4] E. Bosaeus, a.a., s. 16.

Tabell 26.

Tillverkningen av mekanisk trämassa, sulfitcellulosa och sulfatcellulosa i Norrland i tusental ton torr vikt, 1895–1920.

	Slipmassa	Sulfit	Sulfat	Summa
1895	12,6	30,1	3,9	46,6
1900	20,4	66,1	13,5	100,0
1905	41,4	134,0	20,2	195,6
1910	88,8	323,7	38,5	451,0
1915	107,4	467,9	77,8	653,1
1920	121,7	484,3	119,2	725,2

Källa: Sammanställning av tabeller ur Nyström, Den norrländska trämasse- och cellulosaindustrin, ss. 385, 415, 456. Skutskär medräknat.

I början av 1920-talet fanns det 51 massafabriker i Norrland inklusive Skutskär. Av dessa var 25 sulfitfabriker, 16 träsliperier och 10 var sulfatfabriker. Fördelningen på de olika länen var:[5]

	Gävleb. l.	Västern. l.	Jämtl. l.	Västerb. l.	Norrb. l.	Summa
Sulfit	8	11	3	3	–	25
Sulfat	4	5	–	1	–	10
Träslip.	4	6	2	3	1	16

Sulfitfabrikerna tillkom först i de södra delarna av Norrland och bredde sedan ut sig mot norr. Av de åtta sulfitfabrikerna i Gävleborgs län tillkom fyra före sekelskiftet (Storvik, Mackmyra, Ström och Skutskär). De övriga kom därefter med ett par års mellanrum: Bergvik 1902, Vallvik 1907, Korsnäs 1909 och något senare Iggesund 1915. Sundsvalls- och Härnösandsområdena fick sina första sulfitfabriker vid sekelskiftet då Essvik utanför Sundsvall och Utansjö vid Ångermanälven uppfördes. I Sundsvalls-området uppfördes fem olika fabriker perioden 1900–1910: Svartvik 1905, Nyhamn 1907, Ortviken 1908, Söråker 1909 och Fagervik år 1910. Av de övriga sulfitfabrikerna i Härnösands-området kom under dessa år: Domsjö 1903, Svanö, Kramfors och Köpmanholmen år 1906. De tre fabrikerna i Västerbotten, Hörnefors, Robertsfors och Öhrviken, tillkom alla under åren 1904–1906. Av de tre fabrikerna i Jämtland uppfördes två före sekelskiftet (Hjärpen och Hissmofors) och en under världskriget. Efter år 1910 tillkom i hela Norrland endast två sulfitfabriker, nämligen Iggesund och Ulriksfors i Jämtland.[6]

Före sekelskiftet fanns det endast två sulfatfabriker i Norrland: Skutskär och Frånö. Därefter dröjde det åtta år innan nästa sulfatfabrik tillkom,

[5] K. Nyström, a.a., s. 369, 404, 430.

[6] ibid. s. 430–446.

nämligen den vid Wifsta Varv år 1908. Åren närmast före första världskriget tillkom flera sulfatfabriker: Wäija, Husum, Obbola och Kalix, av vilka dock den sistnämnda upphörde efter några år. Under de första krigsåren tillkom Karskär och Iggesund i Gävleborgs län och Sprängviken i Ångermanland och strax efter kriget fabriken vid Sandarne.[7]

När cellulosaindustrin kom till de gamla sågverksdistrikten i Medelpad och Ångermanland var det i form av sulfitfabriker. Detta har berott på den rådande råvarusituationen. Skogarna i Medelpad och Ångermanland innehöll mera gran än tall och granveden var vid denna tid den enda användbara för sulfitmassan. Eftersom sågade trävaror av granvirke betalades sämre än de av furu var det naturligt att man genomförde en rationell uppdelning och de företag som hade mycket gran i sina skogar var snabbare att införa sulfitfabriker.[8] Sulfitmassan var också den mera efterfrågade och uppskattade produkten, medan å andra sidan sulfat hade mindre specialiserade krav på råvaran: både tall och gran kunde utnyttjas, och därmed var det också möjligt att utnyttja sågverksavfall, om detta var barkat.

När det gällde anläggningskostnaden var den ungefär densamma för de bägge typerna av fabrik: en sulfatfabrik för tillverkning av 20 000 ton beräknades kosta 4 milj. kronor i anläggningskostnad mot 3.8 milj. kronor för en sulfitfabrik av motsvarande storlek.[9]

Hur såg de företag ut som byggde massafabriker? I vad mån var det sågverksföretag och i så fall hur stora sådana? Hur var deras innehav av egna skogar? För att få svar på frågorna har de företag som uppförde massafabriker från Sundsvalls-området och norrut uppförts i en tabell, där även deras innehav av egna skogar och deras produktionskapacitet för sågade trävaror angetts (se tabell B. 27.).

Av de 14 sulfitfabrikerna från Sundsvall och uppåt var det endast två, Nyhamn och Essvik, som ej hörde till något sågverksföretag med betydande egna skogar och en hög produktion av sågade trävaror. De egna skogsarealerna var betydelsefulla ur två aspekter; dels gav de en egen råvarubas och dels utgjorde skogarna ett utmärkt hypotek för de lån, som eventuellt togs i samband med massafabriksbyggandet.

Cellulosaindustrin gjorde en mycket plötslig entré i det norrländska näringslivet. Ett femtontal fabriker byggdes under seklets första decennium och de flesta var sulfitfabriker. Av de 11 sulfitfabrikerna i Västernorrlands län kom ungefär hälften på Sundsvalls-området. Sulfatfabrikerna tillkom under årtiondet 1910—1920 och framförallt under förkrigsåren. Sulfatfabrikerna var

[7] ibid. s. 405—411.

[8] Trävaror av gran låg före kriget ungefär 10 % under furu i pris. (Oxholm, s. 242).

[9] K. Nyström, a.a., s. 488.

långt färre till antalet – 10 fabriker var i verksamhet i början av 1920-talet. Av dessa var fyra lokaliserade i Gävle-området och fyra i Ångermanland. De två nordligaste var Obbola och Kalixfabriken. Sundsvallsområdet hade fram till 1930-talet endast en sulfatfabrik, nämligen den vid Wifsta Varv. Sulfatfabrikerna anlades som regel av de företag, som redan hade sulfitfabriker.

VIII:3 Massafrågan i Norrbotten före 1920-talet.

I den första "sulfitvågen" under 1900-talets första decennium fanns – som redan nämnts – inga norrbottniska företag med. William Olsson hade dock år 1905 planer på en sulfitfabrik för Nordiska Trävaru AB. Man kände otillfredsställelsen med att stora mängder småvirke blev kvar i skogarna, då det ej kunde tas till vara. Man hörde sig för hos en expert på området, V. Folin på Storvik. Denne ställde sig skeptisk till förslaget, som därför sköts på framtiden.[1] Folins tveksamhet kan ha hängt samman med trävarubolagets dåliga finanser, om vilka han säkert var informerad. Folin och K.A. Wallenberg var kompanjoner i Storviks Sulfat AB.[2]

År 1907 byggde Ytterstfors Trävaru AB ett träsliperi men man hade även allvarliga funderingar på en sulfitfabrik och båda alternativen blev föremål för utredningar. Ingenjör Janne Bergström undersökte sulfitmassealternativet och kom fram till en anläggningskostnad på 993 000 kronor för en fabrik med 6 000 tons kapacitet. I kostnaden ingick även montering av en kraftanläggning och en linbana till Furuögrund. Slipmassealternativet utreddes av A.F. Prydz, en av landets främsta experter på området, som kom fram till en anläggningskostnad på 140 800 kronor för ett sliperi med 9 000 tons tillverkning av våt massa och 308 000 för samma fabrik utbyggd för 24 000 tons tillverkning. Det var främst två orsaker som avgjorde till slipfabrikens fördel. För det första blev anläggningskostnaden avsevärt lägre och i ett läge, då kapital var svårt att uppbringa, var detta av stor vikt. För det andra beräknade man att tillgången på granvirke i bolagets skogar var otillräcklig för en kontinuerlig drift. Visserligen skulle en slipfabrik på 24 000 ton kräva lika stor kvantitet granvirke som en 6 000 tons sulfitfabrik, men man räknade med att om det blev svårt att köpa det virke som fattades, skulle in skränkningar i driften bli lättare att genomföra vid en slipanläggning. Man befarade, att en sulfitfabrik, på grund av de höga kostnaderna, skulle förutsät-

[1] William Olsson, t. Stockholms Enskilda Bank och det konsortium som övertagit Nordiskas obligationer av 1903. 25.2. 1905. TM.

[2] O. Gasslander, a.a., s. 273.

ta full produktion även i lägen då råvarupriset och/eller försäljningssituationen i stället talade för en minskad tillverkning.[3]

Sulfitfabriksplanerna låg i linje med den optimistiska och offensiva politik bolaget dittills fört och som kulminerat med inköpet av aktierna i Munksund AB. Det mindre kapitalkrävande alternativet, anläggandet av ett sliperi, kom emellertid att framstå som välbetänkt när först 1907 års kris och sedan den snäva kreditgivningen från de norrländska bankernas sida efter 1910 bjärt illustrerade den begränsade rörelsefriheten.

Före 1907 fanns endast ett träsliperi norr om Sundsvall, som var av någon betydelse. Det var Forsse träsliperi utanför Långsele i Ångermanland uppfört av Graningeverken några år tidigare. Det fanns därtill två mycket små sliperier i Ångermanland, Björkå och Högforsen, men dessa producerade tillsammans endast ett par tusen ton mot närmare 30 000 ton för Forsse och Ytterstfors.[4] Ytterstfors Trävaru AB var alltså pionjär i Norr- och Västerbotten inom slipmasseindustrin. Detta var ingen tillfällighet. Slipmassefabrikerna drog mycket kraft och Ytterstforsbolaget hade i det avseendet goda förutsättningar. Bolaget hade en fors där den gamla vattensågen låg och på den platsen uppfördes ett mindre kraftverk. Kompletterande kraft kunde erhållas från Skellefteå stads kraftverk vid Finnforsarna, vilka utbyggdes vid samma tid. Genom att den egna forsen låg nära havet kunde avskeppningshamnen Furuögrund nås genom en enkel linbana på ett par kilometers längd.[5]

Det kan här tilläggas, att bolagets "starke man", Egil Unander-Scharin, strax därpå tog upp sina gamla planer på ett sliperi invid Umeå. Unanders privata fabriksplaner gjorde att Umeå stad forcerade sitt kraftverksprojekt. Sliperiet garanterade en avsättning på 2 000 hk och skulle möjliggöra utbyggnaden. Fabriken stod färdig i maj 1910. Unander-Scharin byggde ännu ett sliperi, nämligen vid Clemensnäs, vilket stod färdigt år 1912 och hade en kapacitet på 23 000 ton.[6] Utbyggnaden av sliperierna och vattenkraften gick hand i hand. Ett kraftverk måste byggas stort för att bli lönsamt och då var det givetvis en fördel att redan från början ha avsättning för överskottsenergin.[7]

Råvaruförsörjningen till dessa träsliperier löstes genom att 10-åriga leveranskontrakt upprättades med Domänverket om leveranser av cirka 20 000 m^3 pappersved per år till vardera verket. Domänverket var mycket in-

[3] YTAB. Styr.prot. 8.9. 1907.
[4] K. Nyström, a.a., s. 369–377.
[5] YTAB. Styr.ber. 1909.
[6] A. Prydz, a.a., s. 78.
[7] K-G. Hildebrand, Erik Johan Ljungberg och Stora Kopparberg, s. 416.

tresserat av att få avsättning för småvirke och uppmuntrade massafabriksbyggandet.[8]

När Nordiska Trävaru AB och Ytterstfors Trävaru AB planerade cellulosafabriker var det – som har framhållits – sulfitalternativet man arbetade med. Sulfatfabriker var då sällsynta i Norrland. Den enda fabriken norr om Sundsvall var ännu 1908 den vid Frånö. Om de norrbottniska företagen hade valt detta alternativ, som i och för sig passade ihop med rå varuförutsättningarna, hade de tvingats in på en pionjärverksamhet som kanske hade överstigit deras resurser. När Baltiska Trävaru AB byggde sin cellulosaanläggning var det däremot under en "sulfatvåg" – flera liknande fabriker byggdes nästan samtidigt i andra delar av Norrland.

Redan innan bolaget bildats förelåg planer på en sulfatfabrik.[9] Bättre utvinning ur skogarna och tillvaratagandet av sågavfallet genom en sådan fabrik hade varit den grundprincip, som Stockholms Enskilda Bank använde vid rekonstruktionen av Wifsta Varv vid samma tidpunkt.[1] Det var naturligt att dessa principer blev gällande även för bankens engagemang i Norrbotten. Bolagets råvarubas hade fördubblats genom inköpet av Töre AB och Kalix Trävaru AB (Båtskärsnäs). Sågavfallet från Båtskärsnäs kunde med lätthet transporteras till sulfatfabriken vid Karlsborg och även avfall från Töresågen kunde tillföras. Den egna sågen vid Karlsborg var dessutom stor och producerade 20 000 standards sågade trävaror. Både råvarusituationen och avfallsmöjligheterna talade för en sulfatfabrik.

Baltiska Trävaru AB, med Axel Wallenberg som verkställande direktör, genomförde planerna men man gick försiktigt och etappvis tillväga. Stockholms Enskilda Bank var försiktig gentemot det nya företaget och man ville se hur vinstutvecklingen artade sig, innan man kunde göra nya åtaganden.[2] Baltiska Trävaru AB visade emellertid vinster varje år. 1913 bör jade sulfatfabriken uppföras. Det skedde genom ett för ändamålet bildat företag, Norrbottens Sulfat AB. De största aktieägarna var Baltiska Trävaru AB och Stockholms Enskilda Banks förvaltningsbolag, Civitas och Providen tia. Fabriken fick en kapacitet på 10 000 ton och byggdes av en stor expert på området, Gunnar Sundblad. Den kom emellertid blott ett enda år, 1916, i närheten av den tilltänkta produktionssiffran 10 000 ton. År 1918 var tillverkningen 4 700 ton. Vid det laget hade Norrbottens Sulfat AB införlivats med Baltiska Trävaru AB, som i sin tur år 1918 gick upp i det då nybildade bolaget AB Ytterstfors-Munksund. Ett par år tidigare hade emellertid en

[8] A. Prydz. a.a., s. 78.
[9] O. Gasslander, a.a., s. 380.
[1] T. Altin, Wifsta Varv 1798–1948, s. 131 ff.
[2] O. Gasslander a.a., s. 382.

slipanläggning uppförts vid Luleå, möjliggjord genom att Sikforsarna i Piteå älv var utbyggda och kunde ge elektrisk kraft.[3] Fabriken uppfördes gemensamt av Baltiska Trävaru AB och Töre AB. Den var av medelstorlek och hade en kapacitet på 10 000 ton.

År 1918 inköptes aktierna i Baltiska Trävaru AB av AB Ytterstfors-Munksund och året därpå nedlades sulfatfabriken. Med tanke på att en sulfatfabrik ingått som en självklarhet i bolagsbildarnas program år 1916 var åtgärden märklig och blev också hårt kritiserad längre fram, då bolaget försattes i konkurs.[4] Bolagets ekonomiska ställning var god år 1919, och tillgången till krediter torde inte ha varit något hinder. Varför nedlades fabriken?

Fabriken hade i verkligheten haft problem av olika slag främst under krigsåren. Flera utredningar gjordes under 1918 och 1919 för att utröna orsakerna.[5] Utredarna var eniga om att massans kvalitet inte blivit bra trots att något egentligt fel på fabriken som sådan inte kunde påvisas. Utredarna pekade på tre besvärande faktorer: bränslet, vattnet och personalsituationen. Fabriken var avsedd att drivas med kol som bränsle för att sågavfallet skulle kunna användas som råvara till cellulosatillverkningen. På grund av kolbrist under och efter kriget hade i stället avfall från sågen, ofta sur sågspån och ribb, använts som bränsle. Bränsletillförseln blev därigenom beroende av driften vid sågverket och blev ojämn därför att sågen ibland gjorde inskränkningar i tillverkningen; då fick man hugga props till bränsle. Bränsleproblemen gjorde att man tidvis hade svårigheter att hålla ångtrycket uppe, med påföljd att maskinerna stannade.

Fabriken hade inte försetts med sötvattenstub varigenom fabriken tvingades att direkt använda vattnet från Bottenviken vid tillverkningen och i ångpannorna. Detta inverkade — trots att salthalten givetsvis var ganska obetydlig — frätande på maskineriet med stora reparationer som följd. Sådana driftsstörningar var svårbemästrade, eftersom det var ont om kvalificerade arbetare. Vid fabrikens start hade sådan arbetskraft anskaffats söderifrån men arbetarna hade rest hem på grund av den svåra livsmedelssituationen i Norrbotten under kriget.

För att få fabriken funktionsduglig måste alltså vissa tekniska ändringar göras, främst då införskaffande av en sötvattenstub, men därtill måste de sociala förhållandena för arbetarna förbättras för att framför allt den kvalificerade arbetskraften skulle lockas dit och även stanna kvar. Fabrikens

[3] F. Hjulström, Sveriges elektrifiering, s. 260.

[4] Riksdagsman O.W. Lövgren i Socialdemokraten 8.7. 1925.

[5] Utredningar av K.A. Everitt, H. Norman, G. Sundblad, A. Stålnacke. PM över Kalix Sulfatfabrik 27.9. 1925. G. Sundblad t. Bellander 10.10. 1918.
PM av G. Andersson 6.12. 1924. Doss. 4033. SHB.

konstruktör beräknade, att bolaget för en kostnad på högst 1,3 milj. kronor skulle få en förstklassig fabrik.

Karlsborgsfabriken var nu inte ensam om att ha driftsstörningar under krigsåren. Sulfatfabriken vid Obbola hade liknande bränsleproblem – där samlade man ris i skogarna till bränsle – men allvarligare var att driftsstörningar uppstod då nödvändiga reparationsarbeten måste uppskjutas.[6] Övriga problem som berodde på krig och avspärrning, såsom brist på smörjoljor och kemikalier, var ju besvärande för alla och var ingenting specifikt för dessa fabriker.

Konjunkturerna för massa var dåliga under 1918 och 1919. Betydande inskränkningar hade gjorts under de första kvartalen – i juni var kapacitetsutnyttjandet endast 14 % inom sulfatindustrin därför att man under 1918 producerat på lager i hopp om bättre försäljningar under 1919. Lagren i början av 1919 motsvarade ungefär fem månaders produktion vid fullt kapacitetsutnyttjande.[7]

Konjunkturerna för sulfatmassa var mörka efter krigsslutet men knappast så dåliga att ett företag med bestämd målsättning att driva sulfattillverkning skulle ge upp. Att utsikterna på sikt var goda fanns det knappast någon som betvivlade. Man trodde på en stark efterfrågan sedan efterkrigsproblemen lösts och man rustade sig för att möta den.

I och för sig behövde inte heller nedläggningen av Karlsborg innebära en kapitulation. Det första försöket hade i varje fall tills vidare blivit en besvikelse – något som inte var enastående – och inför den omstrukturering som rimligen måste bli nödvändig efter fusionsperioden kunde man behöva stå öppen också inför nya lösningar. I slutet av 1919 beslöt styrelsen utreda dels lämpligheten av att i framtiden bibehålla alla sina många och geografiskt spridda sågverk, dels frågan om anläggande av en cellulosafabrik vid något av verken. Då man kunde förutsätta att utredningen skulle visa det befogade i att bygga en sådan fabrik beslöt styrelsen "att redan nu uppdraga åt lämplig person, förslagsvis ingenjör Artur Stålnacke, att utarbeta ett skisserat förslag till en kombinerad sulfat- och sulfitanläggning eventuellt vid Skuthamn i Piteå-distriktet, således i nära anslutning till bolagets fyra verk där".[8]

De sista orden påminner om att Karlsborgsfabriken efter fusionen 1918 inte längre kunde anses ha en idealisk placering; bolagets bästa sågverk låg i Piteå-distriktet med dess goda utskeppningssituation.

På längre sikt framstår det ingalunda som förvånande att anläggandet av en sulfatfabrik fått dröja så relativt länge. Sådana fabriker var alltjämt

[6] B. Forsberg, Utvecklingen i Obbola under åren 1889–1963, s. 23.
[7] A. Östlind, a.a., s. 512.
[8] Y-M. Styr. prot. 4. 12. 1919.

ovanliga i landets nordliga delar, och det första stora försöket hade stött på i och för sig mycket naturliga svårigheter. Däremot är det påfallande att frågan i fortsättningen blev handlagd med stor långsamhet; detta berodde visserligen i direkt mening på personliga omständigheter och på att framstående anläggare av cellulosafabriker var sällsynta i landet. Först i maj 1920 kom man emellertid att ge Stålnacke hans utredningsuppdrag. Kort därpå avled Stålnacke, och arbetet övertogs av ingenjör K.A. Everitt, som biträtt vid den dittillsvarande utredningen.[9] Everitt kom i sin tur inte att avlämna något förslag förrän i slutet av 1923. Under tiden hade deflationskrisen under åren 1921 och 1922 ställt alla tidigare beräkningar och begrepp överända och medfört en finansiell rekonstruktion av AB Ytterstfors-Munksund. När sulfatfabriksfrågan återkommer under 1924 var det under helt andra förutsättningar än när utredningsarbetet påbörjades.

I den mån det föreligger en "skuld" till sulfatfrågans försening är det de förlorade åren 1919–23 som det gäller. I början av den perioden kunde ingen förutse hur ödesdigra effekterna av dröjsmålet skulle bli; under periodens senare del var Ytterstfors-Munksund ett konkurshotat företag med begränsade möjligheter att sätta igång stora investeringar.

VII:4 Massafrågan i Norrbotten under 1920-talet.

Styrelsen var, även efter nedgången 1921, medveten om sulfatfrågans vikt. Man var angelägen att utredningen skulle påskyndas och gav större anslag ty, som det blev sagt 1922, sulfatfabriken "var nära nog nödvändig för bolagets existens".[1] Vid samma tillfälle beslöt man att alternativt låta utreda kostnaderna för en upprustning av fabriken vid Karlsborg. På grundval av Everitts utredning, som var klar i slutet av år 1923, ägnade man sedan nära ett år inom styrelsen att utarbeta program för bolagets framtida verksamhet, daterat den 31 oktober 1924. Det gick i korthet ut på följande. Tillverkningen av sågade trävaror skulle, med tanke på att de egna skogarna ej gav råvara till mer än knappt 20 000 standards sågade trävaror, nedbringas till ca 40 000 standards. En sulfatfabrik skulle uppföras vid Skuthamn med en kapacitet på 20 000 ton men med möjlighet till en fördubbling. På sågverkssidan skulle de sågverk som hade de högsta tillverkningskostnaderna nedläggas och en koncentration av sågningsverksamheten ske till Piteå-området för att sågarnas avfall skulle kunna tillgodogöras vid sulfatfabriken. I valet mellan Karlsborg, där vissa byggnader redan fanns, och Skuthamn hade utredaren

[9] Y-M. Styr. prot. 29.5. 1920.
[1] Y-M. Styr.prot. 19.2. 1922.

Everitt stannat för det senare alternativet trots att det krävde mera anläggningskapital. Den beräknade kostnaden för Skuthamnsfabriken uppgick till 7 500 000 kronor för byggnader och nödvändiga bostäder samt 2 000 000 kronor i driftskapital. Styrelsen förordade i sin plan att de aviserade inskränkningarna i sågverksrörelsen inte skulle genomföras förrän sulfatfabriken var igång och kunde bära sina egna räntor och detta kunde ske tidigast 1927.

Ärendet behandlades raskt. Den 10 december antogs programmet i styrelsen och man beslöt därjämte att avge en skrivelse till en utlyst extra bolagsstämma om bemyndigande att uppföra sulfatfabriken i enlighet med utredningens förslag. Man kan utgå ifrån att kreditgivaren, Svenska Handelsbanken, var underrättad och införstådd i de åtgärder som vidtogs, eftersom styrelsens ordförande, Ernst Malmström, var styrelseledamot i banken och dess expert i skogsindustriella frågor. Men strax efter beslutet om sulfatfabriken i bolagets styrelse kan man märka en tveksamhet från banken sida. I dess styrelseprotokoll för den 16 december föredrages ett brev, som verkställande direktören, Helmer Sténs, ämnar skicka till styrelsen för AB Ytterstfors-Munksund. Han utvecklar där "sin och sina kollegers synpunkt" i frågan. Han säger sig ha tagit del av "den summariska promemorian i ärendet" – det är den utredning som Ytterstfors-Munksund i flera år arbetat på – men vill att bolagsstyrelsen ofördröjligen företager en uttömmande utredning för att i detalj kartlägga de ekonomiska, finansiella och organisatoriska verkningarna dels av begränsningen av sågverksdriften och dels av sulfatfabrikens anläggande. När denna utredning var klar skulle bankledningen slutgiltigt ta ställning till förslaget. Sténs föreslog också, med hänsyn till frågans stora vikt, att ett par utomstående experter skulle höras.

De tillkallade experterna, disponent Gunnar Magnusson i Skönvik AB och Karl Salin i Sandviks Ångsågs AB, gjorde en separat undersökning, där de konstaterade att styrelsens utredning var noggrant gjord – de hade själva inga större erinringar att göra mot de uppgjorda kalkylerna – men de kunde ändock inte tillstyrka ett uppförande av fabriken på grund av bolagets allmänna ekonomiska situation och den obetydliga vinstmarginal som fabriken under överskådlig tid kunde ge.[2] Denna utredning var känd av styrelsen i Ytterstfors-Munksund när den sammanträdde den 27 februari och där Malmström med viss bitterhet kunde redovisa sitt intryck, att banken inte längre var beredd att medverka till genomförandet av beslutet om sulfatfabriken, trots att detta beslut fattats i fullt samförstånd med dem. I stället tycktes banken, enligt Malmström, önska att bolaget genom att avsevärt ned-

[2] Utlåtande av G. Magnusson o. K. Salin 27.2. 1925. Styr. för Y M hade då gjort en ny utredning, dat. 15.1. 1925. Samtliga utredningar i doss. 4033. SHB.

bringa sin omslutning skulle återbetala förlagskapital – inom banken hade han fått intrycket att man där räknade med en årstillverkning på endast 35 000 standards.

Malmström hade fattat saken alldeles rätt – strax efteråt kom det formella avslaget i ett brev från bankdirektören Th. Raaschou, vilken handlade bolagets kreditfrågor. Raaschou medger i sitt brev att planerna på en omläggning av driften och uppförandet av en sulfatfabrik var förnuftiga åtgärder och att man inte heller hade något att invända i princip mot de utredningar som gjorts utan vitsordar i stället att "de av Eder uppgjorda förslaget och kostnadsberäkningarna i stort sett torde vara betryggande". "Men" tillägger han, "med den rådande osäkerheten på alla områden och med upplysning som på senare tiden ingått från Amerika om där planerade stora nybyggen av sulfatfabriker måste banken för närvarande ställa sig tvekande då här gäller att fastlåsa ett så stort kapital, som här ifrågasatts. Vi önska därför för närvarande låta frågan vila tills man med större säkerhet kan bedöma såväl det allmänna läget som ock sulfatmarknadens framtid."[3]

Någonting har alltså inträffat som tvingat bankens ledning att frångå sin tidigare positiva inställning till fabriksbygget. De två institutioner som närmast kan ha agerat i frågan och som hade maktmedel att genomdriva en linje var bankinspektionen och bankens revisorer. Det finns inget material som tyder på att bankinspektionen skulle ha agerat i denna fråga bortsett från att man där vid denna tid noga följde bankens alla engagemang. Däremot är det klart att revisorerna såg allvarligt på kreditgivningen till Ytterstfors-Munksund och helst såg att denna minskade. I en skrivelse till styrelsen konstaterade revisorerna att aktiekapitalet i Ytterstfors-Munksund måste anses till största delen förbrukat och att företaget drevs på Handelsbankens risk till största delen. Med hänsyftning på krediterna till sulfatfabriken säger man i skrivelsen "att bindande av nytt kapital från banken i fasta anläggningar endast bör ifrågakomma, för så vitt klara och fullt övertygande skäl kunna förebringas, att en dylik utvidgning av bankens engagemang icke utan allvarlig skada för bankens intressen kan underlåtas".[4] Revisorernas motstånd var i själva verket ännu kraftigare än vad som framgår av skrivelsen; det talades om en eventuell erinran i revisorernas berättelse om beslutet gick igenom. I det läget, mot en enig revision och så nära inpå den kris och rekonstruktion banken genomgått, vågade inte styrelsen bevilja krediten.[5] Dessutom hade underhand framkommit, att en starkt bidragande

[3] Th. Rasschou t. Y-M, 7.3. 1925.

[4] PM från bolagsstämmans revisorer till Styr. för AB Svenska Handelsbanken februari 1925. SHB. Styr.prot. 26.3. 1925. Bil. C.

[5] Muntlig uppgift till förf. av bankdirektör E. Browaldh. 8.6. 1963.

orsak till revisorernas kritiska inställning var bristande förtroende för bolagets styrelse och ledning.

Frågan var avgjord men skulle snart återkomma och då under helt nya omständigheter. Bolaget försattes i konkurs under sommaren 1925. Konkursförvaltningen blev snart på det klara med att en sulfatfabrik var nödvändig för bolaget och man igångsatte genast utredningar. För att banken även skulle få möjlighet att ta ställning till ett billigare alternativ lät konkursförvaltningen också utreda "Kalixalternativet", d.v.s. iordningställandet av sulfatfabriken vid Karlsborg.

Omfattande utredningar som gjordes av Gunnar Sundblad på Iggesund och John Ekman på Dynäs talade klart för en sulfatfabrik vid Piteå. Ekman säger i sin sammanfattning: "Planen att bygga fabrik i Piteå på minst 40 000 ton har i företedda kalkyler orubbligt fasthållits såsom uppenbarligen varande den mest ekonomiska ur driftssynpunkt."[6] Vad som talade för Piteå-alternativet var följande:

a. Den största produktionen var förlagd till Piteå-distriktet och följaktligen var tillgången till avfallsråvaran störst där.
b. Karlsborgs-alternativet skulle innebära att den med hänsyn till råvarusituationen nödvändiga nedskärningen av sågverksdriften skulle försvåras enär sågverksrörelse då måste ske förutom i Piteåverken jämväl vid Karlsborg. Karlsborgs-alternativet krävde alltså mera driftskapital, Piteå-projektet beräknades kunna genomföras med ungefär bibehållen kreditvolym. Sågverksrörelse var utan tvekan en kapitalkrävande verksamhet. Ekman säger i ett brev till Hissing 17/2 1925 att det "förefaller mig vara bortkastad tid och möda att bedriva sågverksrörelse där, varest så stora förutsättningar finnes för att med mördande konkurrens i mycket stor skala koka sulfatmassa". Han konstaterar att tillverkningen av 40 000 standards tar ca 20 milj. kronor i kapital och ytterligare miljoner under vintern och han anser att en bra räntabilitet skulle uppnås om blott hälften investerades i en utbyggnad från 40 000 till 60 000 eller 80 000 ton. "Bort sålund med sågverksindustrin i Norrbotten – den har inget berättigande."[7]
c. En koncentration av verksamheten till ett område – Piteå – skulle göra det lättare att avveckla bankens företagsintresse.
d. Karlsborgsfabriken skulle, förutsatt att de gamla byggnaderna användes, få för liten kapacitet, ca 12 000 ton, och avkastningen med denna produktion för liten.
e. Skeppningstiden vid Karlsborg var ca en månad kortare än vid Piteå.

[6] Utredningar av G. Sundblad och J. Ekman. Doss. 4033. SHB.
[7] J. Ekman t. Hissing 17.2. 1926.

Konkursförvaltningens program var alltså klart: en sulfatfabrik var oundgängligen nödvändig för en lönsam drift på sikt och därmed nödvändig för att banken skulle komma ifrån sin företagarrisk. Denna sulfatfabrik skulle placeras i anslutning till Piteå-verken, där de bästa förutsättningarna fanns för tillvaratagandet av sågverkens avfall, trots att anläggningskostnaden där skulle bli omkring 10 milj. kronor mot ca 3 milj. kronor vid Karlsborg. Piteåfabriken föreslogs få en kapacitet på 30 000 ton med möjlighet att öka produktionen till 40 000 ton.

Frågan var väl utredd och konkursförvaltarna eniga och mycket bestämda i sin uppfattning när frågan skulle avgöras vid Handelsbankens styrelsesammanträde den 6 februari 1926. Föreberedande överläggningar hade ägt rum dagarna med grupper av styrelsemedlemmar och revisorer.[8] Frågan tillmättes stor betydelse och det var viktigt att medlemmarna fick betänketid samtidigt som det var viktigt att medlemmarna fick betänketid samtidigt som det var viktigt för att inte säga nödvändigt att styrelsens beslut blev enhälligt. Den enda som uttalade betänkligheter vid styrelsens sammanträde var Carl Kempe, vilken var skeptisk över standarden på Piteå-verken och för sin del trodde att man underskattat de kapitalutlägg som krävdes för upprustning och reparationer. Han anförde som sin mening, utan att denna mening fick formen av ett motförslag, att det skulle vara lättare att avyttra tillgångarna om man ej byggde någon sulfatfabrik. Styrelsemedlemmen Lyberg undrade då, hur Kempe skulle göra om han själv var ägare till företaget. Denne svarade, att han omedelbart skulle bygga fabriken men det fanns enligt hans mening en väsentlig skillnad: banken byggde för att sälja medan han skulle bygga för att behålla.

Den som vid frågans tidigare behandling varit mest negativ till sulfatfabriken i Norrbotten, revisor Robert Carlsson, framförde under de förberedande överläggningarna inte några betänkligheter – han sade sig vara övertygad av de argument som framförts. Vad som för hans del var utslagsgivande, var att Kalix-fabriken inte skulle få tillräckligt hög kapacitet för att ha chans att bli lönsam. För hans del kändes det också annorlunda nu när, enligt hans mening, företaget hade fått en fastare ledning.

Fullt så lätt som det såg ut gick omkastningen emellertid inte. En av konkursförvaltarna, bankdirektör Ernfrid Browaldh, har i en otryckt framställning som nedtecknats på 1960-talet, på ett intimt sätt framlagt sina hågkomster.

> "Att få bankens revisorer och styrelse att efter vad som hänt ändra uppfattning på den punkten var dock inte någon lätt uppgift, i all syn-

[8] SHB. Styr.prot. 6.2. 1926. PM över förber. sammanträden 4.2. o. 5.2. 1926. SHB.

nerhet som bankledningen, som ju tidigare varit inne för Munksundsprojektet, såtillvida ändrat uppfattning att man ansåg Kalixalternativet vara att föredraga med hänsyn till den lägre investeringskostnaden, om man över huvud taget skulle tänka på en fabrik. Därtill kom att betänkligheterna mot projektet givetvis ytterligare accentuerades av de unika i att en konkursförvaltning skulle ge sig in på att investera ett så stort belopp i en ny fabrik. Då jag för första gången nämnde om för Helmer Stén den uppfattningen jag, som mina medförvaltare kommit till, ansåg han det helt hopplöst att kunna övertyga revisorerna – i första hand Robert Carlsson – och styrelsen att frångå sitt beslut, omkring så mycket publicitet förekommit. Men så småningom gick han dock med på att jag skulle få göra ett försök."

Att övertyga om Piteå-alternativets överlägsenhet var i och för sig inte svårt: därvidlag spelade kraftfrågan viss roll, och enligt Browaldhs förmenande, hade man "tur" så tillvida som Vattenfallsstyrelsen ställde sig avvisande i fråga om subventionerad kraft till Karlsborg, där kraften var ungefär dubbelt så dyr som vid Piteå, och därigenom underlättade argumenteringen för Piteåalternativet. När det gällde frågan *om* en fabrik skulle byggas, bedömdes avsättningsfrågan som central i sammanhanget och det var ju den som åtminstone formellt hade stjälpt frågan förra gången. Browaldh och de övriga konkursförvaltarna gjorde nu en överraskande åtgärd. Man införskaffade från vederhäftiga köpare i USA ett telegrafiskt erbjudande, där de lovar att under 10 år köpa 15 000 ton till ett fast pris av 185 kronor. Syftet var inte att binda priset vid så långt kontrakt – det aktuella priset låg väsentligt högre – utan att visa att det fanns köpare som bedömde det kalkylerade priset som godtagbart även för en lång tid framåt. "Utrustad med bl.a. detta material började jag min rundvandring för att söka 'omvända' revisorer och styrelseledamöter. Hur många jag under hand bearbetade kan jag inte nu erinra mig. Men så mycket är klart att bland revisorerna det främst gällde att övertyga Robert Carlsson och ordföranden professor Bagge, och bland styrelseledamöterna ordföranden Kinander, vice ordföranden Lagercrantz samt styrelseledamöterna Lyberg och Malm."

Bankens styrelse beslöt att ge krediter till en ny sulfatfabrik i Piteå-distriktet och frågan fördes framåt med stor beslutsamhet. Under våren lades arbetet ut på entreprenad och trots total strejk under två månader kunde arbetet slutföras under den beräknade byggnadstiden på två år. Den 23 februari 1928 kunde det första koket köras fram. Även den beräknade kostnaderna kunde hållas, vilka var 10 500 000 kronor. Fabriken hade en kapacitet på 30 000 ton men redan samma år beslöts en utvidgning till 42 000 tons kapacitet. Inkör-

ning och intrimning av fabriken gick bra och massans kvalitet var god — allting lovade gott för framtiden.

Denna satsning på sulfatmassefabriken följdes upp av en mindre investering i Luleå träsliperi, i vilket man investerade omkring 1 250 000 kronor för en produktionsökning från ca 21 000 ton till ca 50 000 ton. Denna investering liksom de drygt 10 miljoner kronor för sulfatfabriken vid Munksund, garanterades av Svenska Handelsbanken.

Indirekt är den till sist gjorda kraftansträngningen av intresse för det som varit. Det behövdes en mycket stor finansiell insats för att en verkligt betydande sulfatfabrik skulle komma till. Om inte anläggningen fick stora mått kunde den inte få någon genomgående betydelse. Men detta innebär å andra sidan att företag på de norrbottniska sågverksbolagens ordinära finansiella nivå aldrig hade varit mäktiga någonting sådant.

VIII Appendix I. Kalixfrågan.

VIII:1. Förhandlingar med Domänverket.

I det program för den framtida driften, som den gamla styrelsen i Ytterstfors-Munksund utarbetat, fanns det planer på en nedläggning av de mindre lönsamma norra verken, d.v.s. Törefors, Båtskärsnäs och Karlsborg. Det var ett brännbart program, ty det skulle ställa berörda platser och kommuner i ett besvärligt ekonomiskt och socialt läge. Efter de dramatiska händelserna 1925 var det konkursförvaltningen som fick överta dessa problem. Förutsättningen för en fortsatt drift vid de ifrågavarande verken var att två frågor kunde lösas — råvarufrågan och kraftfrågan. Den grundläggande principen i hela rationaliseringsfrågan var, att sågverksrörelsen bättre anpassades efter den råvara som kunde erhållas ur de egna skogarna och en sulfatfabrik vid Piteå-området. Från den utgångspunkten vore det rimligt med en nivå på 35 à 40 000 standards för sågverksproduktionen, och inom den ramen var det knappast möjligt att passa in en produktion vid de norra verken. Eftersom råvaran var det stora problemet var det naturligt att man sökte kontakt med den största råvaruproducenten i området, nämligen Domänverket.[1] Redan i juli 1925, omkring en månad efter konkursen, hade Hissing kontaktat överdirektör af Wåhlberg, som var tillförordnad chef för Domänstyrelsen, och frågade om Domänstyrelsen kunde tillhandahålla timmer till acceptabelt pris för att åtminstone under någon tid och i avvaktan på ett slutgiltigt driftsprogram hunnit utarbetats, upprätthålla driften vid dessa norra verk och därigenom uppskjuta den arbetslöshet som nedläggningen skulle medföra. Något besked kunde inte af Wåhlberg ge i frågan — han ville avvakta tills generaldirektör K.J. Beskow trätt i tjänst. Någon tid därefter, den 15 augusti, uppsökte Browaldh och Hissing statsrådet S. Linders för att höra hans åsikt om vilka möjligheter staten hade att underlätta ett fortsättande av driften vid de norrbottniska sågverken. Konkursförvaltarna hade diskuterat ett par alternativ, som man ville höra regeringens uppfattning om.

[1] Förhandlingarna mellan konkursförvaltningen och domänverket. Korrespondens och övriga handlingar doss. 4033. PM av Browaldh 22.2. 1926, 5.3. 1927, Browaldh t. Malm 25.5. 1926, Beskow t. Hernod 28.4. 1926. SHB.

1. Statslån mot billig ränta för uppförande av en sulfatfabrik vid Karlsborg. Man beräknade att för en ungefärlig kostnad av 5,6 miljoner kronor skulle man erhålla en fabrik med 22 000 tons tillverkning, och detta skulle medföra arbetstillfällen åt hela fasta arbetarstammen vid Karlsborg. Eventuellt kunde lånet förbindas med villkor om råvaruleveranser från statens skogar.

2. Om Domänstyrelsen skulle kunna leverera timmer från statens skogar, helst mot en glidande prisskala som skulle sättas i relation till försäljningspriserna, kunde konkursförvaltningen, om dessa grundpriser blev gynnsamma, tänkas uppehålla driften vid de flesta verken.

3. Kontrakt med Vattenfallsstyrelsen om leverans av kraft till ett subventionerat pris dels för den eventuella sulfatfabriken vid Karlsborg och dels för den utvidgning av träsliperierna som man planerade.

Någon ståndpunkt till dessa "förslag" ville statsrådet inte inta; också han ville vänta på Beskow. Han menade dock, att lånevägen knappast var framkomlig utan riksdagens hörande samt att statens medverkan borde utredas och att man då borde undersöka, om staten ensam eller tillsammans med annan part borde överta något verk.

Den 24 augusti sökte Browaldh och Hissing upp generaldirektör Beskow och framlade sina synpunkter. Generaldirektören var bekymrad över de sociala verkningarna men antydde att de ekonomiska lagarna nog borde ha sin gång. Han menade, att det skulle vara svårt för Domänstyrelsen att ge sitt stöd på de sätt som man här tänkt, men han skulle tala med statsrådet Linders i frågan. Då Browaldh någon dag senare ringde till Beskow fick han beskedet att Domänstyrelsen inte kunde inlåta sig på ett understöd av den art som föreslagits: det skulle innebära att staten ekonomiskt stödde ett konkursbo, och ett sådant steg kunde få vittgående konsekvenser.

I konkursförvaltningens egna planer under hösten var frågan om att förlägga sulfatfabriken till Karlsborg – i stället för till Munksund – under utredning. Detta var, som förut nämnts, ett billigare alternativ och därför kanske attraktivt för den förlagsgivande banken. Emellertid var också det beroende av kraft- och råvarufrågan. Kraften vid Karlsborg var dubbelt så dyr som vid Piteå och skulle sulfatfabrik byggas, måste sågningen fortsätta vid Karlsborg och eventuellt även vid det närliggande Båtskärsnäs för att sulfatfabriken skulle kunna tillgodogöra sig avfallet; därmed blev timmerfrågan alltjämt av stor betydelse. Riksdagsmannen O.W. Lövgren från Nyborg utanför Kalix hade, som visats tidigare, varit ordentligt kritisk främst mot Handelsbanken i samband med bolagets konkurs men blev snart införstådd med konkursförvaltningens åtgärder och skulle vid följande riksdagsdebatter helt stödja dessa. Han såg under hösten dock optimistiskt på möjligheterna att

få igång driften vid Karlsborg och han åtog sig att stödja åtgärder, som gick i den riktningen. "Såvitt jag kan se, kan min medverkan ej bli någon annan än den, att jag försöker att klargöra ställningen för mina politiska vänner och få deras medverkan till åvägabringandet av ett statens tillmötesgående av de önskemål, som förut nämnts... Det förefaller mig som om kraftfrågan borde kunna lösas utan alltför stora svårigheter, svårare torde det bli att förmå det formalistiska Domänverket till eftergifter."[2]

Förhandlingarna med Domänstyrelsen återupptogs i januari och då på ingripande av landshövding Malm i Luleå. Konkursförvaltarna hade besökt denna i Luleå och meddelat, att sågningen vid Törefors måste nedläggas vid första öppet vatten och vad Båtskärsnäs beträffade, skulle sågningen vara oviss efter nästa årsskifte. Malm vädjade till konkursförvaltarna att uppsöka Beskow och än en gång klargöra ställningen. Han tänkte sig möjligheten att Domänverket för avhjälpande av arbetslösheten skulle verkställa avverkningar och eventuellt genom legosågning eller under annan form låta försåga virket vid Törefors och Karlsborg. Den eventuella förlusten skulle, enligt hans uppfattning, kanske kunna täckas medelst medel som arbetslöshetsmyndigheterna ställde till förfogande.

Konkursförvaltarna tog kontakt med Domänstyrelsen redan två dagar därefter. Därvid ansåg både Beskow och af Wåhlberg att legosågning genom Domänverkets försorg var utesluten, eftersom man antog att förlusten skulle bli större än om direkta arbetslöshetsunderstöd utbetalades. Ej heller var man villig att arrendera sågen och såga timret själv, Domänstyrelsen kunde för övrigt inte tillhandahålla mer än 100 000 timmer – det räckte bara till att hålla Törefors igång, och prisfrågan var alltjämt olöst.

I början på februari 1926 gick Handelsbanken med på konkursförvaltarnas framställning om krediter till en sulfatfabrik med placering i Piteå-distriktet. Karlsborgsfabriken var emellertid kvar i bilden fast nu i en annan form. Förvaltarna sökte utnyttja sina kontakter med enskilda företag för att skapa intresse för drift vid Karlsborg. I ett brev till landshövding G. Malm – medlem av Handelsbankens centralstyrelse – anför Browaldh att de preliminära underhandlingar som förts med enskilda företagare givit "grundad anledning till förhoppning om planens realiserande, särskilt som Svenska Handelsbanken ställt i utsikt såväl sin garanti för fullgörandet av ett eventuellt leveranskontrakt med Kungl. Domänstyrelsen som en välvillig prövning av eventuella kreditframställningar från det blivande bolagets sida".[3]

De förhandlingar med Domänstyrelsen som återupptogs den 20 februari samma år avsåg alltså från konkursförvaltningens sida att skapa förutsätt-

[2] Lövgren t. Sundblad 16.11. 1925.
[3] Browaldh t. Malm 25.5 1926.

ningar för bildande av ett nytt företag med uppgift att fortsätta verksamheten vid Karlsborg. Detta fastslogs vid förhandlingarna av bankdirektör Dahlberg i Handelsbanken. Denna gång var det alltså ej fråga om att leveranserna skulle vara stöd till ett konkursbo — det gällde långtidskontrakt för råvaruleveranser, visserligen till ett för tillfället endast tänkt företag. Hissing och Browaldh ansåg, att för 15 00 tons produktion behövdes cirka 2 milj. kubikfot sulfatved förutsatt att man hade hack från cirka 15 000 standards sågning. Domänstyrelsens representanter (Bekow, af Wåhlberg samt försäljningschefen E.W. Norlin) trodde dock inte att man kunde uppbringa med än cirka 1 milj. kubikfot och trodde, att den begärda kvantiteten utgjorde nästan hela den mängd sulfatved, som var till försäljning i området i fråga. I prisfrågan var meningarna starkt delade, och man kom inte till någon form av enighet.

När det gällde priset på sågtimmer uppgav Norlin inledningsvis, att Domänverket som gällande pris hade 42 öre per cyl. kubikfot för timmer och 8" i topp. Browaldh påpekade, att vid förhandlingar om leveranser till Töre hade priset angetts till 40 öre. Man enades dock om att priset skulle vara det sistnämnda. Som utgångspunkt för en glidande prisskala enades man om att ett pris av 13 pund för 7" battens skulle motsvara 40 öre per cyl. kubikfot. Förhandlingarna skulle fortsättas mellan T. Hérnod från konkursförvaltningen och Norlin och af Wåhlberg från Domänstyrelsen.

Dessa förhandlingar strandade. Som ett slutmoment står ett brev till Beskow där Hérnod ger sin mycket personliga kommentar till misslyckandet. Efter att ha kommenterat förhandlingarnas frågor punkt för punkt kommer avslutningen:

> "Herr Generaldirektör. Måhända har jag i mitt svar här ovan icke anslagit en fullt korrekt och passande ton. Min ursäkt är, att jag är överhopad med göromål, och ehuru jag numera förstår, att Kungl. Domänstyrelsen icke ser sig i stånd att för sin del skapa den förutsättning som skulle kunna framlocka ett enskilt intresse för Kalixanläggningarnas sättande i drift, har det givetvis varit min plikt att framlägga min syn på de frågor, som berörs i Eder ärade skivelse. Jag delar Eder uppfattning, att utsikterna att efter de långa underhandlingarna komma till ett positivt resultat synas mycket små. Skulle det av någon anledning för Eder vara önskvärt att jag ytterligare utvecklar min syn på frågan, ber jag få meddela, att jag befinner mig i Stockholm den 11—15 ds för bortsättande av husbyggnadsentreprenaden för sulfatfabriken i Munksund och står då gärna till disposition. Adress Strand Hotell."[4]

Det är påtagligt att brevskrivaren är upprörd. Möjligen fanns det skäl för uppfattningen att Domänstyrelsen visat rätt liten förståelse under

[4] Hérnod t. Beskow 8.5. 1926.

förhandlingarna. Något senare avgav han ett brev, hållet i en mera passande officiell ton, i vilket han beklagar förhandlingarnas sammanbrott.[5]

Försöken att möjliggöra fortsättning av Kalix-industrin hade i varje fall ännu en gång misslyckats.

Under sommaren påbörjade Kalix kommun en utredning om möjligheterna att få igång driften vid Karlsborgs såg och sulfatfabrik med insats av ortsintressen och med statligt stöd. Den 13 september besöktes bankdirektör Browaldh av en delegation från Kalix kommun, som hörde sig för om möjligheterna att förvärva konkursboets anläggningar vid Karlsborg. Browaldh meddelade, att anläggningarna kunde köpas för kontant 500 000 kronor, men att konkursförvaltningen eventuellt skulle kunna tänka sig gå med som aktieägare: priset finge då beräknas på annat sätt. Förutsättningarna var i varje fall att råvarufrågan och kapitalfrågan löstes — det nya företaget måste få så stort aktiekapital att företagarrisken täcktes. För Handelsbankens del kunde Browaldh meddela, att banken var villig ge krediter på vanliga bankmässiga villkor. Parentetiskt kan nämnas att taxeringsvärdet på tillgångarna var 1 714 000 kronor och brandförsäkringsvärdet 3 466 350 kronor.[6]

Intresset och viljan att göra projektet framgångsrikt saknades inte i Kalixbygden, men kapital saknades: arbetslösheten hade ditintills gjort sitt till. För att möjliggöra företaget bildades en förening, Nederkalix Industriförening u.p.a.; tanken var att denna förening skulle uppta ett lån mot kommunens borgen, varpå pengarna skulle utlånas till aktietecknarna. Kommunalfullmäktige i Nederkalix beslöt vid ett sammanträde den 11 december att gå i borgen för industriföreningen.[7]

Det gick emellertid trögt även efter dessa nya linjer. Vid ett besök hos bankdirektör Sten av en delegation från Kalix var besökarna pessimistiska angående möjligheten att få in ett minimikapital på ca 3 milj. kronor, detta även om Kalix kommun finge tillstånd att gå i borgen för 1,5 milj. kronor för lånet till industriföreningen. Delegationen hade varit hos statsminister Ekman — vars ministär tillträtt 1926 — och denne hade uppmanat dem att uppsöka banken och höra om dennas anbud stod fast även om staten ingick som aktieägare i företaget. Sten betonade, liksom bankens representanter gjort tidigare när frågan varit på tal att kombinationen stat/kommun gjorde det omöjligt för banken att ingå som aktieägare i företaget. En promemoria över sammanträdet lämnades till statsministern och finansministern statsrådet Lyberg.[8]

[5] Hernod t. Beskow 24.5. 1926.
[6] Konkursförv. prot. 13.9. 1926.
[7] Prop. 1927:252.
[8] PM dikt. Browaldh 5.3. 1927.

Frågan kom också upp två dagar senare, när generaldirektör af Jocknick i Pensionsstyrelsen uppsökte Stén för att höra bankens inställning – Pensionsstyrelsen var tillfrågad om eventuellt lån mot borgen av Kalix kommun. Stén förklarade, att förutsättningarna för aktieteckningen och kreditgivningen var helt annorlunda nu, än när utfästelsen gavs. Däremot förnyades löftet om att anläggningarna kunde köpas för 500 000 kronor samt att krediter kunde tänkas mot bankmässiga villkor. Jocknick skulle meddela statsministern innehållet av samtalet. Kontakter ägde senare rum mellan statsrådet Lyberg, som varit medlem av bankens centralstyrelse, och Stén, varvid den senare ånyo hävdade, att det var principiellt oriktigt att teckna aktier i ett företag mer eller mindre ägt av staten. Lyberg aviserade ett par gånger i maj att man från regeringen önskade samtal i frågan men några sådana ägde ej rum.[9] I stället kom en proposition i Kalix-frågan.[1]

Regeringen Ekman var onekligen intresserad av att föra saken framåt. En proposition i frågan skulle tvivelsutan ställa ett hårt tryck opinionsmässigt på banken. Landshövding Malm i Luleå, som ju själv var medlem av bankens centralstyrelse, gjorde en energisk framstöt till Stén och förutsatte därvid, intressant nog, att bankens motstånd gällde offentlig delaktighet över huvud, även om denna inte var statlig utan representerades av kommunen.

> "Hur aktiekapitalet sammanbringas, om och delvis med kommunens hjälp eller inte, torde förut ej ha ansetts såsom avgörande. Kalix och dess inbyggare kämpa ju för att rädda socknens ekonomiska liv och då är ej roligt att hindra dem från att göra ett försök som synes möjligt. Men är din mening genomstuderad och fast, att Handelsbanken ej bör stödja ett företag, finansierat genom en aktieteckning, baserad till 12/30 på lån med kommunal borgen, så är, såsom förut sagts, viktigt att bygdens förtroendemän får klart besked därom.
>
> För egen del har jag såsom länschef måst höra mycket i denna fråga, samt hjälpa till, när det gällt förhandlingar med myndigheter, men jag har bestämt vägrat att vara medkommiterad eller mellanhand mellan förtroendemännen och banken. Framtiden får utvisa, om det blir klokast för mig att lämna centralstyrelsen med hänsyn till den tråkiga mellanställningen. Det skulle för närvarande kunna tagas som en slags demonstration och det bör ju undvikas."[2]

Skälen för bankens uppfattning utvecklas i ett brev från Stén och Browaldh till statsminister Ekman.[3] Man ansåg att ett bolag som i rådande läge hade stat och kommun som delägare måste betecknas helt enkelt som ett "bidrag till lättande av arbetslösheten" och inte som ett företag baserat på verkligt

[9] PM ang. industrifrågan i Kalix 24.5. 1927. SHB.

[1] Prop. 1927:252.

[2] Malm t. Stén 1.3. 1927.

[3] Skrivelse från Stén/Browaldh t. Statsministern 25.2. 1927.

företagarintresse, kanske inte ens ett företag byggt på "allvarlig förhoppning om skälig förräntning". En aktieteckning från någon i bankens sammanhang stående delägare vore därmed orimlig, och banken såg också skeptiskt på en kreditgivning, som tycktes den inrymma en viss företagarrisk. Ståndpunkterna var uppenbart oförenliga.

VIII:2 Kalixfrågan i riksdagen.

Kommunalfullmäktige i Nederkalix anhöll, som redan nämnts, hos regeringen att få gå i borgen för ett lån på 1,5 milj. kronor till industriföreningen. Man betonar i sin skrivelse, att det är en hela kommunens angelägenhet, vilket man visar med siffror över utdebitering, fattigvårdskostnader m.m. Man säger också, att "synnerlig vikt blivit fäst vid att ett blivande företag skulle få sina rötter i bygden till största möjliga grad, ty därigenom går också en stor del av vinsten till bygden och det blir ett gemensamt intresse för ortsbefolkningen att göra företaget till en solid och livskraftig affär. Samtidigt skapas garantier, så gott det sig göra låter, mot aktiemajoritetens hastiga skiftande mellan olika ägare, vilket visat sig ha en olycklig inverkan på Kalixbygdens industri".[4]

Här får man ett intryck av hur befolkningen i Kalix upplevt förändringarna i industri och industriföretag.

Stundens läge var i varje fall allvarligt. Den beskattningsbara inkomsten i kommunen hade sjunkit från 4,0 milj. kronor år 1922 till 3.6 milj. kronor år 1926. Utdebiteringen hade stigit från 11,37 år 1921 till 16,45 år 1926. De totala fattigvårdsutgifterna hade per 100 kronors beskattningsbar inkomst stigit från 2,30 kronor år 1922 till 5,49 år 1926.

Länsstyrelsen i Norrbotten tillstyrkte och tvekade inte att rubricera förslaget som en för kommunen gemensam ordnings- och hushållningsangelägenhet och alltså ej i strid med gällande kommunallag. Kommunens beslut ansågs vara en "ren nödvändighetsåtgärd och är såsom sådan ägnat att i väsentlig mån förringa betydelsen av de principiella betänkligheter som kunna göras gällande mot kommunens engagerande i företag av privatekonomisk natur". Regeringsrätten såg emellertid annorlunda på saken och avstyrkte.[5]

Regeringen beslöt då att industriföreningen skulle få ett statligt lån på samma belopp samt att staten skulle gå in som aktieägare för 500 000 kronor under förutsättning att konkursförvaltningen tecknade 800 000 kronor och att

[4] Prop. 1927:252 s. 5 ff.
[5] Prop. 1927:252 s. 22.

200 000 kronor tecknades från annat håll. I ett gemensamt yttrande över förslaget motsatte sig inte Kommerskollegium och Socialstyrelsen att engångsengagemang av föreslagen ordning även om man framförde starka principiella betänkligheter mot statens inträdande som direkt medintressent.[6] Domänstyrelsen kritiserade vissa delar av driftskalkylerna men framför allt, och det var närmast skälet till verkets avstyrkande, att förlagskapitalfrågan ej var ordnad. Om råvarufrågan säger Domänstyrelsen, att "på grund av de särskilda svårigheter, varmed en träförädlingsindustri i övre Norrbotten har att kämpa, anses det icke möjligt att där planera för ett nytt industriföretag med mindre råvarutillgångarna äro någorlunda säkrade för ett antal år framåt".[7]

Frågan såg dock ut att kunna lösas, ty man hade kommit överens om ett preliminärt avtal, eller två alternativ; däremot var det denna gång ej fråga om någon subvention från Domänstyrelsen.

När Nederkalix kommun fick yttra sig över Domänstyrelsens kritik av industrikalkylen — vilka ej var av den arten att de påverkade totalutfallet — införde man ett nytt argument, som skulle visa sig mycket användbart i fortsättningen. "Då man här i gränstrakten är i tillfälle att se och följa med, vad som i ett grannland göres från statsmakternas sida till bland annat träindustrins förkovran, ej minst intill vår riksgräns, måste man verkligen mer och mer finna, att frågan om samma industris återuppbyggande i Nederkalix kommun icke är enbart ett kommunalt eller länsintresse utan ett verkligt riksintresse. Nederkalix och Överkalix kommuner utgör från kusten räknat, också språkgränsen till antydda grannland."[8]

I propositionen tas denna nationella aspekt upp. Det heter där: "På sätt framgår av vissa yttranden i ärendet synas dessutom starka nationella hänsyn motivera ett ingripande av nu angiven art i denna gränsbygd." Propositionen bygger även i övrigt i hög grad på det extraordinära i situationen. Man vidgår att det kan finnas starka betänkligheter, både principiellt och praktiskt men man erinrar också om att statligt stöd till industrin i och för sig inte är något nytt.[9]

När statsutskottet behandlade propositionen tog man samtidigt upp en motion av O.W. Lövgren i Nyborg avlämnad tidigare under året angående upprättandet av en "näringsrevisionsfond" på 10 milj. kronor ur vilken medel skulle kunna utgå till företag i arbetslöshetsdrabbade områden. Bl.a. skulle medel ur denna utgå till upprättandet av industrin i Nederkalix.[1]

[6] Prop. 1927:252 s. 24.
[7] Prop. 1927:252 s. 13.
[8] Prop. 1927:252 s. 22.
[9] Prop. 1927:252 s. 38.
[1] Motion AK 1927:138

Utskottsmajoriteten yrkade bifall till propositionen, även om det helst såg, att det statliga deltagandet icke skedde genom direkt aktieteckning. Fem reservationer avgavs och speglar en hel skala av åsikter, negativa eller positiva i förhållande till Kalix-problemet.[2]

I riksdagen stöddes förslaget av socialdemokrater och frisinnade, bondeförbundarna var i huvudsak negativa och högern splittrad.[3] Inom delar av högern hade de nationella argumenten i frågan gjort tydligt intryck, och detta utnyttjades skickligt av Ekman. I första kammaren sade han bl.a.: "Jag vill tillägga, att även ur nationell synpunkt vet jag ingen insats på arbetsområdet, som borde te sig mera tilltalande för svensk nationalkänsla än det, att i denna vår gränsbygd försöka bibehålla en bofast befolkning i sådan sysselsättning och på sådant sätt att den icke behöver föra en rent konstruerad tillvaro utan till på naturliga grunder i fortsättningen tryggat liv."[4] Avgörande för många högermän var att Ernst Trygger i första kammaren framhöll, att det inte främst var fråga om att hjälpa ett företag utan en befolkning i en gränstrakt och menade att det var en fosterländsk plikt att hjälpa till.[5] Den andra högerlinjen representerades av Sten Stendahl, som varnade för att med konstlade medel binda arbetskraften. Man skulle "om den inte vill det självmant och i godo, med lämpliga medel – och de medlen må gärna för mig tagas till tillräckligt skarpa för att verka i rätt riktning – tvinga den att söka sig till platser, där till äventyrs levande arbetskraft är efterfrågad".[6] Synpunkterna skulle i sin allmänna form onekligen i det följande genljuda genom decennier. De speciellt nationella argumenten hade däremot sin bakgrund i spänningar, opinioner och rykten som omgav förhållandena mellan nordsvenska och nordfinska intressen vid denna tid.[7]

Vid riksdagsdebatten hade en del talare uttryckt tvivelsmål om att det planerade företaget någonsin skulle kunna komma till stånd, eftersom finansieringsfrågan långt ifrån var löst.[8] Domänstyrelsen hade, som nämnts, även motiverat sitt avslag på samma grunder. Problemet berodde främst på att företaget saknade säkerheter för de ansenliga driftskapital som erfordrades. Det såg länge ut som om denna meningsriktning skulle få rätt. Kapitalbehovet

[2] Statsutskottets utl. nr 156 6:1

[3] FK 1927:41, AK 1927:40

[4] FK 1927 41:64

[5] FK 1927 41:69

[6] FK 1927 41:61

[7] G. Malm. I min krafts dagar, s. 135. I viss finsk press förekommer under 1920-talet en hätsk kampanj mot Sverige och svenska myndigheter mot vad man påstod vara nationalhat från svensk sida mot allt finskt samt mot undervisningen i svenska i finsktalande bygder. Malm tillbakavisade i en osignerad artikel i Haparandabladet dessa beskyllningar.

[8] FK 1927 41:56 (von Sydow bl.a.)

beräknades enligt en utredning av J.L. Ekman till ungefär 8,9 milj. kronor varav 4,7 milj. kronor för anläggningarna och 4,2 milj. kronor i förlagsmedel.

Handelsbanken kunde inte mot föreliggande säkerheter låna ut mer än 4,5 milj. kronor. Industrilånefonden skulle låna ut 500 000 kronor och Postsparbanken lika mycket. Domänverket skulle ge krediter för två års virkesleveranser och detta värderades till drygt en miljon.

När regeringen Ekman förelade riksdagen dessa nya förslag omkring ett år senare, var situationen en annan än vid föregående tillfälle.[9] Riksdagen hade gått med på själva principen; vad det nu gällde var de framlagda konkreta frågorna. Det fanns en risk att frågan skulle kunna förhalas genom krav och beslut om ytterligare utredningar, men Ekman hade lagt fram den på lämplig tid. Bolagsstämma var utsatt till den 29 februari; om ej bifall gavs skulle man inte inom det tänkta företagets ram kunna förädla de virkesuttag som gjorts under vintern.

Riksdagen gav sitt bifall utan votering och den konstituerande bolagsstämman kunde programenligt hållas den 29 februari 1928.[1] Det nya företaget, Kalix Träindustri AB, kom snabbt igång sedan sågen vid Karlsborg ombyggts och försetts med nytt maskineri och även brädgården genomgått en grundlig upprustning — medel till dessa förbättringar hade ställts till förfogande av arbetsmarknadsmyndigheterna. Sågen kom i drift i augusti 1928 och sulfatfabrikerna ett år senare — då hade ett nytt maskineri installerats i de redan befintliga lokalerna och fabrikens kapacitet var på 18 000 ton.[2]

VIII:3 Kalixindustriernas senare historia.

Konkursförvaltningen hade till sist sålt industrianläggningarna vid Karlsborg till det nybildade bolaget, Kalix Träindustri AB, och därvid erhållit 850 000 kronor i form av aktier i detta bolag — denna aktiepost, som snart blev värdelös, övertogs av Munksunds AB. I samband med att verksamheten återuppstod vid Karlsborg såldes Båtskärsnäs för 190 400 kronor till G. Svanberg. Tanken var att avsättning skulle erhållas för avfallet från sågen — Båtskärsnäs låg på så kort avstånd att lönsam transport av flis kunde ske till Karlsborgs sulfatfabrik.[3]

Kalix Träindustri AB hade knappt kommit igång förrän den svåra depressionen drabbade näringslivet. Den ledde naturligtvis till allvarliga

[9] Prop. 1928 nr. 38.

[1] FK 1928:10, AK 1928:10

[2] Stiftelseurkund, bolagsordning, teckningslista, styr.ber. 1928, 1929, 1931, 1932. Doss. 4033, SHB.

[3] Köpehandlingar m. m. doss. 4033. SHB.

räntabilitets- och likviditetsproblem för bolaget, och det blev nödvändigt att på nytt taga upp också själva principfrågorna.[4] Efter utredningar av olika slag – där frågorna om offentlig och enskild drift togs upp på nytt och där ett intressant drag är den kritik länsstyrelsen i Norrbottens län i ett remissyttrande riktade mot Domänstyrelsens råvarupolitik, som man ansåg för mycket fråga efter ekonomiskt utbyte och för litet beakta sociala synpunkter – avgavs en proposition till 1936 års riksdag. I enlighet med denna beslöt riksdagen att Domänverket tillsvidare skulle omhändertaga företaget och driva rörelsen i egen regi och därefter, sedan nya utredningar gjorts, finge frågan om den slutgiltiga organisationsformen avgöras.[5]

Vad beträffar Nederkalix Industri u.p.a. beslöts, att föreningen skulle upphöra och ett 20-procentigt ackord på den ursprungliga skuldsumman skulle ges. Regeringen ville med hänsyn till de särskilda omständigheter som varit rådande vid företagets bildande ej gå hårt fram vid utkrävandet av sin rätt.[6]

I september 1937 inköpte Domänstyrelsen industrianläggningarna vid Karlsborg. Domänverket drev därmed tre sågverk i Norrbotten: sedan år 1933 det då konkursdrabbade Båtskärsnäs och sedan 1931 det nedläggningshotade Sandvik på Seskarön. Detta sågverk hade försålts av Baltiska Trävaru AB till ett finskt företag, Kemi AB, som drivit verket genom ett dotterbolag, Svenska Kemi AB. Verksamheten hade upphört år 1927 och en svår arbetslöshet hade uppstått på ön. Försök att få igång verksamheten genom samverkan mellan privata intressen och Domänstyrelsen, med garanterat kreditstöd från Handelsbanken, misslyckades efter en tids förhandlingar.[7]

I riksdagen motionerade O.W. Lövgren om statligt lån till Nedertorneå kommun för igångsättande av sågverket samt sänkning av virkespriset; definitivt skulle Domänverket övertaga och driva sågverket. Kommunisterna motionerade att Domänstyrelsen skulle omedelbart igångsätta verket och att utredning skulle verkställas om utformningen av den statliga skogsindustrin i Norrbotten.[8] Motionen föll, men vid riksdagsbehandlingen gjordes på förslag av Ekman ett tillägg att däremot torde "ett upptagande genom Domänverkets försorg av sågverksdriften å Seskarö vara förtjänt av ett skyndsamt och ingående övervägande".[9]

[4] Företaget fick nytt statslån 1934. Prop. 1934:266
Utredningar av E.W. Bosaeus i Socialdep. o. E.W. Norlin i Domänstyr. AK 1934:44, FK 1934:42.

[6] Prop. 1936:193. Utredning av S. Boman o. O. Schultz år 1935.

[7] SHB. Styr.prot. 28.2. 1928.

[8] Motion 2:313, 2:314.

[9] AK 1929 16:52 ff., FK 13:93

En utredning gjordes på föranstaltande av länsstyrelsen men dess betänkande, i december 1929, gick ut på att läget var hopplöst och Seskaröns befolkning borde evakueras. Regeringen följde utredarna – med tillfogande av vissa stödanslag – men statsutskott och riksdag gick på en mera generös linje.[1] I kraft härav kunde Sandvik förvärvas av Domänverket, under vissa speciella villkor och förutsättningar.

Domänverkets engagemang i sågverksindustrin i Norrbotten var dock att betrakta som ett provisorium. Den slutgiltiga organisationsformen för de här behandlade sågverken, Karlsborg, Båtskärsnäs och Sandvik, liksom det tidigare statsägda Lövholmen utanför Piteå, blev AB Statens Skogsindustrier som bildades år 1941. Till dennna skara sällade sig under 1950-talet sågverket Törefors. Av dessa sågverk är nu endast Karlsborg i verksamhet.

[1] Statsutsk. utl. 1930:200, FK 1930 45:55, AK 1930 47:52.

IX Appendix II.
Anteckningar om timmerförsörjning och virkeskostnad.

IX:1 Inledning.

En fullständig analys av timmerkostnaden och dess förutsättningar skulle föra långt och skulle på grund av källmaterialets art under alla omständigheter bli fragmentarisk. De följande uppgifterna och reflektionerna torde emellertid kunna belysa vissa av de centrala sammanhangen och kan därvid möjligen ge bakgrund och motivering till vissa allmänna antaganden som gjorts i den föregående texten och någon gång betraktas som självklara.

En huvudfråga är givetvis hur timmerkostnaden under de olika åren förhåller sig till sågverksrörelsens villkor i övrigt. Därför meddelas inledningsvis medelförsäljningspriserna på sågade trävaror för Ytterstfors Trävaru AB kompletterade med en enkel indexberäkning.

Tabell 27.

Medelförsäljningspriser och index för sågade trävaror för Ytterstfors Trävaru AB 1901–1916. Basår för index år 1913.

	Medelförsäljningspriser Kr per std.	Index 1913 = 100
1901	127	93
1902	123	90
1903	132	97
1904	124	91
1905	115	85
1906	129	95
1907	138	101
1908	122	90
1909	126	92
1910	140	103
1911	135	99
1912	127	93
1913	136	100
1914	147	108
1915	157	115
1916	196	144

Källa: Styr.ber. Ytterstfors Trävaru AB 1901–1916.

IX:2 Råvarufångstens struktur.

I kapitel V har råvarufångstens struktur i dess huvuddrag beskrivits. I detta appendix skall undersökas om några förändringar i tiden inträffade i de behandlade företagens råvaruförsörjning. Kan man hos dessa företag se någon tendens till omfördelning av råvarufångsten under olika konjunkturbetingelser? Hur påverkades råvarufångsten av krigsutbrottet och under den efterföljande krigskonjunkturen?

Som framgår av tabellerna B. 17—20 är förskjutningarna mellan de olika grupperna för råvarufångstens härkomst få och inte särskilt markanta. Vad beträffar Ytterstfors Trävaru AB, som man kan följa under en längre tid, märks dock ett par mindre förändringar. Köpvirket kan inte hålla sina positioner mot periodens slut och en liten tendens till en minskning även för rotköpsvirkets betydelse. Finlandsvirket däremot ökar i betydelse mot periodens slut. För de två övriga företagen, Munksunds Sågverks AB och Baltiska Trävaru AB, är perioderna alltför korta för att några klara tendenser skall kunna skönjas.

Uttagen från egna skogar har inga markanta förändringar i tiden för något av de tre företagen — däremot kan man iaktta vissa konjunkturbetonade växlingar. Uttagen från egna skogar hade för vissa företag en tendens att öka under lågkonjunkturår. År 1908 tog Ytterstfors Trävaru AB 14 % av råvarufångsten från de egna skogarna, vilket var den högsta andelen under perioden. Munksunds Sågverks AB erhöll samma år 28 % från egna skogar, vilket likaledes var den högsta siffran under de år som undersökts. Baltiska Trävaru AB kunde å andra sidan öka sina uttag från egna skogar under krigskonjunkturåren, då det gällde att snabbt få fram virke till en vinstgivande produktion.

Inköp av virke från Finland var — naturligt nog — också konjunkturbetonat. Högkonjunkturen år 1903 lockade till stora virkesköp därifrån, vilket också var fallet år 1906. I båda fallen hann konjunkturen vända innan det inköpta sågtimret var framme vid sågverken. För Munksunds del medförde de vikande försäljningspriserna under 1912 att virkesfångsten från Finland minskade kraftigt under år 1913. Krigsutbrottet medförde ett minskat intresse för inköp av rotposter över huvud taget och särskilt för rotposter i Finland, vilket kommer till uttryck i en minskad införsel under 1915. Trots svårigheter bland annat i form av ett finskt exportförbud på sågtimmer, kunde denna råvarufångst upprätthållas och till och med öka under 1916. De finska myndigheterna har av allt att döma varit tillmötesgående vid beviljande av dispanser. Trots detta hade de svenska företagen ett klart intresse av att slutavverka inköpta rotposter i Finland, eftersom man löpte en viss risk att

förlora avverkningsrätterna.[1] För Baltiska Trävaru AB:s del minskade den finska råvarumarknaden i betydelse efter år 1913, vilket kan ha berott på att bolaget sedan 1912 var huvuddelägare i ett finskt sågverksbolag, Kemijouensuu OY. Bolagets finska råvarufångst ändrade för övrigt struktur under samma tid då man övergick till att inköpa leveransvirke i stället för rotposter.

Nordiska Trävaru AB hade en råvarustruktur som på ett par punkter skilde sig från de övriga företagen.

Tabell 28.

Nordiska Trävaru AB. Sågtimmerfångsten 1903–1907. Den faktiska och procentuella fördelningen på timmer från egna skogar, rotköpstimmer samt timmer från avverkningsrätter.

	Egna skogar		Rotköp		Köptimmer		Avverkn.r.		Summa	
	Timmer	%	Timmer	%	Timmer	%	Timmer	%	Timmer	%
1903	343700	33,1	432000	41,6	262500	25,3	–	–	1038200	100
1904	207800	19,1	522000	48,0	280500	25,8	77300	7,1	1087600	100
1905	131000	15,0	402000	46,2	253600	29,1	84100	9,7	870700	100
1906	75300	8,4	382700	42,5	279600	31,1	162200	18,0	899800	100
1907	83600	6,6	732000	57,5	325200	25,5	133100	10,4	1273900	100
1903–1907	841400	16	2470700	47	1401400	28	456700	9	5170200	100

Källa: Nordiska Trävaru AB. Styrelseberättelser och kapitalböcker 1903–1907.

Som nämnts i kapitel II hade grundarna av Nordiska Trävaru AB mycket långtgående förhoppningar om de egna skogarnas avkastning. En möjlig konsekvens av detta är de höga uttagen ur de egna skogarna under de första två åren. Sedan sjönk uttagen till en mera normal nivå och man kan därvid jämföra de uttag som Baltiska Trävaru AB gjorde ur samma skogar och som före 1915 inte något år översteg 130 000 sågtimmer. Nordiska Trävaru AB hade mot slutet anmärkningsvärt höga uttag från avverkningsrätter. Det är möjligt, att man genom dessa uttag sökt kompensation för de minskade uttagen ur egna skogar; Baltiska Trävaru AB:s uttag ur avverkningsrätterna var långt mindre och blev efter några år tämligen obetydliga.

I rotköpsvirket ingår även virke från rotposter i Finland. Finlandsvirkets andel av rotköpsvirket utgjorde omkring 50 %; år 1907 kom 82 % av rotköpsvirket från Kemi älv i Finland. Denna koncentration blev år 1907 ödesdiger då allvarliga strejker och oroligheter förekom efter Kemi älvdal och där Nordiska Trävaru AB endast efter stora lönehöjningar kunde hålla arbetet igång.[2]

[1] YTAB. Styr.prot. 10.12–1915.

[2] N. Meinander, Virkeshushållning och sågverksrörelse i Torne, Kemi och Simo älvdalar in till första världskriget, s. 150 ff.

IX:3 Den svenska råvarufångstens kostnader.

Analysen av kostnaderna för sågtimmerfångsten från Sverige skall anknyta till två frågeställningar. Fanns det några trendmässiga förändringar i det svenska virkets kostnader? Hur ställde sig virket från egna skogar i jämförelse med virke från inköpta rotposter och köptimmer? Den sistnämnda frågan är betydelsefull inte minst mot bakgrund av vad som sagts i kapitel V om betydelsen av egna skogsinnehav. Tyvärr måste jämförelsen utgå från kostnaden per sågtimmer eftersom konsekventa uppgifter om kubikinnehållet inte finns. Det är dock sannolikt att det svenska virket var tämligen homogent både i fråga om storlek och kvalitet. Kostnaderna för flottning kan i allmänhet – efter omfattande räkneoperationer – fastställas för virke av olika ursprung men skillnaderna bör rimligtvis vara mycket små, då ju ofta de olika typerna av virke kom från samma älvdal. Baltiska Trävaru AB var inriktad på Kalix-Lule- och Råne-älvdal, Munksunds Sågverks AB på Pite-Lule- och Skellefteå älvdal medan Ytterstfors Trävaru AB:s huvudsakliga flottning i Sverige skedde i Byske- och Åby älvar. Generellt kan väl sägas, att flottningskost-

Tabell 29.

Kostnad (exkl flottningskostnad) för köptimmer, timmer från rotköp och timmer från egna skogar för Ytterstfors Trävaru AB, Munksunds Sågverks AB och Baltiska Trävaru AB samt kostnaden för deras totala virkesfångst i Sverige. Kronor per sågtimmer.

	Köptimmer			Rotköp			Egna skogar			Föret. tot. sågt.-fångst i Sverige		
	A.	B.	C.	A.	B.	C.	A.	B.	C.	A.	B.	C.
1900	2,29	–	–	3,04	–	–	1,42	–	–	2,62	–	–
1901	2,49	–	–	3,51	–	–	1,37	–	–	3,17	–	–
1902	2,33	–	–	2,80	–	–	0,76	–	–	1,42	–	–
1903	2,59	–	–	2,67	–	–	1,12	–	–	2,64	–	–
1904	2,55	–	–	3,12	–	–	1,70	–	–	2,84	–	–
1905	2,67	–	–	2,88	–	–	1,64	–	–	2,67	–	–
1906	2,50	–	–	2,52	–	–	2,26	–	–	2,43	–	–
1907	3,10	2,22	–	3,03	3,07	–	1,02	1,08	–	3,12	2,14	–
1908	2,21	1,95	–	2,90	2,98	–	1,01	0,86	–	2,16	2,13	–
1909	2,05	2,11	1,85	2,18	2,52	1,77	0,79	0,77	1,40	1,90	1,86	2,11
1910	2,23	2,26	1,97	2,03	2,42	1,71	1,09	0,82	1,22	2,10	1,84	2,07
1911	2,46	2,25	1,78	2,12	2,28	1,74	0,54	1,24	1,39	2,08	1,90	2,10
1912	2,52	2,30	1,60	1,82	2,12	2,08	1,26	1,48	1,50	2,09	1,91	2,17
1913	2,69	2,29	1,63	1,91	2,09	2,10	1,65	1,79	1,48	2,09	2,03	2,30
1914	2,62	2,09	1,84	2,01	2,28	2,13	2,08	1,54	1,51	2,24	2,05	2,31
1915	2,72	2,16	1,93	2,77	2,11	2,10	2,19	1,70	1,58	2,61	2,08	2,21
1916	2,88	1,73	1,92	3,00	2,08	1,87	2,54	1,32	1,60	2,94	1,92	2,31

A. Ytterstfors Trävaru AB. B. Munksunds Sågverks AB. C. Baltiska Trävaru AB.

Källa: Kapitalböcker för respektive företag.

naderna var lägst för timmer från egna skogar då dessa ofta låg nära huvudflottleden och sällan långt ifrån kusten. Kostnaden för eget virke är ju en bokförd kostnad. Dels kunde principerna för debitering av stubbören variera år från år och mellan olika företag, dels kunde ju vissa allmänna kostnader hos skogsförvaltningarna mycket skönsmässigt slås ut på de olika typerna av virke.

När sifferserien för Ytterstfors Trävaru AB börjar år 1900 ligger råvarupriserna högt och särskilt då rotköpsvirket. Högkonjunkturen under åren före sekelskiftet hade drivit upp sågtimmerpriserna.[3] När priserna på sågade trävaror försämrades under år 1900 reagerade inte virkespriserna med en nedgång utan fortsatte att stiga även under år 1901. Ytterstfors Trävaru AB hade då de högsta råvarukostnaderna under hela undersökningsperioden samtidigt som försäljningspriserna på sågade trävaror var bland de lägsta under perioden. Mönstret gick igen under åren 1903 och 1904. År 1903 var ett högkonjunkturår vilket skärpte konkurrensen om råvaran, varvid priserna steg. Följande år föll priserna på sågade trävaror med den påföljden att man försågade timmer till ett pris som inte motsvarade försäljningspriset på den färdiga varan.

År 1906 var ett bra försäljningsår med uppskruvade förväntningar. Konkurrensen om råvaran blev hård och i Norrbotten deltog nu flera bolag från södra och mellersta Norrland. Även om de inte de facto erhöll så stora mängder rotposter kan deras närvaro ha bidragit till att priserna blev höga.[4] Under år 1907 kom ett bakslag för sågverksindustrin — det värsta ditintills under 1900-talet. Krisen och prisfallet på sågade trävaror under 1907 märks emellertid inte i medelförsäljningspriserna för Ytterstfors Trävaru AB då företaget, av allt att döma, hann göra sina försäljningar innan prisfallet slog igenom. Men råvaran som inköptes under 1906 och tidigt under år 1907 påverkade även 1908 års tillverkning och då var försäljningspriserna på sågade trävaror lika låga som år 1902.

Svårigheterna kompenserades i ett längre perspektiv, då timmerkostnaderna reagerade långsamt på prisstegringar på sågade trävaror. Under krigskonjunkturåren 1915 och 1916 steg timmerkostnaderna mycket måttligt för Ytterstfors Trävaru AB medan timmerkostnaderna för Munksunds Sågverks AB och Baltiska Trävaru AB till och med sjunker samtidigt som försäljningspriserna stiger mycket kraftigt.

Priserna på rotposter var lägre i norra Norrbotten än i södra Norrbotten och i Västerbotten och detta avspeglas också i timmerkostnaderna för Baltiska Trävaru AB, som genomgående ligger lägre än de två övriga

[3] Annagreta Hallberg i Svensk trävaruexport under hundra år, s. 212.

[4] Kalix älvs flottningsförenings årsberättelse 1917. UUB.

företagen.[5] Sedan flottningskostnaderna tillkommit torde dock en del av skillnaden ha reducerats.

Fördelen med att ha egna skogar är uppenbar. De bokförda virkeskostnaderna från de egna skogarna låg praktiskt taget alla år lägre än såväl köptimmer som rotköpstimmer. En märkbar utjämning sker dock under krigsåren då sågtimret från egna skogar blir dyrare.

IX:4 Kostnadsjämförelse mellan svenskt och finskt virke.

Det finska virket har av allt att döma varit eftertraktat och har också spelat en stor roll för råvaruförsörjningen. Det finska virket utgjorde en möjlighet för de norrbottniska sågverksföretagen att upprätthålla en hög produktionsnivå — svårigheterna skulle ha varit långt större efter sekelskiftet om ej den finska råvarumarknaden stått till buds. Hur ställde sig det finska virket i kostnadshänseende? Enligt en undersökning av Nils Meinander skulle det finska

Tabell 30.

Kostnadsjämförelse mellan svenskt rotköpsvirke och virke från Finland då flottningskostnader medräknats. Kronor per sågtimmer.

	Kronostämplingar i Sverige			Finlandsvirke	
	Ytterstfors Trävaru AB	Munksunds Sågverks AB	Baltiska Trävaru AB	Ytterstfors Trävaru AB	Baltiska Trävaru AB
1900	3,73	–	–	5,51	–
1901	3,86	–	–	5,68	–
1902	3,42	–	–	6,46	–
1903	3,27	–	–	4,99	–
1904	3,66	–	–	2,42	–
1905	3,38	–	–	2,48	–
1906	2,99	–	–	3,19	–
1907	3,50	3,41	–	3,26	–
1908	3,26	3,51	–	2,93	–
1909	2,59	2,97	2,27	3,02	3,49
1910	2,38	2,92	2,24	2,43	3,10
1911	2,72	2,79	2,15	2,50	3,27
1912	2,16	2,54	2,51	2,85	3,14
1913	2,36	2,56	2,64	2,73	2,70
1914	2,38	2,86	2,56	2,64	3,19
1915	3,35	2,85	2,51	2,10	2,78
1916	3,28	2,55	2,35	1,91	3,65

Källa: Kapitalböcker för respektive företag.

[5] Se Tablå kap. V avd. V:4 a.

virket ha varit mycket dyrare än det svenska och skulle ha efterfrågats för dimensionernas skull.[6] Som framgår av nedanstående tabell var det finska virket inte genomgående dyrare per sågtimmer än det svenska rotköpsvirket — efter år 1904 var skillnaderna mycket små och mot periodens slut blir det finska virket klart billigare.

Det finska virket var, som flera gånger framhållits, betydligt grövre än det svenska virket. Nordiska Trävaru AB beräknade sågtimmeruttaget från finska träd till i genomsnitt två sågtimmer medan man från träd ur svenska skogar i genomsnitt beräknade ett uttag om 1,3 à 1,5 sågtimmer.[7] En jämförelse mellan kubikinnehållet för Baltiska Trävaru AB:s sågtimmerfångst i Sverige och Finland visar tydligt det finska virkets överlägsenhet i fråga om storlek.

	Kubikfot per sågtimmer			Kronor per kubikfot	
	Sverige	Finland		Sverige	Finland
1910	5,14	10,32	1910	0,32	0,30
1911	–	–	1911	–	–
1912	6,89	9,87	1912	0,31	0,31
1913	7,16	9,04	1913	0,32	0,30
1914	6,90	9,65	1914	0,33	0,33
1915	6,66	9,44	1915	0,33	0,29
1916	6,77	9,94	1916	0,34	0,36

Det kan tilläggas, att AB Ytterstfors-Munksunds sågtimmerfångst från Sverige i genomsnitt för åren 1920—1926 innehöll 7,8 flottningskubikfot per sågtimmer, medan det finska virket under motsvarande tid innehöll 12,5 flottningskubikfot.

Det är naturligtvis otillfredsställande att inte kunna ge en heltäckande jämförelse utifrån kubikinnehållet, men materialet tillåter ej detta. För Baltiska Trävaru AB kan dock en jämförelse göras av kostnaderna per kubikfot mellan svenskt och finskt virke, varvid även flottningskostnaderna är inräknade.

Naturligtvis kan siffrorna se något annorlunda ut för de övriga företagen men eftersom man använde samma upphandlingsområde torde dock storlek och kvalitet i stort sett ha varit överensstämmande. Det är dock helt klart, att det finska virket kunde konkurrera med det svenska virket i kostnadshänseende och att de norrbottniska sågverksföretagen hade en stor fördel genom tillgången till denna närbelägna råvarumarknad.

[6] N. Meinander, a.a., s. 236.

[7] Uppgifter om Nordiska Trävaru AB:s sågtimmerfångst 1902/1903, Div. handl. Merlo.

IX:5 AB Ytterstfors-Munksunds råvarufångst.

a. Råvarufångstens struktur.

Som framgår av nedanstående tablå, som är ett utdrag ur tabellerna B. 21 och B. 22 kunde Ytterstfors-Munksund täcka en större andel av sin råvarufångst med virke från egna skogar än sina föregångare.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Timmer	528,7	730,0	624,3	194,4	795,2	733,3	651,1	661,1
%	26,0	34,0	19,5	34,0	30,5	26,5	57,5	42,0
Flottn. kbf.	2 814,0	4 728,3	3 947,4	1 278,5	5 979,5	4 924,5	4 381,1	4 500,1
%	21,0	25,0	14,5	23,0	25,0	20,0	47,0	34,0

Sammanlagt avverkades under åren 1919—1926 4 918 100 sågtimmer ur egna skogar eller i genomsnitt 614 700 sågtimmer per år. Uttagen var jämt fördelade över åren om man bortser från det alldeles speciella året 1922. De företag, som behandlats tidigare i detta appendix, hade en benägenhet att öka uttagen från egna skogar vid konjunkturförsämringar. För Ytterstfors-Munksunds del sjönk däremot under år 1922 uttagen från egna skogar mycket kraftigt i antal sågtimmer räknat. Situationen var mycket speciell detta år; dels fanns det mycket stora lager sågtimmer från föregående år — råvarufångsten under 1921 hade varit rekordstor medan produktionen kraftigt minskade — dels hade man inköpt stora skogskoncessioner i Finland, varom närmare skall talas senare, vilka måste avverkas. Den markanta uppgången i det egna virkets andel mot periodens slut beror, som synes, inte på stora uttag i en trängd ekonomisk situation utan på att timmeråtgången genom sågverksnedläggningar var mindre. Det var ju också företagsledningens ambition att göra bolaget mindre beroende av inköpt råvara.

Ser man till kubikinnehållet räknat i flottningskubikfot blev andelen eget virke genomgående lägre; vissa år, exempelvis år 1922, var skillnaden betydande. Skillnaden kvarstår även om man tar hänsyn till att kubikinnehållet uttryckt i flottningskubikfot kunde bli övervärderat, som nämnts inledningvis, med upp till 5 %. Virket från egna skogar innehöll mindre kubikmassa än alla övriga grupper med undantag för virke från avverkningsrätter (se tabell B. 24). I genomsnitt under åren 1920—1926 innehöll virket från egna skogar 6,77 flottningskubikfot per sågtimmer, medan den totala virkesfångsten innehöll 8,81 flottningskubikfot. Det finska virket var dock helt överlägset i detta avseende och innehöll i genomsnitt 12,57 flottningskubikfot.

Andelen virke från inköpta rotposter i Sverige sjönk märkbart efter 1921: från en andel på omkring 37 % åren före 1922 till 10 respektive 14 % åren 1922 och 1923. Nedgången berodde på inköp av stora skogskoncessioner i Finland; den första i mars 1920 på 390 000 träd och den andra från 1921 på 925 000 träd (Virginiakonsortiet). Däremot höll det svenska leveransvirket (köptimmer) sina positioner åren efter krisen, vilket berodde, som strax skall visas, på en gynnsam kostnadsutveckling för detta virke.

Den finska råvarumarknaden hade mycket stor betydelse för AB Ytterstfors-Munksund. Åren efter 1921 låg det finska virkets andel mellan 40 och 50 % om man ser till kubikinnehållet. Mellan åren 1919 och 1925 infördes 3 857 200 sågtimmer eller 482 150 sågtimmer årligen i genomsnitt. Detta virke kunde ge en produktion av 12 000 till 15 000 standards sågade trävaror. Det finns därför skäl att närmare undersöka vilka förutsättningar som fanns för en fortsatt import av virke från Finland.

Den finska staten ägde omkring 70 % av skogsmarken i norra Finland. Den principiella uppfattningen hos finska myndigheter var, att skogarnas avkastning skulle bearbetas inom landet. Mot den bakgrunden skall man se uppförandet år 1921 av ett stort statligt exportsågverk — Veitsiluoto. Detta sågverk gynnades på olika sätt, bl.a. fick man för egen del utvälja de bästa stämplingarna. De privatägda sågverken ökade samtidigt sin produktionskapacitet samtidigt som sågarna moderniserades. Den finska sågverksindustrin var under 1920-talet inne i en stark expansionsperiod. De svenska sågverksföretagen och framför allt Ytterstfors-Munksund med sin stora import skulle alltså av dessa skäl i framtiden få möta en skärpt konkurrens om den finska råvaran om de över huvud tilläts att köpa finskt virke. Importen av virke från Finland minskade också mycket kraftigt mot 1920-talets slut och upphörde praktiskt taget i början av 1930-talet.

Införseln av sågtimmer från Finland var under Ytterstfors-Munksunds verksamhetsår av sådan storlek, att den måste ha påverkat konkurrenssituationen i Sverige. Det är knappast troligt, att Ytterstfors-Munksund hade kunnat bibehålla sin höga produktion av sågade trävaror om man varit tvungen att köpa motsvarande råvara i Sverige.

b. Kostnader.

Med utgångspunkt från nedanstående tabell skall två frågor behandlas. Hur reagerade olika typer av virke på prisfallet år 1921? Hur var prisrelationen mellan svenskt och finskt virke?

Tabell 31.

Kostnader för sågtimmerfångsten 1919–1926 i öre per flottningskubikfot.

År	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
SVERIGE								
Egna hemman	62,1	50,8	38,5	63,7	28,1	38,5	46,1	31,6
Rotköp	71,0	57,9	57,2	90,0	43,3	39,3	42,6	32,8
Köptimmer	77,3	67,5	69,1	49,3	37,7	39,3	43,4	33,0
Virke fr. Sverige	69,5	57,1	55,8	65,5	34,7	39,7	45,7	32,2
FINLAND								
Rotköp	77,4	65,3	60,7	57,2	52,3	46,9	39,3	35,8
Köptimmer	–	62,7	66,4	27,1	45,9	38,1	41,8	33,7
Virke fr. Finland	77,4	64,9	61,3	57,2	51,8	45,7	39,3	35,3
Virke fr. Sv. o. Fi.	70,1	58,8	57,8	61,0	41,9	42,3	42,7	33,2

Källa: Kostnadsstatistik för AB Ytterstfors–Munksund 1919–1926. SHB.

Anm. År 1919 uppmättes virket i toppmått kubikfot. Se tab. B.14.a.

Före år 1922 är köptimmer betydligt dyrare än virke från inköpta rotposter i Sverige. Efter nämnda år sker en utjämning. Köptimret reagerade alltså mycket snabbt på prisfallet. Utvecklingen framträder än tydligare om man jämför kostnaden för sågtimret vid vattendrag, alltså då flottnings- och andra kostnader ej ingår. Leveranstimrets inköpspris motsvaras i en sådan beräkning av stubböreskostnaden – priset man erlagt för den inköpta rotposten utslaget på avverkat träd – och avverkningskostnaden för rotköpsvirket.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Rotköp								
Stubböre	26,40	17,98	21,00	19,66	17,14	14,65	10,38	11,22
Avverkn.								
kostn.	24,92	18,40	20,46	12,29	10,69	11,71	10,79	8,83
Summa	51,32	36,38	41,46	31,25	27,83	26,36	21,17	20,05
Inköpspris								
köptimmer	54,44	46,90	52,01	26,48	24,10	25,49	23,53	20,55
Skillnad	–3,12	–10,52	–10,55	+4,77	+3,73	+0,87	–2,32	–0,50

Inköpspriset för leveransvirke reagerade mycket på konjunkturomslaget och priset sjönk till hälften från år 1921 till 1922. Prisfallet är inte orsakat av en minskad efterfrågan; mängden inköpt leveransvirke ökar markant under

1923 och 1924. Stubbörespriset på rotköpsvirket reagerar påtagligt långsamt och det dröjer ända till 1925 innan en halvering har skett. Denna tröghet kan ha två förklaringar. Företaget kan ha haft rotposter stående vilka inköpts före 1921 till då rådande prisläge och vilka först framemot år 1925 blivit slutavverkade. De uttag som gjordes efter 1921 måste då debiteras en stubböreskostnad utgående ifrån det faktiskt erlagda priset på rotposten. Det kan också vara så, att Domänverket endast motvilligt anpassade sina minimipriser till den nya prisnivån efter 1921. Man kan självfallet inte utesluta att båda alternativen verkat samtidigt.

De bokförda kostnaderna för timmer från egna skogar är även för detta företag i allmänhet de lägsta. En uppgång i kostnaden sker år 1924 beroende på att man detta och följande år debiterar sågtimret en stubböreskostnad, vilket man inte gjort tidigare. Det var ett vanligt förfarande och motiveringen var, att så länge som uttagen ur de egna skogarna inte översteg skogarnas avkastning, varvid alltså ingen kapitalförbrukning ägde rum, behövde man ej gottgöra skogarna stubböreskostnad.

Det finska rotköpsvirket var dyrare än det svenska fram till 1922, då det finska blir billigare.

X. Återblick.

Som framhölls i inledningen, har denna avhandling haft två syften. Den har velat skildra hur den allmänna utvecklingen speglades i en krets av individuella sågverksföretag, och den har velat pröva vad som var egenartat i den ifrågavarande gruppens — de norrbottniska sågverksföretagens — läge. Sammanfattningen knyter, naturligt nog, an till den senare av dessa problemställningar.

Den här behandlade perioden — som börjar med Nordiska Trävaru AB och slutar med AB Ytterstfors-Munksund — illustrerar på ett drastiskt sätt de vanskligheter som kunde möta utövarna av sågverksindustri i Norrbotten. Även om svårigheterna var stora — och en del av dessa t.o.m. av permanent natur — så innebär det inte att sågverksindustri i denna del av landet skulle sakna naturliga livsbetingelser. Man har drivit sågverksindustri i Norrbotten under lång tid och gör det än. Också under det här behandlade skedet finns det exempel — särskilt från åren strax före det första världskriget — på att sågverken i Norrbotten i vissa lägen inte bara kunnat ge vinst utan även kunnat fungera lika framgångsrikt som motsvarande sågverk på andra håll i landet. Det problem som det här gäller är varför just de här behandlade företagen i stort sett var så ovanligt sårbara för motgångar och dåliga konjunkturer. Något slutgiltigt svar på den frågan, eller någon kvantitativ avvägning av olika förklaringsgrunders andel i resultatet, har inte givits och kan knappast ges, eftersom det gäller sinsemellan så ojämförliga, ofta kvalitativa förhållanden. Men redan en sammanställning av de vitt skiftande sammanhang som kan komma ifråga har synts kunna ha intresse; bland annat medför den att man tvingas behandla förhållanden som vid studie av mera framgångsrika och kontinuerligt förlöpande industriella utvecklingslinjer lätt kommer i skuggan.

Det som har diskuterats gäller dels de allmänna förutsättningarna i Norrbotten, dels de faktiskt existerande företagens finansiella struktur och anknytningar samt följderna därav.

A. Verkan av de naturliga förutsättningarna.

De direkta verkningarna av Norrbottensföretagens lokalisering och naturliga

förutsättningar har delvis men ingalunda alltigenom varit negativa. Det finns klimatbetingade faktorer som verkar kostnadsfördyrande i jämförelse med lokalisering längre söderut i landet. Det längre avståndet gjorde exempelvis frakterna dyrare vilket vid fob-affärer yttrade sig i ett avdrag på försäljningspriset. Den kortare skeppningssäsongen ställde större krav på lagringsmöjligheter och på företagens likviditet. Ett strängare klimat förde natruligtvis med sig kostnader av olika slag. Tillsammantagna kan dock dessa faktorer knappast ha varit avgörande. Det fanns å andra sidan vissa fördelar med lokaliseringen: en relativt billig råvara, som dessutom var övervägande av furu och särskilt under periodens början möjliggjorde en tillverkning av grova dimensioner.

Däremot har det funnits anledning att i det föregående peka på vissa speciella, till stor del indirekta verkningar av några faktorer.

a. skogarnas låga tillväxthastighet.

b. den ovanligt långa tiden mellan råvaruinköp och skeppning av den färdiga sågverksprodukten.

c. den i och för sig redan nämnda korta skeppningssäsongen.

Tillsammantagna ledde dessa faktorer bl.a. till att skogarna uppfattades som värdefullare än de i själva verket var. Arealerna var stora och fantasieggande och drog till sig spekulativa krafter. Det är uppenbart, att William Olssons intresse för norrbottnisk sågverksindustri i första hand gällde skogarna och möjligheterna att kombinera ett stort skogsinnehav med eventuella gruvaffärer. De stora möjligheterna att kombinera ett stort skogsinnehav med eventuella gruvaffärer. De stora aktieemissionerna under första världskriget underlättades självfallet av att det gällde ett företag med osedvanligt stora skogsarealer — Ytterstfors-Munksund var ju tillsammans med Mo och Domsjö det största skogsägande företaget i landet. Därmed accentuerades den tendens till överkapitalisering på längre sikt, som generellt återfinns hos under det första världskrigets inflationstider grundade, fusionerade eller utvidgade företag.

På grund av skogarnas låga tillväxthastighet blev man, sina stora skogsarealer till trots, starkt beroende av inköpt råvara vilket, tillsammans med den långa tiden mellan råvaruinköp och avskeppning av den färdiga produkten, försvårade anpassningen till rådande konjunkturer. Svårigheter av detta slag var ju i och för sig en generell regel och gällde alla sågverksföretag men de var större i Norrbotten. De accentuerades också genom att kronan ägde så mycket skog i området och därtill använde en prissättningspolitik som upplevdes som stelbent. På råvarumarknaden och främst vid kronans skogsauktioner mötte man skärpt konkurrens vid högkonjunkturer med upp-

drivna priser som följd. Inträffade ett omslag i konjunkturerna, stod man därför med höga råvarukostnader även under de efterföljande lågkonjunkturåren och konjunkturväxlingens följder blev starkt markerad. De bästa exemplen på dessa svårigheter ger konjunkturomslagen åren 1907 och 1920.

Den finska råvarumarknaden var naturligtvis en tillgång men kunde ge överraskningar. Det som var viktigast för här skildrade företeelser var det brott i utvecklingen som uppstod genom att denna marknad svek under 1920-talet och råvarufrågan därmed på en gång blev särskilt brännande.

I försäljningsstrategin kom man genom den korta skeppningstiden i ett klart underläge framförallt under lågkonjunkturer. När köparna tillämpade "wait and see" strategin måste ju den vars hamnar först stängdes av ishinder först av alla ta ställning i frågan sänka priserna eller ligga över med varorna och invänta nästa års prisläge. De norrbottniska sågverksföretagen, som även under normala år hade stora lager genom sina korta skeppningssäsong, hade därvid ett svårt underläge — ytterligare lagerhållning skulle innebära betydande inskränkning i vinterhalvårets produktion. I det här skisserade försäljningsläget, som vid flera tillfällen var en realitet, visade de norrbottniska sågverksföretagen en viss svaghet — man sänkte priserna för att få sälja. Givetvis berodde detta också till stor del på likviditeten och den ekonomiska strukturen.

B. Finansiell struktur och kreditkontakter.

Med de antydda svårigheterna hade man behövt extra god tillgång till eget kapital och säkra kreditmöjligheter. Detta var nu långt ifrån någon regel. William Olssons övertagande av aktierna i AB Bergman Hummel & Co, AB Bodträskfors och firman J.G. Sandberg på Seskarön, hade inneburit någon förändring i den finansiella strukturen eller något egentligt kapitaltillskott. Dessa företag var, liksom de övriga som ingick eller var tänkta att ingå i Nordiska Trävaru AB, i påtagliga likviditetssvårigheter under 1901 och 1902. Den utpräglade högkonjunkturen under 1890-talets senare del hade uppenbarligen ej uttnyttjats till konsolidering. Samtidigt försämrades kreditmöjligheterna genom att Norrbottens Enskilda Bank råkade i svårigheter samtidigt som övriga banker i norra Sverige intog en kärvare attityd — man hade gått långt i sin kreditgivning till sågverksindustrin. Detta var ett mönster som skulle upprepas senare vid flera tillfällen.

Nordiska Trävaru AB blev ingen lösning på finansieringssituationen. Bolaget fick som sagt inget egentligt tillskott av nytt aktiekapital — aktiekapitalet bestod huvudsakligen av övervärdet på de tillförda tillgångarna

utöver skulderna. Man satte i bolagsordningen den övre gränsen för aktiekapitalets storlek till 21 milj. kronor, alltså tre gånger högre belopp än det verkliga aktiekapitalet detta troligen i förhoppning att kunna höja aktiekapitalet genom nyemissioner när bolaget kommit igång och visat sin förmåga. Efter ett gott årsresultat år 1903 följde dock en rad förlustår; bolaget blev konkursmässigt och efterträddes år 1908 av Baltiska Trävaru AB.

Baltiska Trävaru AB fick helt andra förutsättningar än föregångaren. Bankerna avskrev större delen av sina fordringar eller tog aktier i utbyte. Skulderna blev därför måttliga och räntebördan följaktligen låg. Kreditförsörjningen blev också tryggad genom den nära förbindelsen med Stockholms Enskilda Bank. Efter några år av konsolidering började en påtaglig expansion genom byggandet av träsliperiet år 1911 och sulfatfabriken 1913. Bolaget utgjorde dock ett mellanspel i den norrbottniska sågverkshistorien och hann aldrig visa sina krafter i tyngre konjunkturer – år 1918 uppgick man i AB Ytterstfors-Munksund sedan man år 1916 införlivat de närstående bolagen Töre AB, Kalix Trävaru AB (Båtskärsnäs) och det dotterbolag som drev sulfatfabriken.

De tre företagen Storfors AB och Munksunds Sågverks AB i södra Norrbotten samt Ytterstfors Trävaru AB i norra Västerbotten hade mycket gemensamt; år 1906 förvärvade det sistnämnda företaget aktierna i Munksunds Sågverks AB. Ägarförhållanden i Storfors AB och de två övriga var likartade. Ägandet var koncentrerat till en grupp i och för sig kunniga och kompetenta men gemensamt var, att man inte tidigare byggt upp någon betydande fond och att de ej tycks ha haft ekonomisk styrka att skjuta till mera pengar vid behov. Aktiekapital och fonder förblev låga när rörelsen och skulderna växte. När tiderna blev sämre efter 1907 räckte inte de egna krafterna till och bankskulderna steg kraftigt. Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland kom i någon mån därigenom men framförallt av andra skäl i uppenbara likviditetssvårigheter och rekonstruerades år 1910 till AB Norrlandsbanken. De tre företagens styrelser, av vilka den i Ytterstfors Trävaru AB stod banken nära, ålades att sänka sina skulder till banken. Detta gjorde man också bl.a. genom att fondera uppkomna vinster och soliditeten förbättrades avsevärt under åren 1910–1915. Utsikterna till nya kapitaltillskott från aktieägarnas sida under dessa betingelser var dock begränsade.

Positionerna var alltså låsta och den nyordning som var nödvändig måste därför komma utifrån. De emissionsbolag som uppstått eller aktiverats under denna tid sökte arbetsuppgifter och deras intressen sammanföll nu med Norrlandsbankens och de berörda företagsstyrelsernas intresse av en kapitalförstärkning. En verklig fusion ägde därför rum mellan Ytterstfors

Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB år 1916 och ett halvår senare införlivades AB Storfors. År 1918 ingick, som redan nämnts, även Baltiska Trävaru AB i det nya företaget.

AB Ytterstfors-Munksund började bra genom att kapitaltillskottet möjliggjorde en sänkning av skulderna, men de följande årens investeringar, framförallt inköpet av Baltiska Trävaru AB, till inflationspriser fick ödesdiger effekt när prisnivån sjönk under 1921. Föregångarnas situation upprepades nu i större skala: små egna resurser samtidigt som den kreditgivande banken själv befann sig i svårigheter. Sedan avskrivningar på omsättningstillgångarna tillgodosetts måste det stora aktiekapitalet på 32,5 milj. kronor nedskrivas till hälften och då återstod avskrivningsbehov på anläggningar som motsvarade i stort sett återstoden av aktiekapitalet. Detta var alltså i praktiken förbrukat då bolaget under dramatiska omständigheter försattes i konkurs år 1925. Den kontinuerliga rationalisering och sågverksnedläggning som borde ha ägt rum sedan sekelskiftet måste nu göras på en gång och under kort tid och medförde svåra sociala verkningar. De sågverk som blev över och som inte kunde inrymmas i AB Munksund gick skiftande öden till mötes och då egna skogar saknades blev de ej mäktiga att klara 1930-talets påfrestningar. Den naturliga hemvisten var hos den störste skogsägaren i området, staten, ett statligt företag, AB Statens Skogsindustrier, bildades år 1941, för övertagande av de norrbottniska sågverk som ej ingått i Ytterstfors-Munksunds efterträdare, AB Munksund. Detta företag uppgick i början av 1930-talet i Svenska Cellulosaaktiebolaget, landets största skogsindustriella företag.

Man kan naturligtvis inte utesluta att Norrbottensföretagens avlägsna situation och delvis naturgivna svårigheter kan ha bidragit till de här nämnda bekymren med kapitalförsörjningen: kreditgivare kan ha funnit dem väl perifera, de utsocknes som lockats av chanserna långt i norr kan i något fall ha varit spekulativt lagda eller haft otillräckligt med kapital. Men under alla omständigheter belyser de norrbottniska sågverksföretagens historia under 1900-talets första decennier den betydande självständiga roll som uppläggning av och beslut om finansieringen har spelat. Bland de faktorer som här verkat finns också en som härvidlag har sitt intresse – om man beaktar den roll som de kreditgivande bankernas egna svårigheter, först med avseende på Hernösandsbanken och Stockholm-Öfre Norrland, sedan med avseende på Handelsbanken, haft för kreditsvårigheterna, så ser man att det bl.a. är en faktor utanför sågverksindustrins ram, nämligen vanskligheterna under ett omdaningsskede i det svenska bankväsendets historia, som har inverkat på utvecklingen.

Summary

The Norrbotten sawmill industry from the turn of the century to about 1930.

This thesis has had two aims. One has been to examine how the general development was reflected in a group of independent enterprises and the other to find out what was special about the conditions of the group being studied – that of the Norrbotten sawmill enterprises, those situated in the most northerly county of Sweden. As will be seen, an attempt is made to connect-up these two aims.

The period covered, which begins with Nordiska Trävaru AB and extends to AB Ytterstfors-Munksund, illustrates in a drastic manner the paculiarities which those running the sawmill industry in Norrbotten were up against. Although the difficulties were great, some of these even of a permanent nature, this did not mean that the sawmill industry in that part of the country was without natural conditions for survival. The sawmill industry of Norrbotten has been carried on for a long time and it still continues to survive. In the period dealt with there are also examples, especially from the years just before the first world war, which show that the sawmills of Norrbotten in certain situations could not only make a profit but could also function just as successfully as similar sawmills in other parts of the country. The problem dealt with here is, why exactly the organizations in question were generally so unusually sensitive to setbacks and bad economic situations. No final answer has been given to that question, neither has any quantitative estimate of the various explanations' share in the result, and this is hardly possible as their comparative conditions were so different, often qualitatively. But even a compilation of the widely differing conditions obtaining was considered to be of interest; for example, this means that one is compelled to deal with conditions which, in a study of more successful and continually vanishing lines of industrial development, are easily overshadowed.

That discussed here deals in part with the general conditions in Norrbotten, and in part with the financial structure and connections of the organizations actually existing, and the consequences of these.

A. The effect of the Nature's conditions.

The direct effects of localization and natural conditions on the Norrbotten sawmills have partly, but not always, been negative throughout. There are climatic factors which have the effect of increasing costs in comparison with localization further south. The greater distance made certain freights dearer, which in the case of fob-business meant a rebate on the sales price. The shorter shipping season made greater demands on storage capacity and on the liquidity of the companies. The more severe climate naturally brought with it different kinds of costs. But collectively these factors can hardly have been decisive. There were also certain advantages in the localization; a relatively cheap raw material, that was also essentially pinewood and, especially at the beginning of the period, made possible a production of wide dimensions.

There is reason to point to certain special, largely indirect, effects of certain factors: a. the low growth-rate of the forests.

b. the unusually long period between purchase of the raw material and shipping of the finished sawn goods.

c. the short shipping season.

Taken together these factors resulted in the forests being considered as more valuable than they actually were. The areas of forest were great and a challenge to the imagination and attracted speculatives forces. It is quite obvious that William Olsson, wholesaler and founder of companies, first found his interest for the Norrbotten sawmill industry in the forests and the possibilities of combining a large ownership of forest with eventual mining activities. The large issues of shares durign the first world war were no doubt assisted by the fact that the company concerned owned unusually large areas of forest: Ytterstfors-Munksund was, together with Mo and Domsjö, the largest forest-owning company in the country. In this way the long term tendency to over-capitalization was accentuated, as is generally found in a company founded during the first world war, during a time of inflation, fusion or company expansion.

Because of the low growth-rate of the forests it became necessary, in spite of the vast areas of forest, to rely to a large extent on purchases of raw material and this, with the long period between the purchase of raw material and shipment of the finished product, created difficulties in adjusting to the current economic situation. Certainly difficulties of this kind were a general rule and applied to all sawmill organizations, but they were greater in Norrbotten. They were further accentuated by the fact that the Crown owned so much forest in the area and also used a pricing policy which was regarded as rigid. In the raw-material market, and especially at the Crown's auctions,

there was harder competition when times were good with prices forced up as a consequence. But when economic conditions were reserved the cost of the material in stock was still high even during the depressed years, so that the consequences of economic variations were strongly accented. The best exam ple of these difficulties is given by the change in economic trend during the years 1907 and 1920.

The Finnish raw-material market was, of course, an asset but this could provide surprises. But what was most important for the phenomina delineated here was the break in development which came about when this market failed during the 1920's and the problem of raw materials at once became a question of burning importance.

Because of the short shipping season, sale strategy was at a clear disadvantage during periods of recession. When the buyers used a wait-and-see strategy, those harbours were first shut off by ice were compelled to decide the question of whether to lower prices or to hold the goods and await the price levels of the following year. The Norrbotten sawmill enterprises, which even during normal years had large stocks because of their short shipping-season, were thus at a great disadvantage - the carrying of further stocks would mean marked limitations in production during the winter season. In the sales situation sketched here, which was often a reality, the Norrbotten sawmills showed a certain weakness – prices were cut in order to sell. Naturally, this was also largely dependent on liquidity and economic structure.

B. Financial structure and credit contacts.

In view of the difficulties shown above there was need for unusually good availability of their own capital and reliable sources of credit. But this was far from being normal. William Olsson's takeover of the shares of AB Bergman Hummel & Co, AB Bodträskfors and the firm J.G. Sandberg on Seskarö, had not brought with it any change in the financial structure or any real additional capital. These organizations, as the others which went in or planned to go into Nordiska Trävaru AB, had marked liquidity difficulties during 1901 and 1902. The pronounced boom-period during the latter part of the 1890's had obviously not been used for consolidation. At the same time creditavailability became worse as Norrbotten's Enskilda Bank got into difficulties at the same time as the other banks in northern Sweden took a tougher attitude they had already gone a long way in their credit grants to the sawmill industry. This was a pattern that was to be repeated on numerous occasions later on.

Nordiska Trävaru AB provided no solution to the problem of financing. As was said, the company received no real addition of new share capital – the share capital mainly consisted of the excess value of the assets taken over

after the debts had been deducted. Share capital was fixed at 21 million crowns in the articles of association, which was three times greater than the actual share capital, this presumably being done in the hope of being able to increase the share capital by means of new issues when the company had got under way and shown what it was capable of. After a good annual result for 1903 there followed, however, a number of years of losses: the company became insolvent and was followed in 1908 by the Baltiska Trävaru AB.

The conditions for Baltiska Trävaru AB were quite different from those of its predecessors. The banks wrote off the larger portion of their claims or took shares in exchange. In this way the debts became reasonable and the burden of interest consequently low. The obtaining of credit also became assured through the close connections with Stockholm's Enskilda Bank. After some years of consolidation a marked expansion started in 1911 through the construction of the mechanical pulpmill and the sulphate cellulose plant in 1913. However, the company was only an interlude in the history of the Norrbotten sawmills and never had a chance to show its strength in harder competition: in 1918 it was absorbed in AB Ytterstfors-Munksund after the merging of the associated companies Töre AB, Kalix Trävaru AB (Båtskärsnäs) and the subsidiary company which ran the sulphate plant.

The three companies AB Storfors and Munksunds Sågverks AB in southern Norrbotten and Ytterstfors Trävaru AB in northern Västerbotten had a great deal in common: in 1906 the last named took over the shares in Munksunds Sågverks AB. Ownership conditions in AB Storfors and the other two companies were similar. Ownership was concentrated to one group which in itself was knowledgeable and competent but, common for all, was that no funds of importance had been created and they do not appear to have had the economic strength to contribute more money when this was needed. Share capital and funds were much too low when the organization and debts increased. When conditions became worse after 1907 their own resources were not enough and bank debts increased considerably. The banking company Stockholm-Öfre Norrland, partly because of this but mainly for other reasons, got into obvious liquidity difficulties and was reconstructed in 1910 as AB Norrlandsbanken. The Boards of the three sawmill companies, of which that in Ytterstfors Trävaru AB was closely linked to the bank, were required to reduce their debts to the bank. This was done, among other steps, by funding profits made and solidity increased considerably during the years 1910–1915. But the chances of new contributions of capital from the shareholders in these conditions were limited.

Thus, positions were locked and the reorganization which was necessary had to come from outside. The emission companies which had been formed or

activated at that time were looking for business and their interests concided with those of the Norrland Bank and with the interests of the companies' boards in a reinforcement of capital. Therefore a real fusion took place between Ytterstfors Trävaru AB and Munksunds Sågverks AB in 1916, and six months later AB Storfors was merged. Also, as previously mentioned, the Baltiska Trävaru AB was absorbed in the new company in 1918.

AB Ytterstfors-Munksund started well as the contribution of capital permitted a decrease in the debt level, but the investments of the following year, especially the purchase of Baltiska Trävaru AB at inflation prices, had disastrous effects when the price level sank during 1921. The situation of the predecessors was repeated again but on a larger scale: small resources of their own at the same time as the bank granting credits was also in difficulties. When write-offs on the current assets had been carried out it was then necessary to write down the large share capital of 32.5 million crowns by half, and there still remained the need to carry out the depreciations on the plant which represented approximately the remainder of the share capital. For all practical purposes this capital had been used up when the company, in dramatic circumstances, was bankrupted in 1925. The continual rationalization and closure of sawmills which should have taken place at the turn of the century now had to be done at once and in a short time, and the social effects of this were severe. The residual sawmills which could not be incorporated into AB Munksund shared varying fates, but even in their case the main fault was that the availability of capital was not considered sufficiently and in those cases where they did not own their own forests they were unable to ride the storms of the 1930's. The natural shelter for them was with the largest forestry owner in the area, the state: a state company called AB Statens Skogsindustrier was founded in 1941 in order to take over the Norrbotten sawmills which had not been absorbed by AB Munksund, the successors of Ytterstfors-Munksund. At the beginning of the 1930's AB Munksund was absorbed by Svenska Cellulosaaktiebolaget, the largest forestry-industrial concern in the country.

It is, of course, impossible to exclude that the geographical distance of the Norrbotten sawmills and their part-subjection to the forces of nature, can have contributed to the troubles named above with capital supply: those granting credit may have thougth them of little importance, the outsiders who were lured by prospects far in the north must in any case have been prepared to take a chance or had insufficient capital. But in any case the history of the Norrbotten sawmills during the first decades of the 20th century illuminates the important independent role played by the arrangements and decisions made in regard to financing. Among the factors which have been involved

there is one which here has its special interest: if consideration is given to the difficulties of the banks granting credits, first in relation to Hernösandsbanken and Stockholm-Öfre Norrland's bank and then Handelsbanken, and the effect that these had on the difficulties of obtaining credit, it is then seen that this was a factor outside the framework of the sawmill industry: that is, an instability during a reorganization period in Swedish banking history which affected development of the sawmills.

Källor och litteratur.

Förkortningar.

BNS	Bankaktiebolaget Norra Sverige
BSON	Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland.
BTAB	Baltiska Trävaru AB.
HEB	Hernösands Enskilda Bank.
MSAB	Munksunds Sågverks AB.
NEB	Norrbottens Enskilda Bank.
SCA	Svenska Cellulosaaktiebolagets arkiv.
SFS	Svensk författningssamling.
SHB	Svenska Handelsbankens arkiv.
STT	Svensk trävarutidning.
SÅ	Statistisk årsbok.
TM	Tekniska museet.
Y-M	AB Ytterstfors-Munksund.
YTAB	Ytterstfors Trävaru AB.
UUB	Uppsala Universitetsbibliotek.

Otryckta källor.

Svenska Cellulosaaktiebolagets arkiv, Merlo, Sundsvall.

Baltiska Trävaru AB.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll 1908—1918.
Styrelse- och revisionsberättelser 1909—1918.
Kapitalböcker (Huvudböcker) 1909—1918.

AB Båtskärsnäs.
Styrelse- och revisionsberättelser 1903—1908.

Munksunds Sågverks AB.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll 1900—1916.
Styrelse- och revisionsberättelser 1900—1916.
Kapitalböcker (Huvudböcker) 1907—1916.

Nordiska Trävaru AB.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll med bilagor 1902—1908.
Styrelse- och revisionsberättelser 1902—1908.
Kapitalböcker (Huvudböcker) 1903—1908.
Diverse osorterat material främst avseende råvaruanskaffning.

AB Storfors.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll 1890—1916.
Kapitalböcker (Huvudböcker) 1903—1916.

Töre AB.
Styrelse och bolagsstämmoprotokoll 1892—1917.
Styrelse- och revisionsberättelser 1892—1917.

AB Ytterstfors-Munksund.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll med bilagor 1916—1925.
Styrelse- och revisionsberättelser 1916—1925.
Huvudböcker 1916—1925.

Ytterstfors Trävaru AB.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll 1900—1916.
Styrelse- och revisionsberättelser 1900—1916.
Kapitalböcker (Huvudböcker) 1907—1916.

Tekniska museet, Stockholm. William Olssons samling.

AB Bergman Hummel & Co.
Styrelseberättelser 1896—1900, 1903.
Köpekontrakt mellan J.A. Bergman och William Olsson 1898.
Diverse handlingar och skrivelser.

AB Bodträskfors.
Styrelseberättelser 1897, 1898.
Köpekontrakt mellan William Olsson och förmyndarna för Alida Hummel m. fl.. 1899.
Hemmanbeskrivningar, tablåer över timmerfångst m. m., samt brev och skrivelser från William Ollson.

AB Båtskärsnäs.
Styrelseberättelser 1897, 1900, 1902, 1903, 1905 och 1908.
Diverse handlingar och skrivelser ang. bolagets rekonstruktion år 1903.

Nordiska Trävaru AB.
Värderingshandlingar över de i Nordiska Trävaru AB ingående bolagen.
Diverse kalkyler och skrivelser inför bolagets bildande.

The Kalix Synd. Ltd.
Styrelseprotokoll 1902.
Directors report 1900.
Teckningslistor, skrivelser m. m.

Karlsborgsverkens arkiv, Karlsborg, Kalix.

AB Bergman Hummel & Co.
Styrelse- och bolagsstämmoprotokoll 1874—1902.

Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.

Styrelse- och revisionsberättelser för Kalix älvs flottningsförening 1902—1909.
Styrelse- och revisionsberättelser för Lule älvs flottningsförening 1920—1923.

Svenska Handelsbankens arkiv, Lidingö.

AB Ytterstfors-Munksund.
Kostnadsstatistik 1919—1925.
Äldre handlingar, rörelsen, finansiering, styrelseberättelser m. m. doss 4033 a—v.
Konkursen doss. 4033 y.
Konkursförvaltningen doss. 4033 z—ä.
Konkursboets ställning doss. 4033 aa—ah.
Konkursrealisationen doss. 4033 ai—ak.
Angående omläggning av driften doss. 4033 x.
Kalixprojektet doss 4033 al—at.
Slutavvecklingen doss. 4033 au—be.
Handelsbankens ställning i konkursen doss. 4033 bf.
Selebolagen doss. 4033 bg—bp.

Styrelseprotokoll för följande banker och företag.
Svenska Handelsbanken (Stockholms Handelsbank) 1900—1930.
Hernösands Enskilda Bank 1900—1907.
Bankaktiebolaget Norra Sverige 1908—1914.
Bankaktiebolaget Stockholm-Öfre Norrland 1900—1910.
AB Norrlandsbanken 1910—1917.
Norrbottens Enskilda Bank 1900—1903.
Svenska Emissions AB 1908—1922.

Övrigt.
Förteckning över styrelseledamöter i Svenska Handelsbanken uppgjord av Gösta Fagerberg.
PM av bankdirektör Ernfrid Browaldh över vissa industriengagemang.

Tryckta källor.

Bidrag till Sveriges offentliga statistik.
D. Fabriker och hantverk 1896—1910.
F. Handel 1896—1910.
H. Femårsberättelser 1900—1910.
Sveriges offentliga statistik. (SOS)
Handel 1911—1913.
Industri 1911—1929.

Kungl. Domänstyrelsens förvaltning 1911—1925.
Meddelanden från Svenska Trävaruexportföreningen 1907—1925.
Norrlandsmässans (Härnömässans) protokoll 1941—1954.
Protokoll från ordinarie bankmötets förhandlingar 1910—1930.
Riksdagstrycket med bihang.
Svensk författningssamling 1866, 1873, 1874, 1882, 1896, 1910.
Affärsvärlden 1900—1930.
Socialdemokraten 1925.
Svenska Dagbladet 1925.
Svensk Trävarutidning 1900—1925.

Otryckt litteratur.

Hasselberg, S.,Skutskärs sågverk 1886—1915. Avhandling i stencil vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala.

Tryckt litteratur.

Althin, T., Korsnäsbolaget 1855—1955. Gävle 1955.
— Wifsta Varf 1798—1948. Sthlm 1948.
Asztély, S., Den externa räkenskapsanalysens möjligheter och begränsning då det gäller svenska aktiebolags årsredovisning. Göteborg 1965.
Axelsson, A.W., Gellivareverken 1855—1882. Luleå 1964.
Betänkande angående statens övertagande i viss omfattning av förädlingsverksamheten beträffande avkastningen från statens skogar. Sthlm 1922.
Betänkande angående råvaruförsörjning, produktion och arbetarantal m. m. vid skogsindustrierna. 1933 års Skogsindustrissakkunniga. (SOU 1935:36) Sthlm 1935.
Betänkande till ordnande av statens isbrytningsverksamhet. (SOU 1942:53) Sthlm 1942.
Baeckström, T. & Lindeberg, I., Statistik över det vid skogsauktionerna å rot försålda virket från kronoparkerna inom de nordligaste distrikten 1905—1914. (Norrlands skogsvardsförbunds tidskrift, 1922.)
Bosœus, E., Utveckling av produktion och teknik i svensk massaindustri 1857—1939. Uppsala 1949. (Industrihistorisk skriftserie 4.)
Carlgren, M., Norrländsk skogslagstiftning. (Norrländskt handbibliotek X: Skogsbruk och skogsindustrier i norra Sverige, Uppsala 1925.)
Dahmén, E., Svensk industriell företagarverksamhet, I. Sthlm 1950.
Fahlén, H., Svanö AB 1862—1917. Sthlm 1917.
Forsberg, B., Utvecklingen i Obbola under åren 1889—1963. Umeå 1965.
Forsgren, M. & Kinch, N., Företagets anpassning till förändringar i omgivande system. En studie av massa- och pappersindustrin. Uppsala 1970.
Fritz, M., Svensk järnmalmsexport 1883—1913. Göteborg 1967. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 12.)

– Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringsskedet 1891–1903. Göteborg 1965. (Meddelanden från Ekonomisk historiska institutionen vid Göteborgs universitet 5.)
Gasslander, O., Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring sekelskiftet 1900. I. Sthlm 1959.
Gustafsson, B., Sågverksindustrins arbetare 1890–1945. (Sågverksförbundet 1907 1957 Sthlm 1962.)
Gårdlund, T., Svensk industrifinansiering under genombrottsskedet 1830–1913. Sthlm 1947.
– Mo och Domsjö intill 1940. Uppsala 1951.
Hallberg, A., Perioden 1900–1922. (Söderlund, E., (utg.), Svensk trävaruexport under under hundra år. Sthlm 1951.)
Hammarland, T., Sveriges sågverksindustri under 1900-talet. (Sågverksförbundet 1907 -1957. Sthlm 1962.)
Heckscher, E.F., (red), Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget, I och III. Sthlm 1926.
Hernösands distrikts trävaruexportförening 1898–1923. Sthlm 1924.
Hellström, O., Sågverksindustrin. (Norrländskt Handbibliotek X: Skogsbruk och skogsindustrier i norra Sverige. Uppsala 1925)
Hildebrand, K.-G., Erik Johan Ljungberg och Stora Kopparberg. Uppsala 1970. (Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Aktiebolag.)
– I omvandlingens tjänst. Svenska Handelsbanken 1871–1955. Sthlm 1971.
Hjulström, F., Sveriges elektrifiering. Uppsala 1940. (Geographica 8.)
Jungstedt, N., Exportteknisk handbok för sågverksindustrin. Sthlm 1931.
Löwenthal, B.-G., Industrins finansiering 1955–1969. Uppsala 1966.
Malm, G., I min krafts dagar. Sthlm 1963.
Mannerheim, J., Kramfors AB. Utveckling och organisation. Sthlm 1928.
Meinander, A., Ett avsättningsteoretiskt begreppsschema och en hypotes.(Ekonomiska samfundets tidskrift 1963:4.)
Meinander, N., Virkeshushållning och sågverksrörelse i Torne, Kemi och Simo älvdalar intill första världskriget. Helsingfors 1950.
Mickwitz, G., Finlands handel på Sverige 1920–1938. Helsingfors 1952.
Nellbeck, L., En distributionsekonomisk studie över den svenska exporten av sågade och hyvlade trävaror till Storbritannien. I.Trävaruexport – distributionsvägar och förbrukning. II. Trävaruexportens distributionsled – en modell. Sthlm 1966.
Nyström, K., Den norrländska trämasse- och cellulosaindustrin. (Norrländskt handbibliotek X:Skogsbruk och skogsindustrier i norra Sverige. Uppsala 1925)
Olin, C.-E., Trävaruproduktion och trävaruhandel. Finlands sågverksprodukter i den internationella konkurrensen. Åbo 1933.
Oxholm, A., Swedish Forests, Lumber Industry and Lumber Export Trade. Special Agents Series 195. Department of Commerce, Washington USA. 1921.
Prydz, A., Slipmasseindustrins tekniska utveckling i Sverige 1857–1950. Sthlm 1952. (Industrihistorisk skriftserie 5.)
Ruist, E. & Svennilsson, I., Den norrländska skogsnäringens konjunkturkänslighet under mellankrigsperioden. Sthlm 1948.
Schager, N., Sveriges enskilda skogar. (SOU 1925:12). Sthlm 1925.
Sillén, O. & Vesthagen, N., Balansvärderingsprinciper med särskild hänsyn till resultatberäkning vid växlande priser och penningvärde. Sthlm 1962.
Skogsstatistisk årsbok 1953.

Statistisk årsbok (SÅ) 1930.
Svenska aktiebolagets balansräkningar 1911—1925. Utredning avgiven av socialiseringsnämnden. (SOU 1929:4) Shlm 1929.
Sågvall-Ullenhag, K., AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare. Uppsala 1970. (Ekonomisk-historiska studier utg. av Uppsala Universitets ekon.-hist. institution.)
Söderlund, E., Svensk trävaruexport under hundra år. Sthlm 1951.
Utredning angående Norrlands näringsliv. 1940 års Norrlandsutredning. (SOU 1943:39)
Utredning rörande skogsnäringens ekonomiska läge. Betänkande I. (SOU 1938:53) Sthlm 1938.
Wallenberg, A., Några ord om den svenska trävaruindustrins ekonomiska framtid. (Ekonomiska studier tillägnade Marcus Wallenberg. Sthlm 1914.)
Widén, J., Den norrländska förbudslagen och dess verkningar. Betänkande på uppdrag av Kungl. Justitiedepartementet. Sthlm 1913.
Wik, H., Norrlands export 1871—1937. Uppsala 1941. (Geographica 11.)
— Norra Sveriges sågverksindustri från 1800-talets mitt fram till 1937. Sthlm 1950. (Geographica 21.)
Öman, E., Cellulosaindustri jämte träsliperi. Sthlm 1944. (Tekniskt Folkbibliotek)
Östlind, A., Svensk samhällsekonomi 1914—1922. Sthlm 1945.

Bilaga 1. Några begrepp och benämningar.

Avlastare.
Synonym till exportör.

Avnämare, avnämarland.
inköpare, köparland.

Avverkningsrätter.
Ett bolag kunde från enskilda skogsägare inköpa rätten att under en viss tid få avverka träd ned till en viss dimension inom ett bestämt område. Ett sådant område kallades vanligen arrendeskog. Avverkningsrätterna minskade i betydelse sedan maximitiden för sådana kontrakt år 1889 fastställdes till 20 år och upphörde i stort sett i början på 1900-talet då arrendetiden sattes till 5 år. Men ingångna kontrakt fortsatte att gälla och virke från sådana avverkningsrätter spelade en viss roll för de norrbottniska sågverksföretagens råvaruförsörjning.

Flottningskubikfot.
I de nordligaste älvdalarna brukade virket betalas efter flottningskubikfot varmed menades den kubikmassa varefter flottgodset ingick i flottningsföreningarnas kostnadsberäkningar. Måttet är inte ett alldeles renodlat volymmått. Vid tumningen skedde uppmätning av längd och toppmått men kubikmassan justerades med tanke på flottningssvårigheten. Den siffra som angavs för flottningskubikfot kunde därför ibland överstiga den verkliga kubikmassan främst för svårflottade dimensioner såsom långa stockar med klen topp.

Hemmansskogar.
Uttrycket används bl. a. av Baltiska Trävaru AB för att beteckna egna skogar.

Köptimmer, köpvirke, leveransvirke.
Bolagen kunde av Domänverket och enskilda inköpa upparbetat virke levererat vid flottled.

Rotköp.
Köp på rot av utstämplingar (träd som markerats för avverkning inom ett visst område). Rotposterna kunde tillhöra kronan (kronostämplingar), eller enskilda, kyrkan eller härader. Köparen hade då att själva svara för avverkning och transport till flottled.

Skeppningsdistrikt.
Sverige är indelat i fyra skeppningsdistrikt: Överbotten (Haparanda – Skellefteå), Mellanbotten (Umeå – Härnösand), Nederbotten (Sundsvall – Stockholm), Södra Sverige (Södertälje – Uddevalla).
Överbotten består av Haparanda, Luleå, Piteå och Skellefteå tullkammardistrikt.

Stockfångstskog, privilegieskog.
Viss sågverk i norra Sverige erhöll privilegier under 1700talet och under första hälften av 1800-talet att mot en viss avgift erhålla rätt till avverkning på kronoskog. Privilegierna började efter 1850-talet att avlösas genom att rättigheterna utbyttes mot full äganderätt. (Sågverket Vitåfors i Norrbotten erhöll exempelvis 1859 27 hemman för ett privelegium om 2 170 träd). Ibland erhöll privilegieinnehavarna rätt att under viss tid (10 år), avverka alla träd inom området som höll en viss minidimension.Storfors AB hade en sådan privilegieskog där de sista uttagen gjordes av Ytterstfors-Munksund år 1921.

Stocknota.
En förteckning över de kvantiteter, dimensioner, trädslag m. m. som vid bestämda tid punkter under säsongen beräknades vara färdiga för leverans. Stocknotorna skickades kontinuerligt till agenterna och utgjorde underlag för deras försäljningsarbete.

Bilaga II. Tabellbilaga.

Tabell B.1.

Export av sågade travaror, splittved m.m. samt hyvlade trävaror från Sverige 1895–1913. 1 000 m^3.

År	1. Sågade trävaror	2. Splitt-ved m.m.	3. Summa 1 o. 2	4. Hyvlade trävaror	5. Summa 1, 2 o. 4
1895	3 907,9	369,3	4 277,2	321,1	4 598,3
1896	4 376,7	365,3	4 742,0	436,6	5 178,6
1897	4 664,3	358,7	5 023,0	456,2	5 479,2
1898	4 297,0	396,5	4 693,5	451,8	5 145,3
1899	4 261,4	340,9	4 602,3	531,8	5 134,1
1900	4 257,6	398,7	4 656,3	460,1	5 116,4
1901	3 688,5	395,8	4 084,3	359,0	4 443,3
1902	4 152,5	323,5	4 476,0	539,3	5 015,3
1903	4 192,0	405,0	4 597,0	665,8	5 262,8
1904	3 719,8	418,4	4 138,2	571,4	4 709,6
1905	3 949,8	381,7	4 331,5	585,6	4 917,1
1906	4 203,8	418,8	4 622,6	544,8	5 167,4
1907	3 576,6	348,1	3 924,7	529,4	4 454,1
1908	3 282,9	290,5	3 573,4	529,2	4 102,6
1909	2 947,8	292,1	3 239,9	455,4	3 695,3
1910	3 516,5	294,5	3 811,0	661,2	4 472,2
1911	3 530,4	314,9	3 845,3	658,2	4 503,5
1912	3 824,6	303,2	4 127,8	604,0	4 731,8
1913	3 938,5	350,9	4 289,4	684,9	4 974,3

Källor: 1895–1910. Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt. F
1911–1913, SOS. Handel.

Tabell B.2.

Export av sågade trävaror, splittved m.m. samt hyvlade trävaror från Norrland 1895–1913. 1 000 m^3.

År	1. Sågade trävaror	2. Splitt-ved m.m.	3. Summa 1 o. 2	4. Hyvlade trävaror	5. Summa 1, 2 o. 4
1895	2 807,3	325,2	3 132,5	204,7	3 337,2
1896	3 168,6	322,7	3 491,3	293,2	3 784,5
1897	3 230,8	307,3	3 538,1	331,8	3 869,9
1898	2 981,5	351,4	3 332,9	317,6	3 650,5
1899	3 116,9	301,9	3 418,8	372,3	3 791,1
1900	2 912,3	359,1	3 271,4	323,8	3 595,2
1901	2 588,3	357,5	2 945,8	374,5	3 320,3
1902	2 837,6	285,6	3 123,2	350,3	3 473,5
1903	2 877,1	359,3	3 236,4	464,8	3 701,2
1904	2 566,5	375,8	2 942,3	385,9	3 328,2
1905	2 725,6	346,4	3 072,0	403,2	3 475,2
1906	2 834,6	378,0	3 212,6	364,4	3 577,0
1907	2 319,5	319,7	2 639,2	337,7	2 976,9
1908	2 272,7	256,2	2 528,9	338,3	2 867,2
1909	2 011,8	266,5	2 278,3	292,5	2 570,8
1910	2 333,1	267,9	2 601,0	407,8	3 008,8
1911	2 379,4	276,9	2 656,3	387,3	3 043,6
1912	2 453,3	265,9	2 719,2	345,4	3 064,6
1913	2 618,3	350,9	2 969,2	405,9	3 375,1

Källor: 1895–1910. SOS. Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt. F.
1911–1913. SOS. Handel.

Tabell B.3.

Export av sågade trävaror, splittved m.m. samt hyvlade trävaror från Norrbotten 1895–1913. m^3.

År	1. Sågade trävaror m^3	2. Splitt-ved m.m. m^3	3. Summa 1 o. 2 m^3	4. Hyvlade trävaror m^3	5. Summa 1, 2 o. 4 m^3
1895	315 897	27 349	343 246	7 076	350 322
1896	382 357	22 511	404 868	4 245	409 113
1897	481 147	30 580	511 727	7 477	519 204
1898	414 838	48 308	463 146	3 070	466 216
1899	459 905	39 581	499 486	5 158	504 644
1900	395 124	44 421	439 545	2 317	441 862
1901	401 464	46 705	448 169	1 893	450 062
1902	365 518	41 011	406 529	2 001	408 530
1903	383 013	45 778	428 791	–	428 791
1904	366 314	48 734	415 048	1 330	416 378
1905	363 721	44 502	408 223	2 201	410 424
1906	375 712	47 735	423 447	3 196	426 643
1907	314 410	53 921	368 331	2 722	371 053
1908	291 838	38 828	330 666	1 768	332 434
1909	257 728	33 288	291 016	–	291 016
1910	314 555	35 327	349 882	–	349 882
1911	351 164	43 866	395 030	2 213	297 243
1912	350 932	18 341	369 273	56	369 329
1913	395 978	79 799	475 777	522	476 299

Källor: 1895–1910. Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt F.
1911–1913. SOS Handel.

Tabell B.4.

Produktion av sågade trävaror i Sverige, Norrland och Norrbotten. 1 000 kbm.

År	Sverige	Norrland	Norrbotten	Norrbotten i procent av Sverige.	Norrbotten i procent av Norrland
1896	5 000,7	3 063,9	386,8	7,7	12,6
1897	5 398,1	2 767,3	492,9	9,1	17,8
1898	5 299,3	2 644,2	440,2	8,3	16,6
1899	4 986,2	2 621,1	501,7	10,1	19,1
1900	5 342,0	2 676,0	418,6	7,8	15,6
1901	4 741,0	2 261,3	352,1	7,4	15,6
1902	4 471,0	2 273,2	352,1	7,9	15,5
1903	5 025,2	2 583,6	428,0	8,5	16,6
1904	4 813,4	2 355,4	407,8	8,5	17,3
1905	4 164,2	2 127,4	358,1	8,6	16,8
1906	4 565,5	2 270,9	385,0	8,4	17,0
1907	4 750,8	2 197,7	362,0	7,6	16,5
1908	3 859,0	1 878,1	284,4	7,4	15,1
1909	3 503,2	1 689,9	259,3	7,4	15,3
1910	4 767,7	2 212,2	378,9	7,9	17,1
1911	4 605,1	2 188,8	394,4	8,6	18,0
1912	4 529,6	2 170,4	380,7	8,4	17,5
1913	4 693,9	2 206,1	404,6	8,6	18,3
1914	4 040,5	1 870,9	373,2	9,2	19,9
1915	4 423,7	2 035,3	420,7	9,5	20,6
1916	5 190,2	2 166,8	433,9	8,4	20,0
1917	4 453,6	1 705,5	298,8	6,7	17,5
1918	3 892,8	1 662,0	284,5	7,3	17,1
1919	4 569,2	1 889,8	319,8	7,0	16,9
1920	4 807,1	1 981,7	374,7	7,8	18,9
1921	2 561,3	1 074,9	213,0	8,3	19,8
1922	3 695,7	1 750,3	344,0	9,3	19,7
1923	4 351,8	2 059,8	438,2	10,1	21,3
1924	4 275,6	2 027,4	387,1	9,1	19,1
1925	3 739,8	1 932,2	380,2	10,2	19,7
1926	3 809,8	1 768,2	321,3	8,3	18,2
1927	3 946,5	1 873,7	306,9	7,8	16,4
1928	4 792,8	2 186,3	297,1	6,2	13,6
1929	4 518,3	2 208,6	345,4	7,6	15,6

Källa: 1896–1910 SOS D. Fabriker och hantverk . 1911–1929 SOS Industri.
Ohyvlade trävaror av furu och gran.
Norrland: Norrbotten, Västerbotten, Jämtland, Västernorrlands län.

Tabell B.5.

Export från Sverige, Norrland och Överbotten av sågade och hyvlade trävaror inkl. splittved och småvirke. 1 000 kubikmeter.

År	Sverige	Norrland	Överbotten
1913	5 132	3 767	674
1914	4 083	2 858	608
1915	5 036	3 096	605
1916	5 481	3 086	640
1917	3 094	1 249	122
1918	3 367	1 554	215
1919	4 255	2 474	374
1920	4 677	3 007	685
1921	2 542	1 826	304
1922	4 822	3 403	658
1923	4 333	3 035	566
1924	4 363	3 200	568
1925	4 646	3 489	765
1926	4 259	3 055	626
1927	4 723	3 352	661
1928	4 887	3 393	601

Källa: Meddelanden från Svenska Trävaruexportföreningen 1913–1928.

Anm. Omräkning från standards till kubikmeter har skett efter 1 standards = 4,672 kubikmeter.
Med Överbotten avses skeppningsdistrikten från Haparanda till och med Skellefteå.
Fram till och med år 1921 redovisas varje skeppningsdistrikt därefter slås nämnda skeppningsdistrikt ihop till Överbotten.

Tabell B.6.a.

Baltiska Trävaru AB.

Soliditet 1909–1916. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

År	1. Eget kapital[a]	2. Främmande kapital	3. Summa kol. 1 o. 2	4. Soliditet[b]
	tkr	tkr	tkr	%
1909	2 779,0	6 209,6	8 988,6	30,9
1910	2 963,0	5 948,4	8 911,4	33,2
1911	3 068,4	6 015,9	9 084,3	33,8
1912	3 088,8	6 947,5	10 036,3	29,8
1913	3 325,3	6 753,9	10 079,2	30,8
1914	3 527,8	6 865,8	10 393,6	33,9
1915	3 729,0	7 138,9	10 867,9	34,3
1916	8 095,0	7 839,7	15 934,6	50,8

Anm. [a] Årets vinst här medräknad. [b] Avskrivningsfond ej inräknad.

Tabell B.6.b.

Baltiska trävaru AB.

Soliditet 1909–1916. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

År	1. Eget kapital	2. Anläggningstillgångar exkl. egna oblig.	3. Soliditet
	tkr	tkr	%
1909	2 779,0	3 761,2	73,9
1910	2 963,0	3 596,9	82,4
1911	3 068,4	3 662,0	83,8
1912	3 088,8	3 886,3	79,5
1913	3 325,3	3 788,7	87,8
1914	3 527,8	3 656,0	96,5
1915	3 729,0	3 281,0	113,7
1916	8 095,0	6 362,6	127,2

Källa: Baltiska trävaru AB. Balansräkningar 1909–1916. Merlo.

Tabell B.7.a.

Baltiska Trävaru AB.

Räntabilitet på eget kapital. 1909–1916.

År	1 Aktie kapital tkr	2 Reserv-fond tkr	3 Dispositions-fond tkr	4 Kvarst. vinst tkr	5 Summa eget kapital tkr	6 Årets vinst tkr	7 Räntabilitet[a] %
1909	2 682,0	–	–	–	2 682,0	97,0	3,6
1910	2 682,0	90,0	–	–	2 772,0	191,0	6,9
1911	2 682,0	180,0	–	–	2 862,0	206,4	7,2
1912	2 682,0	270,0	–	–	2 952,0	136,8	4,6
1913	2 682,0	270,0	100,0	36,8	3 088,8	236,5	7,7
1914	2 682,0	270,0	265,0	16,1	3 233,1	294,8	9,1
1915	2 682,0	270,0	439,9	26,8	3 418,7	310,3	9,1
1916	6 768,0	270,0	550,0	16,1	3 604,1	490,9	6,5

Anm. [a] Årets vinst i procent av eget kapital.

Tabell B.7.b.

Räntabilitet på hela kapitalet 1909–1916.

År	1 Eget kapital tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Årets vinst tkr	5 Ränta å främmande kapital[a] tkr	6 Summa 4 o. 5 tkr	7 Räntabilitet[b] %
1909	2 682,0	6 209,6	8 891,6	97,0	279,4	376,4	4,2
1910	2 772,0	5 948,4	8 720,4	191,0	267,7	458,7	5,3
1911	2 862,0	6 015,9	8 877,9	206,4	270,7	477,1	5,4
1912	2 952,0	6 947,5	9 899,5	136,8	312,6	449,4	4,5
1913	3 088,8	6 753,9	9 842,7	236,5	303,9	540,4	5,5
1914	3 233,1	6 865,8	10 098,9	294,8	309,0	603,8	6,0
1915	3 418,7	7 138,9	10 557,6	310,3	321,3	631,6	6,0
1916	7 604,1	7 839,7	15 443,8	490,9	352,8	843,7	5,5

Anm. [a] Räntan beräknad efter 4,5 %. [b] Kol. 6 i procent av kol. 3.
Källa: Baltiska Trävaru AB. Balansräkningar 1909–1916. Merlo.

Tabell B.8.a.

Munksunds Sågverks AB.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

År	1 Eget kapital[a]	2 Främmande kapital	3 Summa 1 o. 2	4 Soliditet
	tkr	tkr	tkr	%
1907	1 630,1	3 517,7	5 147,8	31,7
1908	1 401,1	4 704,9	6 106,0	22,9
1909	1 359,1	5 299,3	6 658,4	20,4
1910	1 587,5	5 112,8	6 700,3	23,7
1911	1 702,5	4 812,6	6 515,1	26,1
1912	1 707,1	4 591,3	6 298,4	27,1
1913	1 730,5	4 586,3	6 316,8	27,4
1914	2 149,2	3 689,1	5 838,3	36,8
1915	2 385,3	3 360,8	5 746,1	41,5

Anm. [a] Betr. eget kapital se tab. B.11.a. Årets vinst här medräknad men med avdrag för avskrivningsfond och årets förlust.

Tabell B.8.b.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

År	1 Eget kapital	2 Anläggningstillgångar	3 Soliditet
	tkr	tkr	%
1907	1 630,1	3 661,7	44,5
1908	1 401,1	4 042,0	34,7
1909	1 359,1	4 083,1	33,3
1910	1 587,5	4 101,2	38,7
1911	1 702,5	4 068,0	41,9
1912	1 707,1	4 017,9	42,5
1913	1 730,5	3 710,3	46,6
1914	2 149,2	3 007,2	71,4
1915	2 385,3	2 895,8	82,4

Källa: Munksunds Sågverks AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.9.a.

Ytterstfors Trävaru AB.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

År	1 Eget kapital[a] tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Soliditet %
1907	2 276,3	4 578,5	6 854,8	33,2
1908	2 242,6	5 264,7	7 507,3	29,9
1909	2 168,5	5 361,6	7 530,6	28,8
1910	2 402,3	5 148,1	7 550,4	31,8
1911	2 305,6	4 952,9	7 258,5	31,8
1912	2 361,1	5 745,5	8 106,6	29,1
1913	2 539,7	5 790,8	8 330,5	30,5
1914	2 626,2	5 577,1	8 203,3	32,0
1915	2 788,4	5 057,4	7 845,8	35,5

Anm. [a] Betr. eget kapital se tab. B.12.a. Summa eget kapital inkl. årets vinst. Avskrivningsfonder ej inräknade.

Tabell B.9.b.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

År	1 Eget kapital tkr	2 Anläggningstillgångar tkr	3 Soliditet %
1907	2 276,3	4 228,4	53,8
1908	2 242,6	5 262,4	42,6
1909	2 168,5	5 341,3	40,6
1910	2 402,3	5 451,3	44,1
1911	2 305,6	5 372,2	42,9
1912	2 361,1	6 504,2	36,3
1913	2 539,7	6 517,5	39,0
1914	2 626,2	5 928,3	44,3
1915	2 788,4	6 402,5	43,6

Källa: Ytterstfors Trävaru AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.10.a.

Storfors AB.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

År	1 Eget kapital[a] tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Soliditet %
1907	1 431,2	4 060,1	5 491,3	26,1
1908	991,8	4 093,1	5 084,9	19,5
1909	1 042,3	5 106,6	6 148,9	17,0
1910	1 751,7	5 401,7	7 253,4	24,1
1911	1 612,9	5 092,1	6 705,0	24,1
1912	1 512,9	5 364,0	6 876,9	22,0
1913	1 817,5	4 705,2	6 522,7	27,9
1914	2 123,5	5 042,2	7 165,7	29,6
1915	2 224,3	4 776,5	7 000,8	31,8

Anm. [a] Betr. eget kapital se tab. B.13.a. Årets vinst här medräknad. Årets förlust och balanserad förlust frändragen.

Tabell B.10.b.

Soliditet 1907–1915. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

År	1 Eget kapital tkr	2 Anläggningstillgångar tkr	3 Soliditet %
1907	1 431,2	4 244,1	33,7
1908	991,8	4 352,6	22,6
1909	1 042,3	4 180,5	24,9
1910	1 751,7	4 874,9	35,9
1911	1 612,9	4 985,8	32,3
1912	1 512,9	4 926,9	30,7
1913	1 817,5	4 618,1	39,4
1914	2 123,5	5 415,2	39,2
1915	2 224,3	4 869,2	45,7

Källa: Storfors AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.11.a.

Munksunds Sågverks AB.

Räntabilitet på det egna kapitalet.

År	1 Aktie-kapital	2 Reserv-fond	3 Disp. fond	4 Reserv-medel	5 Kvarst. vinst	6 Summa eget kapital	7 Vinst/ förlust	8 Kol. 7 i % av kol. 6	9 Summa kol. 6 o. 7
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	%	tkr
1907	600,0	500,0	300,0	169,8	8,3	1 578,1	52,0	3,3	1 630,1
1908	600,0	500,0	300,0	169,8	60,3	1 630,1	−229,0	−14,0	1 401,1
1909	600,0	–	969,8	6,0	−168,7	1 407,1	−48,0	−3,4	1 359,1
1910	600,0	–	969,8	6,0	−216,7	1 359,1	228,4	16,8	1 587,5
1911	600,0	950,0		19,8	1,6	1 571,4	131,1	8,3	1 702,5
1912	600,0	1 000,0		6,0	–	1 606,0	101,1	6,3	1 707,1
1913	600,0	1 100,0		6,0	1,1	1 707,1	23,4	1,4	1 730,5
1914	600,0	1 100,0	315,8	6,0	18,5	2 040,3	108,9	5,3	2 149,2
1915	600,0	1 200,0	300,0	6,0	23,2	2 129,2	256,1	12,0	2 385,3

Tabell B.11.b.

Räntabilitet på hela kapitalet.

År	1 Eget kapital	2 Främmande kapital	3 Summa 1 o. 2	4 Årets vinst	5 Ränta å främmande kapital	6 Summa 4 o. 5	7 Räntabilitet
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	%
1907	1 578,1	3 517,7	5 095,8	52,0	158,3	210,3	4,1
1908	1 630,1	4 704,9	6 335,0	−229,0	211,7	−17,3	−0,3
1909	1 407,1	5 299,3	6 706,4	−48,0	238,5	190,5	2,8
1910	1 359,1	5 112,8	6 471,9	228,4	230,1	458,5	7,1
1911	1 571,5	4 812,6	6 384,1	131,1	216,6	347,7	5,4
1912	1 606.0	4 591,3	6 197,3	101,1	206,6	307,7	5,0
1913	1 707,1	4 586,3	6 293,4	23,4	206,4	229,8	3,7
1914	2 040,3	3 689,1	5 729,4	108,9	166,0	274,9	4,8
1915	2 129,2	3 360,1	5 489,3	256,1	151,2	407,3	7,4

Anm. Se tab. B.7.b.

Källa: Munksunds Sågverks AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.12.a.

Ytterstfors Trävaru AB.

Räntabilitet på eget kapital.

År	1 Aktie-kapital	2 Reserv-fond [1]	3 Disp. fond	4 Kvarst. vinst	5 Summa eget kapital	6 Vinst	7 Vinst i % av eget kapital	8 Summa kol. 5 och 6
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr		tkr
1907	2 000,0	181,7		3,5	2 185,2	91,1	4,2	2 276,3
1908	2 000,0	212,7		2,7	2 215,4	27,2	1,2	2 242,6
1909	2 000,0	158,1		4,7	2 162,8	5,7	0,3	2 168,5
1910	2 000,0	158,4		9,9	2 168,3	234,0	10,8	2 402,3
1911	2 000,0	200,0	20,9	–	2 220,9	84,7	3,8	2 305,6
1912	2 000,0	300,0		4,5	2 304,5	56,6	2,5	2 361,1
1913	2 000,0	300,0		26,8	2 326,8	212,9	9,1	2 539,7
1914	2 000,0	400,0		4,7	2 404,7	221,5	9,2	2 626,2
1915	2 000,0	400,0	29,0	106,1	2 535,1	253,3	10,0	2 788,4

Anm. [1] 1907–1910; reservfond + övriga fonder bl.a. utd.regl.fond. Reservfonden var 100 000 kr nämnda år.

Tabell B.12.b.

Räntabilitet på hela kapitalet

År	1 Eget kapital [a]	2 Främmande kapital	3 Summa 1 o. 2	4 Årets vinst	5 Ränta å främmande kapital [b]	6 Summa 4 o. 5	7 Räntabilitet
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	%
1907	2 185,2	4 578,5	6 763,7	91,1	206,0	297,1	4,4
1908	2 215,4	5 264,7	7 480,1	27,2	236,9	264,1	3,5
1909	2 162,8	5 361,6	7 524,4	5,7	241,3	247,0	3,3
1910	2 168,3	5 148,1	7 316,4	234,0	231,7	465,7	6,4
1911	2 220,9	4 952,9	7 173,8	84,7	222,9	307,6	4,3
1912	2 304,5	5 745,5	8 050,0	56,6	258,5	315,1	3,9
1913	2 326,8	5 790,8	8 117,6	212,9	260,6	473,5	5,8
1914	2 404,7	5 577,1	7 981,8	221,5	251,0	472,5	5,9
1915	2 535,2	5 057,4	7 592,6	253,3	227,6	480,9	6,3

Anm. Se tab. B.7.b.

Källa: Ytterstfors Trävaru AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.13.a.

Storfors AB.

Räntabilitet på eget kapital.

År	1 Aktie-kapital	2 Reserv-fond	3 Disp. fond	4 Kvarst. vinst	5 Summa eget kapital	6 Vinst/ förlust	7 Ränta-bilitet
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	%
1907	1 000,0	394,8		–	1 394,8	36,4	2,6
1908	1 000,0	163,3		–	1 163,3	−171,5	−14,7
1909	1 000,0	102,8		–	1 102,8	−60,5	−5,5
1910	1 000,0	447,7		–	1 447,7	304,0	21,0
1911	1 000,0	447,7	54,0	–	1 501,7	111,2	7,4
1912	1 000,0	450,0	82,9	–	1 532,9	−20,0	−1,3
1913	1 000,0	450,0	82,9	–	1 532,9	284,6	18,6
1914	1 000,0	600,0	97,5	–	1 697,5	426,0	25,1
1915	1 000,0	650,0	193,9	52,6	1 896,5	327,8	17,3

Tabell B.13.b.

Räntabilitet på hela kapitalet.

År	1 Eget kapital	2 Främmande kapital	3 Summa 1 o. 2	4 Årets vinst	5 Ränta å främmande kapital	6 Summa 4 o. 5	7 Ränta-bilitet
	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	tkr	%
1907	1 394,8	4 060,1	5 454,9	36,4	182,7	219,1	4,0
1908	1 163,3	4 093,1	5 256,4	−171,5	184,2	12,7	0,2
1909	1 102,8	5 106,6	6 209,4	−60,5	229,8	169,3	2,7
1910	1 447,7	5 401,7	6 849,4	304,0	243,0	547,0	8,0
1911	1 501,7	5 092,1	6 593,8	111,2	229,1	340,3	5,2
1912	1 532,9	5 364,0	6 896,9	−20,0	241,4	221,4	3,2
1913	1 532,9	4 705,2	6 238,1	284,6	211,7	496,3	8,0
1914	1 697,5	5 042,2	6 739,7	426,0	226,9	652,9	9,7
1915	1 896,5	4 376,5	6 273,0	327,8	196,9	524,7	8,4

Anm. Se tab. B.7.b.

Källa: Storfors AB. Balansräkningar 1907–1915. Merlo.

Tabell B.14.a.

AB. Ytterstfors–Munksund

Soliditet 1916–1924.

År	1 Eget kapital[a] tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Soliditet[b] %
1916	9 482,6	4 400,4	13 883,0	68,3
1917	16 057,5	11 094,0	27 151,5	59,1
1918	38 958,2	28 776,3	67 734,5	57,5
1919	39 426,3	40 773,9	80 200,2	49,2
1920	39 828,1	30 567,6	70 395,7	56,6
1921	16 790,2	51 451,9	68 242,1	24,6
1922	16 297,1	45 406,2	61 703,3	26,4
1923	16 835,6	47 243,6	64 079,2	26,3
1924	15 212,6	50 385,7	65 598,3	23,2

Anm. [a] I eget kapital ingår årets vinst och kvarstående vinst, men med reduktion för förlust och balanserad förlust. Se tab. B.15.a.

[b] Eget kapital i procent av eget + främmande kapital.

Tabell B.14.b.

Soliditet 1916–1924. Eget kapital i procent av anläggningstillgångar.

År	1 Eget kapital tkr	2 Anläggningstillgångar tkr	3 Soliditet %
1916	9 482,6	8 219,8	115,3
1917	16 057,5	13 762,0	116,7
1918	38 958,2	40 544,7	96,1
1919	39 426,4	39 017,1	101,4
1920	39 828,1	38 352,6	103,8
1921	16 790,2	35 739,1	47,0
1922	16 297,1	35 138,8	46,4
1923	16 835,6	35 106,9	48,0
1924	15 212,6	34 899,6	43,6

Källa: AB Ytterstfors–Munksunds balansräkningar 1916–1924. Merlo.

Tabell B.15.a.

AB Ytterstfors–Munksund.

Räntabilitet på eget kapital 1916–1924.

År	1 Aktie-kapital tkr	2 Reserv-fond tkr	3 Kvarst. vinst/ tkr	4 Summa 1, 2 o. 3 tkr	5 Vinst/ förlust tkr	6 Räntabilitet %
1916	8 000,0	281,0	–	8 281,0	1 201,6	14,5
1917	13 000,0	1 300,0	142,6	14 442,6	1 614,9	11,2
1918	32 500,0	3 250,0	417,4	36 167,4	2 790,8	7,7
1919	32 500,0	3 250,0	608,2	36 358,2	3 068,2	8,4
1920	32 500,0	3 250,0	501,3	36 251,3	3 576,8	9,9
1921	32 500,0	3 250,0	903,1	36 653,1	–19 862,9	–54,2
1922	32 500,0	–	–15 709,9	16 790,1	–493,0	–2,9
1923	16 250,0	–	47,3	16 297,3	538,3	3,3
1924	16 250,0	–	585,6	16 835,6	–1 623,0	–9,6

Tabell B.15.b.

Räntabilitet på eget + främmande kapital.

År	1 Eget kapital tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Vinst/ förlust tkr	5 Ränta å främmande kapital[a] tkr	6 Summa 4 o. 5 tkr	7 Räntabilitet[b] %
1916	8 281,0	4 400,4	12 681,4	1 201,6	198,0	1 399,6	11,0
1917	14 442,6	11 094,0	25 536,6	1 614,9	499,2	2 114,1	8,3
1918	36 167,4	28 776,3	64 943,7	2 790,8	1 294,9	4 085,7	6,3
1919	36 358,2	40 773,9	77 132,1	3 068,2	1 834,8	4 903,0	6,4
1920	36 251,3	30 567,6	66 818,9	3 576,8	1 375,5	4 952,3	7,4
1921	36 653,1	51 451,9	88 105,0	–19 862,9	2 315,3	–17 547,6	–19,9
1922	16 790,1	45 406,2	62 196,3	–493,0	2 043,3	1 550,3	2,5
1923	16 297,3	47 243,6	63 540,9	538,3	2 126,0	2 664,3	4,2
1924	16 835,6	50 385,7	67 221,3	–1 623,0	2 267,4	644,4	0,9

Anm. [a] Vinst + ränta å främmande kapital i procent av summa eget + främmande kapital.

[b] Räntan beräknad efter 4,5 %.

Källa: AB Ytterstfors–Munksund. Balansräkningar 1916–1924.

Tabell B.16.a.

Räntabilitet på eget kapital för ca 100 sågverk undersökta av Socialiseringsnämnden.

År	1 Eget kapital tkr	2 Årsvinst tkr	3 Räntabilitet[a] %
1915	105 769	12 274	11,6
1916	119 900	24 606	20,5
1917	141 730	18 974	13,4
1918	146 964	12 824	8,7
1919	154 850	17 485	11,3
1920	157 197	13 261	8,4
1921	160 474	−28 340	−17,7
1922	134 928	−8 280	−6,2
1923	126 803	−138	−0,1
1924	119 523	−2 597	−2,2

Anm. [a] Årsvinst med avdrag av förlust i procent av eget kapital.

Tabell B.16.b.

Räntabilitet på eget och främmande kapital för ca 100 sågverk undersökta av Socialiseringsnämn

År	1 Eget kapital tkr	2 Främmande kapital tkr	3 Summa 1 o. 2 tkr	4 Årsvinst/ förlust tkr	5 Ränta å främmande kapital tkr	6 Summa 4 o. 5 tkr	7 Ränta-bilitet %
1915	105 769	129 671	235 440	12 274	5 835	18 109	7,7
1916	119 900	151 736	271 631	24 606	6 828	31 434	11,6
1917	141 730	192 695	334 425	18 974	8 621	27 595	8,3
1918	146 964	203 709	350 673	12 824	9 166	21 990	6,3
1919	154 850	242 606	397 456	17 485	10 917	28 402	7,1
1920	157 197	265 618	422 815	13 261	11 951	25 212	6,0
1921	160 474	267 963	428 437	−28 340	12 058	−16 282	–
1922	134 928	231 798	366 726	−8 280	10 430	2 150	0,6
1923	126 803	234 451	361 254	−138	10 550	10 412	2,9
1924	119 523	227 645	347 168	−2 597	10 235	7 638	2,2

Källa: Svenska aktiebolags balansräkningar 1911–1925.

Tabell B.17.

Ytterstfors Trävaru AB. Sågtimmerfångstens faktiska och procentuella fordelning på köptimmer, kronostämplingar, virke från egna skogar, avverkningsrätter, enskilda stamplingar, allmanningar samt Finlandsvirke.

År	Leverantörsgrupper							
	Köp-timmer	Krono-stämpl.	Egna skogar	Avverkn. rätter	Enskilda stämpl.	Allmänn.	Finlands-virke	Summa
1900	59 079	75 040	11 933	1 146	2 720	407	44 052	194 377
	30,4	38,6	6,1	0,6	1,4	0,2	22,7	100,0
1901	76 509	108 470	13 323	14 380	6 866	39 003	53 348	311 899
	24,5	34,8	4,3	4,6	2,2	12,5	17,1	100,0
1902	39 490	61 205	11 369	3 179	11 500	109 312	44 875	280 930
	14,1	21,8	4,0	1,1	4,1	38,9	16,0	100,0
1903	46 407	164 686	11 170	5 470	6 684	16 311	71 250	321 978
	14,4	51,1	3,5	1,7	2,1	5,1	22,1	100,0
1904	35 450	133 228	6 275	8 980	9 942	–	217 560	411 435
	8,6	32,4	1,5	2,2	2,4	-	52,9	100,0
1905	28 483	109 916	4 758	22 206	9 675	–	167 834	342 872
	8,3	32,1	1,4	6,5	2,8	-	48,9	100,0
1906	45 092	144 557	10 270	31 641	9 997	16 353	198 365	456 275
	9,9	31,7	2,2	6,9	2,2	3,6	43,5	100,0
1907	32 935	111 135	3 450	9 213	17 361	94 319	284 820	553 243
	6,0	20,1	0,6	1,7	3,1	17,0	51,5	100,0
1908	13 058	37 595	24 987	1 494	941	–	94 307	172 382
	7,6	21,8	14,5	0,9	0,5	–	54,7	100,0
1909	19 511	123 244	28 547	15 015	–	8 921	111 145	306 383
	6,4	40,2	9,3	4,9	–	2,9	36,3	100,0
1910	114 467	36 488	9 501	1 466	369		138 874	301 165
	38,0	12,1	3,2	0,5	0,1		46,1	100,0
1911	24 766	124 766	9 254	1 956	89	–	114 836	275 667
	9,0	45,3	3,4	0,7	–	–	41,6	100,0
1912	59 163	61 620	8 769	1 416		2 887	98 724	232 579
	25,4	26,5	3,8	0,6	–	1,3	42,4	100,0
1913	26 407	76 748	12 209	704	1 194	5 685	216 888	339 835
	7,8	22,6	3,6	0,2	0,3	1,7	63,8	100,0
1914	44 588	69 427	27 738	1 767	–	4 323	232 120	379 963
	11,7	18,3	7,3	0,5		1,1	61,1	100,0
1915	32 783	21 774	17 168	188		129	148 059	220 101
	14,9	9,9	7,8	0,1	–	0,1	67,2	100,0
1916	63 278	147 446	12 633	1 621	541		200 743	426 262
	14,8	34,6	3,0	0,4	0,1		47,1	100,0
	761 466	1 607 345	223 364	121 842	77 879	297 650	2 437 800	5 527 346
	13,8	29,1	4,0	2,2	1,4	5,4	44,1	100,0

Källa: Kapitalböcker Ytterstfors Trävaru AB 1900–1916.

Anm. Genom aptering av träd tillkom år 1900 82 768 timmer, 1902 68 070 timmer, 1903 87 659 timmer samt år 1909 9 517 timmer.
Props överfört till sågtimmer 1910–1913 sammanlagt 18 721 timmer.

Tabell B.18.

Munksunds Sågverks AB. Sågtimmerfångsten 1907–1916. Den faktiska och procentuella fördelningen på köptimmer, kronostämplingar, virke från egna skogar, avverkningsrätter, enskilda stämplingar, härads-allmänningar samt Finlandsvirke.

År	Leverantörsgrupper							
	Köp-timmer	Krono-stämpl.	Egna skogar	Avverkn. rätter	Enskilda stämpl.	Allmänn.	Finlands-virke	Summa
1907	214 369	162 385	94 897	–	–	–	–	471 651
	45,5	34,4	20,1	–	–	–	–	100,0
1908	75 607	166 617	139 116	12 134	2 118	21 471	70 724	487 787
	15,5	34,2	28,5	2,5	0,4	4,4	14,5	100,0
1909	61 337	130 503	108 682	11 033	4 522	14 989	126 661	457 727
	13,4	28,5	23,7	2,4	1,0	3,3	27,7	100,0
1910	52 283	105 690	90 487	5 405	10 502	22 010	216 779	503 156
	10,4	21,0	18,0	1,0	2,1	4,4	43,1	100,0
1911	55 784	227 257	130 327	2 218	3 374	–	143 506	562 466
	9,9	40,4	23,2	0,4	0,6	–	25,5	100,0
1912	29 087	184 039	115 423	–	1 208	–	235 476	565 233
	5,1	32,6	20,4	–	0,2	–	41,7	100,0
1913	68 403	247 130	88 876	5 916	6 002	–	84 173	500 500
	13,6	49,4	17,8	1,2	1,2	–	16,8	100,0
1914	112 924	280 555	126 733	4 510	6 710	–	230 756	762 188
	14,8	36,8	16,6	0,6	0,9	–	30,3	100,0
1915	27 306	189 295	69 914	4 459	–	26 539	109 442	426 955
	6,4	44,3	16,4	1,1	–	6,2	25,6	100,0
1916	63 597	452 521	140 630	–	10 362	22 858	216 683	906 651
	7,0	49,9	15,5	–	1,1	2,5	24,0	100,0
	760 697	2 145 992	1 105 085	45 675	44 798	107 867	1 434 200	5 644 314
	13,5	38,0	19,6	0,8	0,8	1,9	25,4	100,0

Källa: Kapitalböcker Munksunds Sågverks AB 1907–1916. Merlo.

Anm. Genom aptering av träd tillkom: 1906 63 064 timmer
1907 82 270 timmer
1910 8 630 timmer
Props överfört till sågtimmer åren 1910–1916: 85 327 timmer.

Tabell B.19.

Baltiska Trävaru AB. Sågtimmerfångsten 1909–1917. Den faktiska och procentuella fördelningen på virke från egna skogar, köptimmer, avverkningsrätter, rotköp och Finlandsvirke.

År	Leverantörsgrupper					
	Egna skogar	Köp-timmer	Avverkn. rätter	Rotköp	Finlands-virke	Summa sågtimmer o. procent
1909	128 545	99 183	74 189	175 561	319 973	797 451
	16,1	12,5	9,3	22,0	40,1	100,0
1910	93 623	92 260	67 890	125 458	297 392	676 623
	13,8	13,6	10,0	18,6	44,0	100,0
1911	69 123	101 729	6 512	231 057	246 068	654 489
	10,6	15,5	1,0	35,3	37,6	100,0
1912	114 314	123 158	10 800	166 014	208 413	622 699
	18,4	19,8	1,7	26,6	33,5	100,0
1913	123 170	95 086	1 547	140 946	316 209	676 958
	18,2	14,1	0,2	20,8	46,7	100,0
1914	115 569	169 435	990	201 190	156 583	643 767
	17,9	26,3	0,2	31,3	24,3	100,0
1915	187 112	159 823	8 017	80 387	211 547	646 886
	28,9	24,7	1,2	12,5	32,7	100,0
1916	109 875	190 233	–	222 063	153 646	675 817
	16,3	28,1	–	32,9	22,7	100,0
1917	265 235	135 121	8 342	461 980	123 975	994 653
	26,7	13,6	0,8	46,4	12,5	100,0
	1 206 566	1 166 028	178 287	1 804 656	2 033 806	6 389 343
	18,9	18,3	2,8	28,2	31,8	100,0

Källa: Kapitalböcker Baltiska Trävaru AB 1909–1917. Merlo.

Anm. År 1917 hade bolaget införlivat sågverksföretagen Töre AB och Kalix Trävaru AB.

Tabell B.20.

Storfors AB. Sågtimmer från Sverige (egna skogar, kronostämplingar och köptimmer) och Finland. Antal sågtimmer och procentuell fördelning.

År	Sverige		Finland		Summa	
	Antal sågtimmer	Procent	Antal sågtimmer	Procent	Sågtimmer	Pro
1903	260 558	95,4	12 555	4,6	273 113	100
1904	162 501	80,9	38 382	19,1	200 883	100
1905	110 399	62,5	66 195	37,5	176 594	100
1906	178 809	76,1	56 012	23,9	234 821	100
1907	200 271	86,8	30 551	13,2	230 822	100
1908	124 912	87,8	17 285	12,2	142 197	100
1909	196 482	81,9	43 387	18,1	239 869	100
1910	251 363	76,8	75 804	23,2	327 167	100
1911	–	–	–	–	–	–
1912	291 129	72,1	112 461	27,9	403 590	100
1913	308 783	74,4	106 096	25,6	414 879	100
1914	406 873	92,7	32 051	7,3	438 924	100
1915	403 341	97,8	9 017	2,2	412 358	100
1916	358 554	82,1	78 436	17,9	436 990	100
	3 253 975	82,8	678 232	17,2	3 932 207	100

Källa: Kapitalböcker Storfors AB 1903–1916. Saknas för åren 1900–1902 samt för år 1

Tabell B.21.

AB Ytterstfors–Munksunds sagtimmerfångst. Antal sagstockar och flottningskubikfot i tusental.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1919–1926
SVERIGE:									
Från egna hemman:									
Timmer	528,7	730,0	624,3	194,4	795,2	733,3	651,1	661,1	4 918,1
Flkbft	2 814,0	4 728,3	3 947,4	1 278,5	5 979,5	4 924,5	4 381,1	4 500,4	32 553,7
Rotköp:									
Timmer	742,9	887,2	1 191,2	58,7	364,3	570,9	51,9	136,3	4 003,4
Flkbft	4 750,5	7 056,3	9 134,4	575,3	3 291,4	4 596,9	476,8	1 213,3	31 094,9
Köptimmer:									
Timmer	442,5	278,2	604,3	60,7	538,5	612,3	12,1	392,4	2 941,0
Flkbft	2 266,2	2 207,7	4 459,9	713,1	4 243,2	4 739,7	104,2	3 164,0	21 898,0
Övrigt:									
Timmer	184,2	77,5	57,1	3,4	30,6	12,7	4,6	4,5	374,6
Flkbft	1 117,7	530,6	356,8	18,7	184,0	79,1	26,4	25,0	2 338,3
FINLAND:									
Rotköp:									
Timmer	93,7	161,3	638,4	250,9	789,8	716,5	414,5	270,1	3 335,2
Flkbft	1 632,7	3 463,5	8 544,6	2 973,3	9 273,5	9 257,5	4 458,1	3 232,1	42 835,3
Köptimmer:									
Timmer	39,4	36,2	97,2	0,5	87,4	143,8	0,5	117,0	522,0
Flkbft	517,2	694,7	1 054,2	5,8	827,7	1 394,2	3,9	1 031,9	5 529,6
SUMMA TIMMER:	2 031,4	2 170,4	3 212,5	568,6	2 605,8	2 789,5	1 134,7	1 581,4	16 094,3
SUMMA FLKBFT:	13 098,3	18 681,1	27 497,3	5 564,7	23 799,3	24 991,9	9 450,5	13 166,7	136 249,8

Källa: Kostnadsstatistik för AB Ytterstfors–Munksund 1919–1926. SHB.

Tabell B.22.

Sågtimmerfångstens olika grupper hos AB Ytterstfors–Munksund i procent av totala timmerfångsten. 1919–1926.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1919–1926
SVERIGE:									
Från egna hemman:									
Timmer	26,0	34,0	19,5	34,0	30,5	26,5	57,5	42,0	30,5
Flkbft	21,0	25,0	14,5	23,0	25,0	20,0	47,0	34,0	23,8
Rotköp:									
Timmer	36,5	41,0	37,0	10,0	14,0	20,5	4,5	8,5	29,3
Flkbft	36,0	38,0	33,0	10,3	14,0	18,5	5,0	9,0	22,8
Köptimmer:									
Timmer	22,0	13,0	19,0	10,5	21,0	22,0	1,0	25,0	18,2
Flkbft	17,0	12,0	16,0	13,0	18,0	19,0	1,0	24,0	16,0
Övrigt:									
Timmer	9,0	3,5	1,5	–	–	–	-	–	2,3
Flkbft	8,0	3,0	1,5	–	–	–	–	–	1,7
FINLAND:									
Rotköp:									
Timmer	4,5	7,0	20,0	44,0	30,5	26,0	37,0	17,0	20,7
Flkbft	12,4	18,5	31,0	53,5	39,0	37,0	47,0	24,5	31,4
Köptimmer:									
Timmer	2,0	1,6	3,0	–	3,3	5,0	–	7,5	3,0
Flkbft	4,0	3,7	4,0	–	3,5	5,5	–	8,0	4,0

Tabell B.23.

Kostnader för sågtimmerfångsten 1919–1926 i öre per flottningskubikfot.

År	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
SVERIGE								
Egna hemman	62,1	50,8	38,5	63,7	28,1	38,5	46,1	31,6
Rotköp	71,0	57,9	57,2	90,0	43,3	39,3	42,6	32,8
Köptimmer	77,3	67,5	69,1	49,3	37,7	39,3	43,4	33,0
Virke fr. Sverige	69,5	57,1	55,8	65,5	34,7	39,7	45,7	32,2
FINLAND								
Rotköp	77,4	65,3	60,7	57,2	52,3	46,9	39,3	35,8
Köptimmer	–	62,7	66,4	27,1	45,9	38,1	41,8	33,7
Virke fr. Finland	77,4	64,9	61,3	57,2	51,8	45,7	39,3	35,3
Virke fr. Sv. o. Fi.	70,1	58,8	57,8	61,0	41,9	42,3	42,7	33,2

Källa: Kostnadsstatistik för AB Ytterstfors–Munksund 1919–1926. SHB.

Anm. År 1919 uppmättes virket i toppmätt kubikfot.

Tabell B.24.

Flottningskubikfot för timmer. AB Ytterstfors–Munksund. 1920–1926.

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1920–1926
SVERIGE								
Från egna hemman	6,48	6,32	6,57	7,52	6,72	6,73	6,81	6,77
Från avverkningsrätter	5,93	6,10	5,59	6,02	6,23	5,68	5,55	6,01
Från rotköp	7,95	7,67	9,80	9,03	8,05	9,19	8,90	8,04
Köptimmer	7,93	7,38	11,74	7,88	7,74	8,58	8,06	7,81
Medeltal för Sverige	7,36	7,38	8,15	7,92	7,43	6,93	7,45	7,43
FINLAND								
Rotköp	21,47	13,38	11,85	11,74	12,92	10,76	11,97	12,78
Köptimmer	19,20	10,84	12,78	9,47	9,70	8,20	8,82	10,89
Medeltal för Finland	21,05	13,05	11,85	11,52	12,38	10,72	11,02	12,57
Medeltal Sverige och Finland	8,60	8,56	9,79	9,13	8,96	8,33	8,33	8,81

Källa: Kostnadsstatistik för AB Ytterstfors–Munksund 1920–1926.

Tabell B.25.

Såg- och hyvlerier i Norrbotten 1896–1929. Antal såg- och hyvlerier, antal arbetare samt tillverkningsvärde i milj. kr.

År	Antal såg- o. hyvlerier	Antal arbetare	Tillverknings-värde i mkr.
1896	23	3 005	8,3
1897	24	3 680	10,5
1898	26	3 170	10,0
1899	30	3 540	12,7
1900	33	3 559	11,3
1901	29	3 622	7,9
1902	27	3 408	8,3
1903	33	3 630	11,0
1904	36	3 339	10,7
1905	34	2 569	9,1
1906	34	2 754	10,8
1907	34	2 754	10,8
1908	28	2 532	7,9
1909	25	2 075	7,7
1910	32	3 138	11,2
1911	32	2 911	11,8
1912	34	2 814	11,5
1913	31	3 239	12,8
1914	31	3 106	12,7
1915	31	3 004	15,9
1916	42	3 420	19,5
1917	44	2 714	17,2
1918	46	2 527	17,3
1919	54	2 592	25,3
1920	65	3 264	37,5
1921	43	2 233	12,1
1922	43	2 608	19,2
1923	52	2 875	24,7
1924	52	2 868	21,4
1925	51	3 016	21,9
1926	54	2 489	18,1
1927	51	2 435	19,1
1928	61	2 470	17,1
1929	66	2 381	19,2

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik. D. Fabriker och hantverk.

Tabell B.26.

Trävaruexportens fördelning på furu och gran 1902–1913.
A. Norrbotten. B. Norrland. (Haparanda–Söderhamns skeppn.distr.)

År	Furu 1 000 m^3	Gran 1 000 m^3	Summa 1 000 m^3	Procent furu	Procent gran
1902					
A.	325,5	40,0	365,5	89,1	10,9
B.	1 657,8	1 179,8	2 837,6	58,4	41,6
1903					
A.	330,5	52,5	383,0	86,3	13,7
B.	1 654,9	1 222,2	2 877,1	57,5	42,5
1904					
A.	307,7	58,6	366,3	84,0	16,0
B.	1 385,4	1 181,0	2 566,4	54,0	46,0
1905					
A.	307,6	56,1	363,7	84,6	15,4
B.	1 489,6	1 236,0	2 725,6	54,7	45,3
1906					
A.	325,4	50,3	375,7	86,6	13,4
B.	1 570,2	1 264,4	2 834,6	55,4	44,6
1907					
A.	259,6	54,8	314,4	82,6	17,4
B.	1 273,3	1 046,2	2 319,5	54,9	45,1
1908					
A.	255,4	36,4	291,8	87,5	12,5
B.	1 268,8	1 003,8	2 272,6	55,8	44,2
1909					
A.	238,1	19,6	257,7	92,4	7,6
B.	1 171,9	839,9	2 011,8	58,2	41,8
1910					
A.	275,2	39,4	314,6	87,5	12,5
B.	1 320,2	1 012,8	2 333,0	56,6	43,4
1911					
A.	309,9	41,3	351,2	88,2	11,8
B.	1 390,1	989,3	2 379,4	58,4	41,6
1912					
A.	299,8	51,1	350,9	85,4	14,6
B.	1 451,7	1 001,6	2 453,3	59,2	40,8
1913					
A.	338,7	57,3	396,0	85,5	14,5
B.	1 453,5	1 164,8	2 618,3	55,5	44,5

Källa: SOS. Bidrag till Sveriges officiella statistik. Litt. F. SOS. Handel.

Tabell B.27.

Innehav av egna skogar, produktion av sågade trävaror samt innehav av massafabrik hos 15 norrländska sågverksföretag i början på 1920-talet.

	Egna skogar tunnl.	Prod. sågade träv. stds	Sulfit-fabrik	Sulfat-fabrik	Slipmasse-fabrik	Fabriker
Holmsund	225 000	16 000		1		Obbolm
Mo och Domsjö[1]	1 030 000	56 000	3	1		Robertsfors, Domsjö Hörnefors; Husum sulfat
Graningeverken[2]	365 000	18 000	1		1	Utansjö sulfit, Forsse
Kramfors	750 000	35 000	1	1		Kramfors, Frånö sulfat
Forss gruppen	200 000	10 000	2			Köpmanholmen, Öhrviken
Svanö–Dynäs–Strömsnäs gruppen	900 000	52 000	1	2	1	
därav Svanö	300 000	12 000	1			Svanö
Dynäs	80 000	12 000		1		Wäija
Strömsnäs	200 000	10 000		1		Sprängsviken
Sandö SAB	150 000	10 000				
Björkå AB	180 000	8 000			1	Hallstanäs
Wifsta Varv	511 000	20 000	1	1		Fagervik, Wifsta Varv sulfat
Skönvik AB	640 000	30 000	1		1	Ortviken, Matfors (slip)
Svartvik TAB	300 000	18 000	1		2	Svartvik: Sörfors, Torpshammar
Sunds SAB	325 000	15 000	1			Söråker

Källa: Uppgifterna om de olika företagen är hamtade ur Otto Hellström, Sågverksindustrin, s. 210–272 samt Karl Nyström, Den norrländska Trämasse- och Cellulosaindustrien, s. 369–377, 404–411, 430–446.

Anm.[1] Till Mo och Domsjö har inräknats Robertsfors och Sandviks Åsab.

[2] Till Graningeverken har inräknats Sandvikens SAB.

EKONOMISK - HISTORISKA STUDIER

1. *Bo Gustafsson*, Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden. 1965.
2. *Nils Gruvberger*, Sveriges utrikessjöfart 1865–1885. Företagsformer och ägandestruktur. 1965.
3. *Lars Furhoff*, Upplagespiralen. 1967.
4. *Bo Gustafsson*, Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar. 1969.
5. *Kersti Sågvall-Ullenhag*, AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare. 1970.
6. *Jörgen Ullenhag*, Den solidariska lönepolitiken i Sverige. Debatt och verklighet. 1971.
7. Ur ekonomisk-historisk synvinkel. Festskrift tillägnad Karl-Gustaf Hildebrand 25.4.1971.
8. *Hans Modig*, Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860–1914. 1971.
9. *Staffan Sjöberg*, Arbetare vid Surahammars järnverk. Löne- och anställningsförhållanden 1936–1969. 1973.

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Uppsala Studies in Economic History

Editor: K.-G. Hildebrand

This series is a continuation of the *Ekonomisk-historiska studier*, in which vols. 1–9 were published in 1965–1973 by Esselte Studium, Stockholm.

Under its new title, the series is included in the publication group *Acta Universitatis Upsaliensis* and is distributed in the same way as the other series of that group.

10. *Ragnhild Lundström*, Alfred Nobel som internationell företagare. Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886. 1974.
11. *Göran Dyverfeldt*, Norrbottnisk sågverksindustri 1900–1925. AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare. 1974.

Libraries, institutions and publishers of learned publications may have the series in exchange for their own publications. Inquiries should be addressed to *Universitetsbiblioteket, Box 510, S–751 20 Uppsala (Sweden).*

Institutions and individuals outside Sweden are welcome to place *standing orders* for the series at the *Ekonomisk-historiska institutionen, S:t Olofsgatan 10 A, S–752 21 Uppsala (Sweden).* The volumes will be sent on publication with an invoice for the list price with a 15 percent discount, post free.

Single volumes and all other purchase copies should be ordered from your local bookseller or directly from the distributor: Almqvist & Wiksell, Box 62, S–101 20 Stockholm (Sweden).

ISBN 91–554–0181–3